

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

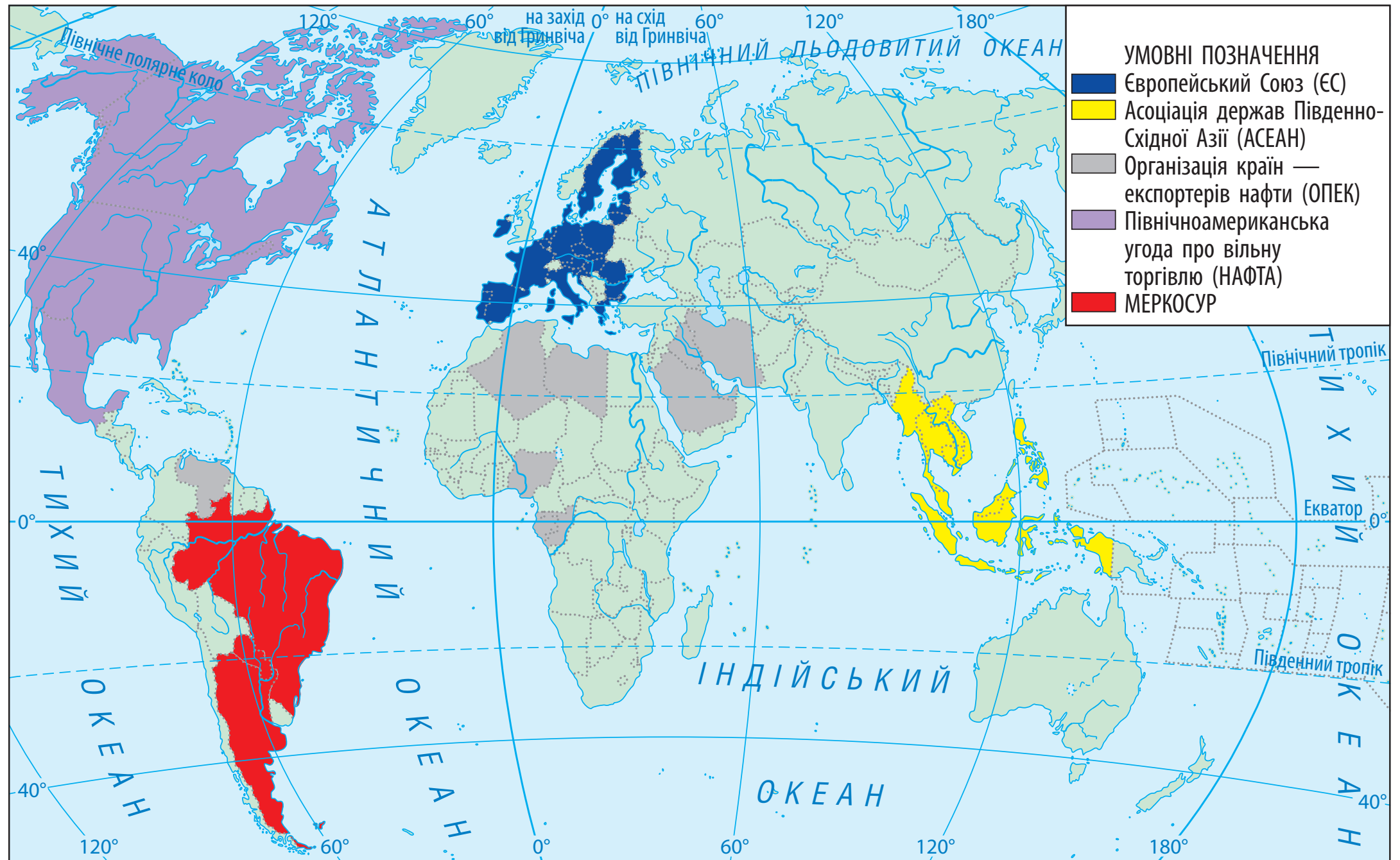
НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ

Галина Довгань
Світлана Капіруліна

ГЕОГРАФІЯ

Найбільші економічні інтеграційні об'єднання світу

Галина Довгань, Світлана Капіруліна

ГЕОГРАФІЯ

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/111356

Інтерактивний
електронний додаток

Київ • Харків
Видавництво «Ранок»
2026

УДК 911(075.3)

Д 58

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 №110)

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми
«Географія. 6—9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В.,
Довгань А. І., Совенко В. В., Даценко Л. М., Назаренко Т. Г.,
Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Нікитчук А. В., Яценко В. С.,
Довгань Г. Д., Грома В. Д., Горовий О. В.)

Підручник успішно пройшов апробацію у 2025/2026 навчальному році
(наказ Міністерства освіти і науки України від 02.02.2026 №142)

Довгань Г. Д.

Д 58 Географія : підруч. для 9 кл. закл. загал. серед. освіти /
Г. Д. Довгань, С. Л. Капіруліна. — Харків : Вид-во
«Ранок», 2026. — 320 с. : іл.

ISBN 978-617-8775-64-3

УДК 911(075.3)

Інтерактивний
електронний додаток
доступний за QR-кодом
або покликанням
rnk.com.ua/111356

**ЗРОБЛЕНО
В УКРАЇНІ**

ISBN 978-617-8775-64-3

© Довгань Г. Д., Капіруліна С. Л., 2026
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2026

ШАНОВНЕ УЧНІВСТВО!

У 6 класі у вашому шкільному розкладі з'явився новий предмет — географія. Відтоді ви щороку розкривали таємниці Землі, досліджували материки, вивчали різноманітні природні умови та ресурси. Завдяки географії ви змогли подумки відвідати найвіддаленіші куточки планети.

Тепер настав час дістатися ще однієї вершини — опанувати суспільну географію. Ви дізнаєтеся про населення України і світу, ознайомитеся з особливостями національного й світового господарства, дослідите роботу та розміщення різних секторів економіки, визначите лідерів у виробництві товарів і послуг, зрозумієте вплив глобалізації на економічний розвиток.

У цьому вам допоможе підручник, який стане провідником у світ суспільної географії. Навчальний матеріал у ньому складається зі вступу та трьох розділів. Розділи містять окремі теми, які поділено на параграфи.

Вступна частина до кожного параграфа допоможе налаштуватися на вивчення теми.

Особливу увагу в підручнику приділено Україні та її місцю у світовому господарстві

Практична частина наприкінці параграфа пропонує виконати різноманітні завдання.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Ви зможете висловити своє ставлення до нової інформації, обговорити її значення та практичну цінність.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

Запитання та завдання допоможуть перевірити, чи добре ви засвоїли матеріал уроку.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Виконуючи завдання, що передбачають дослідження, планування та моделювання, ви навчитеся аналізувати реальні ситуації та знаходити рішення. Тобто ви зможете не лише здобувати нові знання, але й застосовувати їх на практиці.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Ви розвинеєте вміння шукати потрібну інформацію серед великої кількості джерел, перевіряти її достовірність, виділяти головне, створювати таблиці та схеми, презентувати результати своєї роботи зрозуміло та переконливо.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Ви зможете знаходити зв'язки між різними явищами та процесами, аналізувати причини та наслідки, передбачати результати, приймати обґрунтовані рішення.

Для виконання багатьох завдань знадобиться командна робота. Ви будете працювати в групах або парах, щоб навчитися ділитися ідеями та прислухатися до думок інших.

Невід'ємною складовою підручника є **інтерактивний електронний додаток**. Він стане вам у пригоді, щоб швидко перевірити свої знання за допомогою тестів та різноманітних завдань, підготуватися до підсумкових робіт, переглянути цікаві відеоматеріали. Додаток доступний на різних пристроях. Щоб скористатися ним, достатньо перейти за QR-кодом (або коротким покликанням).

Бажаємо вам цікавих відкриттів, натхнення та допитливості!

§ 1 Суспільна географія в системі географічних наук

Кожен із нас — архітектор свого життя та світу навколо себе. Як зрозуміти, чому одні країни розвиваються стрімко, а інші потребують підтримки? Відповідь на це запитання — ключ до розуміння того, як влаштований наш світ. І сьогодні ми починаємо подорож, яка навчить вас аналізувати суспільні процеси, робити висновки та діяти свідомо.

1. Що вивчає суспільна географія

Минулого року ви дізналися про природні умови та ресурси України, що є об'єктами вивчення фізичної географії. Цього року ваша увага буде зосереджена на **суспільній географії**, яка досліджує просторову організацію суспільства.

Суспільна географія аналізує, як природні умови, історичні події та соціально-економічні чинники впливають на розміщення населення, формування міст, розвиток підприємств, транспортних мереж і навіть культурні особливості регіонів.

Наприклад, ще з давніх часів розташування Києва біля річки Дніпро сприяло його розвитку як торговельного та транспортного центру. Формування промислових регіонів, як-от Донбас і Придніпров'я, розпочалося завдяки значним запасам мінеральної сировини. Карпати з їхніми унікальними природними умовами стали осередком розвитку туризму.

Суспільна географія складається з кількох основних напрямів (мал. 1).

Економічна географія визначає, де та чому розміщені ті чи інші господарські об'єкти. Залежно від об'єкта вивчення її поділяють на географію промисловості, сільського господарства, транспорту тощо. За територіальним охопленням виокремлюють національну, регіональну економічну географію та географію світового господарства.

Мал. 1. Основні напрями суспільної географії

? Поясніть зв'язок між напрямками суспільної географії.

Соціальна географія досліджує суспільні групи, взаємозв'язки між ними, умови життя та діяльності населення в різних сферах.

Географія населення вивчає його структуру, закономірності й територіальні особливості розміщення, форми розселення тощо.

Політична географія аналізує територіальну організацію влади, взаємодію між країнами, геополітичні інтереси та стратегії, динаміку політичної карти світу.

Географія культури розглядає територіальне поширення культури в межах певного географічного простору.

Усі напрями суспільної географії тісно пов'язані між собою.

2. Зв'язок суспільної географії з іншими науками

Суспільна географія нерозривно поєднується із фізичною географією, оскільки природні умови та ресурси (клімат, рельєф, ґрунти, водні ресурси) визначають особливості розселення людей, види господарської діяльності, а це, своєю чергою, впливає на природне середовище.

Суспільна географія також тісно пов'язана з негеографічними науками та сферами знань (мал. 2). Для глибшого розуміння суспільних процесів вона використовує дані економіки — про виробництво, торгівлю та розподіл ресурсів; соціології — для вивчення рівня життя, зайнятості населення та соціальних проблем; політології — щодо державного устрою, політичних процесів і міжнародних відносин; культурології — щоб дослідити поширення мов, релігій, традицій та їхній вплив на просторову організацію суспільства; демографії — для аналізу кількості, складу населення, переселення людей.

Мал. 2. Міжпредметні зв'язки суспільної географії

- ? 1. Виберіть один із секторів схеми та наведіть приклади з реального життя, які ілюструють його зв'язок із суспільною географією.
2. Додайте до схеми ще декілька секторів та поясніть, як вони пов'язані із суспільною географією.

3. Методи суспільно-географічних досліджень

Суспільна географія використовує різні методи досліджень.

Картографічний метод передбачає аналіз карт, а також створення нових карт. Наприклад, за допомогою карт можна відстежити, як змінюється розподіл населення в країні, де розташовані найбільші промислові зони, як поширюються екологічні проблеми. Вам уже відомі застосунки, за допомогою яких створюють карти (наприклад, Google Maps, Google Earth, ArcGIS Online, Mapbox).

Статистичний метод передбачає роботу із числовими даними. Ви можете збирати дані про населення, економіку або транспорт у своєму регіоні, а потім аналізувати їх. Зокрема, цей метод стане в пригоді, якщо вам треба порівняти кількість шкіл або лікарень у різних районах або дослідити, як змінюється кількість автомобілів у місті.

Порівняльно-географічний метод полягає в зіставленні різних територій, країн, регіонів або явищ для виявлення їхніх схожих і відмінних ознак. Цей метод допомагає зрозуміти закономірності розвитку тих чи інших процесів, а також виявити причини відмінностей між об'єктами дослідження.

Моделювання — це розробка спрощеної моделі реального явища. Наприклад, на основі статистичної інформації можна створити модель розвитку міста, щоб зрозуміти, як воно розростеться наступні 20 років (мал. 3).

Мал. 3. Модель розвитку міста

Геоінформаційний метод використовує комп'ютерні технології для аналізу просторових даних. Геоінформаційні системи (ГІС) допомагають конструювати інтерактивні карти, аналізувати великі обсяги інформації та робити точні прогнози. Поеднання ГІС і моделювання дає можливість не лише аналізувати сучасне життя, але й будувати різні сценарії розвитку майбутнього.

Додаткові матеріали

[rnk.com.ua/
114663](http://rnk.com.ua/114663)

Здобути спеціальність із **суспільної географії** в Україні можна в національних і педагогічних університетах Києва, Львова, Чернівців, Харкова, Одеси, Луцька, Вінниці, Кропивницького, Тернополя, Кривого Рогу, Херсону (мал. 4).

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Поміркуйте, як змінився ваш населений пункт за останні кілька років. Які географічні (економічні, соціальні, політичні) причини могли на це вплинути?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Що є основним об'єктом дослідження суспільної географії? Чим суспільна географія відрізняється від фізичної географії?
2. З якими іншими науками та сферами знань пов'язана суспільна географія?
3. Охарактеризуйте основні методи, які використовує суспільна географія для досліджень.
4. Чим суспільна географія може бути корисна особисто для вас?

Мал. 4. Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича та корпус географічного факультету на поштовій марці України

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Покажіть на прикладі свого населеного пункту, як діяльність людини впливає на природу. Опишіть, як це відбивається на житті людей.
2. **Працюємо в групі.** Уявіть, що ви команда фахівців із різних галузей (економіка, населення, культура, транспорт). Дослідіть свій населений пункт із погляду кожного фахівця та поясніть, як різні чинники впливають на його просторову організацію. Підготуйте спільний висновок.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Працюємо в групі. Зберіть та проаналізуйте інформацію про соціально-економічні зміни у вашому регіоні за останні десять років (наприклад, розвиток транспорту, зміни кількості населення та кількості підприємств, розвиток транспорту тощо). Підготуйте презентацію.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Визначте місце суспільної географії в системі географічних наук. На основі схеми на мал. 2 створіть ментальну карту. Додайте конкретні приклади до кожної науки, щоб показати, як суспільна географія взаємодіє з ними.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111833

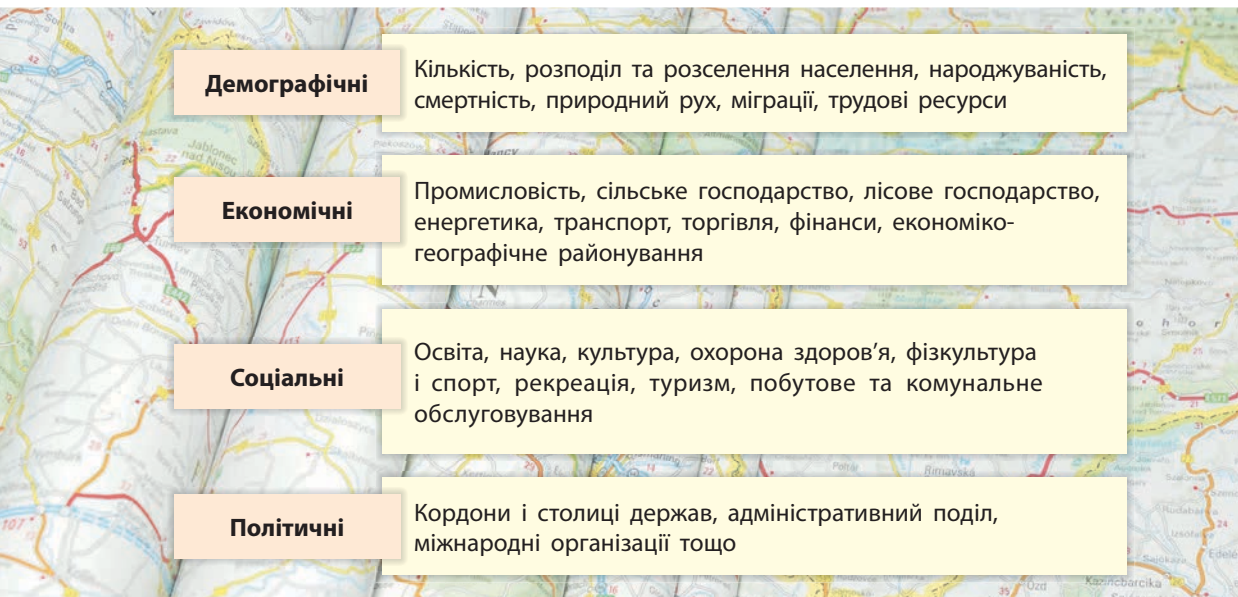
§ 2 Карти суспільних явищ та процесів як джерело інформації та пізнання світу

Суспільно-географічні карти — вікно у світ людських відносин і потреб. Чи згодні ви із цим твердженням? Поміркуйте, чи можна за допомогою карти зрозуміти, як змінюються людські відносини із часом. Як карти допомагають урядам ухвалювати рішення для покращення життя людей? Чи можливо на основі суспільно-географічних карт спрогнозувати зміни в суспільстві?

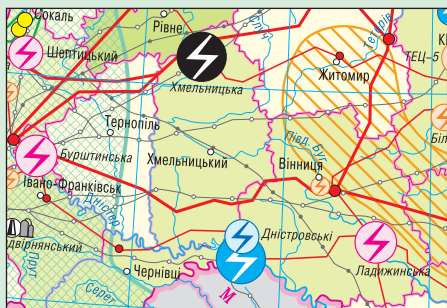
1. Карти суспільних явищ і процесів

Карти суспільних явищ і процесів (суспільно-географічні карти) — група тематичних карт, які відображають об'єкти та події, пов'язані із життям і діяльністю людини. Основна мета таких карт — перетворити складні дані на зручну для сприйняття форму, що дає змогу аналізувати інформацію.

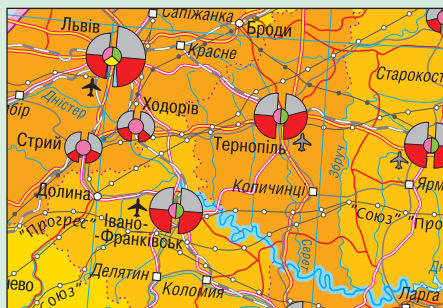
До основних видів суспільно-географічних карт належать демографічні, економічні, соціальні, політичні карти (мал. 1).

Мал. 1. Основні види суспільно-географічних карт

Мал. 2. Спосіб значків (електростанції, родовища корисних копалин, міста)

Мал. 3. Лінійні знаки (шляхи сполучення, трубопроводи)

Створення карт суспільних явищ починають зі збору даних. Для цього використовують різні джерела: переписи населення, супутникові знімки, державні реєстри, статистику тощо. Ці дані аналізують та наносять на карту за допомогою умовних знаків. У минулому суспільно-географічні карти створювали на основі традиційних картографічних методів. Зараз для цього застосовують ГІС-технології.

Основи української картографії, зокрема створення карт суспільних явищ, заклад академік Степан Рудницький. Він очолював Український науково-дослідний інститут географії та картографії в Харкові, написав понад 150 наукових праць, які видавали в різних країнах Європи. Завдяки вченому Україну чи не вперше на початку ХХ ст. було представлено в картографічних працях як цілісну просторову одиницю.

2. Способи зображення об'єктів на суспільно-географічних картах

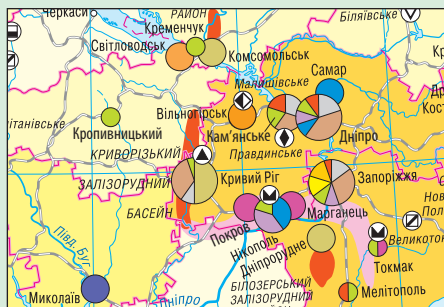
Об'єкти та явища на суспільно-географічних картах подають за допомогою певних способів картографічного зображення. З деякими з них ви вже знайомі з курсу фізичної географії.

Способом значків показують точкові об'єкти картографування, наприклад, населені пункти, електростанції, родовища корисних копалин тощо. Характеристику об'єктів визначають за формою, величиною та кольором значків (мал. 2).

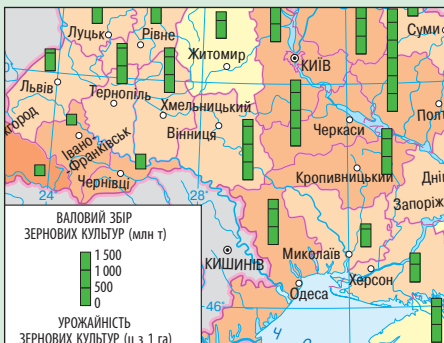
Лінійні знаки застосовують для зображення витягнутих об'єктів — кордонів, шляхів сполучення, меж районування тощо. Властивості елементів передають лініями різної довжини, ширини та кольору (мал. 3).

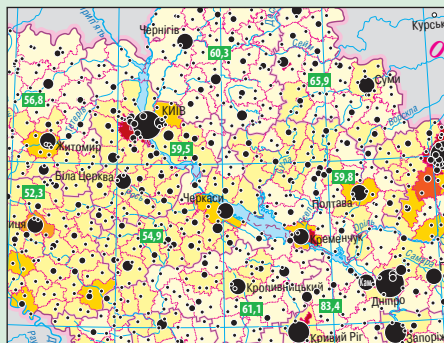
Мал. 4. Спосіб якісного фону (регіони України)

Мал. 5. Спосіб ареалів (залізорудні басейни та райони)

Мал. 6. Спосіб картодіаграм (стовпчики) та картограм (інтенсивність кольору)

Мал. 7. Точковий спосіб (розміщення населення)

Спосіб якісного фону відображає якісні відмінності між компонентами картографування, що мають суцільне поширення. Наприклад, певну територію поділяють на якісно однорідні ділянки за економічними (виробництво промислової продукції), демографічними (національний склад населення) або політико-адміністративними ознаками (держави, регіони) (мал. 4).

Спосіб ареалів дає змогу показати ділянки на карті, де поширені певні об'єкти або явища. Ареали на картах виглядають як «плями» або «острови». Їх застосовують для виділення басейнів корисних копалин, площ вирощування різних сільськогосподарських культур (мал. 5).

Мал. 8. Інститут географії Національної Академії наук України (Київ) — провідна науково-дослідна установа з природничо-географічних, суспільно-географічних та картографічних досліджень в Україні

Спосіб картодіаграм поєднує географічну основу з діаграмами (стовпчиковими, круговими, лінійними тощо), що допомагає наочно порівнювати обсяги та структуру явищ у різних регіонах. Наприклад, на картах України цим способом показують співвідношення народжуваності та смертності, зайнятості та безробіття, спеціалізацію промислових центрів. **Спосіб картограм** найчастіше застосовують для відображення кількісних показників, таких як густота населення, рівень економічного розвитку, обсяги виробництва або інші статистичні дані. Він полягає в зафарбовуванні територій різними відтінками кольору, де інтенсивність кольору відповідає інтенсивності явища (мал. 6).

Точковий спосіб допомагає візуально оцінити ступінь поширення об'єктів або явищ на території. Розмір точок відображає кількісні відмінності, а їхня щільність — рівень концентрації. Цей спосіб використовують для відображення розподілу населення, посівів сільськогосподарських культур тощо (мал. 7).

На суспільно-географічних картах часто поєднують різні способи зображення. Наприклад, на економічних картах одночасно використовують значки, діаграми, ареали, картограми тощо. Таке поєднання дає змогу точніше й наочніше передати різноманітність соціально-економічних явищ.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114169

Картографи створюють і використовують карти для проєктування міст, планування подорожей, розробки транспортних маршрутів, а також працюють у сферах екології, ІТ та навіть космосу (мал. 8).

ДИЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Якби ви створювали суспільно-географічну карту свого регіону, яку інформацію на ній зобразили б у першу чергу? Чому? Чи допомогла б така карта місцевій громаді? Як саме?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть відмінності суспільно-географічних та фізико-географічних карт. 2. Доберіть в атласі приклади суспільно-географічних карт та опишіть інформацію, яку вони передають. 3. Назвіть основні способи картографічного зображення на суспільно-географічних картах. 4. Оцініть роль суспільно-географічних карт у плануванні розвитку території та управлінні ресурсами.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Вивчіть карту свого населеного пункту (скористайтесь сервісами Google My Maps, OpenStreetMap). Позначте на ній місця, які, на вашу думку, потребують змін (реконструкції, відновлення). Додайте короткі пояснення до кожного позначеного місця.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. **Працюємо в групі.** Оберіть одну із суспільно-географічних карт в атласі. Оцініть доцільність способів картографічного зображення, які використані для їх створення. Проаналізуйте, як ці способи допомагають передати інформацію про суспільні явища та процеси.
2. Знайдіть в інтернеті декілька суспільно-географічних карт (наприклад, карти населення, промисловості, транспорту). Оцініть, наскільки достовірними є ці карти, використовуючи дати публікації, джерела, точність даних тощо.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Порівняйте карту розподілу населення України з картою транспортної системи в атласі. З'ясуйте, чи є зв'язок між густотою населення та розвитком транспорту. Зробіть висновки.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111834

1

РОЗДІЛ

НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ І СВІТУ

«Люди
є справжнім
багатством народів»

Махбуб уль-Хак

«Освіта —
найпотужніша
зброя, яку можна
використати, щоб
змінити світ»

Нельсон Мандела

«Я — Українець!
Ось і вся моя
автобіографія!»

Василь Симоненко

ТЕМА 1. ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ

§ 3 Кількість населення і чинники, які на неї впливають

Кількість населення світу постійно зростає. Чи згодні ви із цим твердженням? Чи знаєте ви, скільки людей живе на планеті? А в Україні? Чи можна спрогнозувати кількість людства через 50 років? Чому в одних державах народжуваність висока, а в інших — низька? Як це позначається на економічному розвитку країни? Відповіді на ці запитання дає наука демографія.

1. Кількість населення у світі та її зміни

Кількість населення світу постійно змінюється. Протягом тривалого періоду в історії людства вона збільшувалася дуже повільно. Ще на початку XIX ст. кількість жителів Землі становила лише близько 1 млрд осіб. Проте вже до 1960 р. цей показник потроївся, досягнувши 3 млрд осіб. За останні 60 років кількість населення зросла більш ніж у 2,5 разу. Сьогодні на нашій планеті живе понад 8 млрд людей. Такий стрімкий приріст назвали **демографічним вибухом**. Проте зростання кількості населення відбувається нерівномірно: у деяких регіонах і країнах кількість людей швидко збільшується, а в інших, навпаки, скорочується (мал. 1). Більшість населення Землі живе в Азії, де розташовані найнаселеніші країни світу — Індія та Китай, кожна з яких має понад 1,4 млрд осіб (таблиця).

Мал. 1. Розподіл населення світу за регіонами*

? 1. На який регіон припадає найбільша частка населення світу? 2. Який регіон світу матиме найвищі темпи зростання кількості населення в майбутньому?

2. Чинники, що впливають на кількість населення

Кількість людей у країні або регіоні змінюється під впливом природного та механічного (міграційного) рухів населення.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Перенаселеність». Ви-значте, коли виникає така глобальна проблема, як перенаселеність.

rnk.com.ua/
114160

Природний рух населення відображає зміни кількості через народжуваність та смертність. Основні показники природного руху — народжуваність, смертність і природний приріст.

Природний приріст — різниця між народженими та померлими за певний проміжок часу. Якщо народжуваність перевищує смертність, населення зростає, а якщо навпаки — зменшується. В абсолютних значеннях природний приріст обчислюють як різницю між кількістю народжених і померлих за певний період, зазвичай за рік.

* За даними: Worldometers.

** За даними: Statista.

Таблиця

НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ СВІТУ
ЗА КІЛЬКІСТЮ НАСЕЛЕННЯ
(2025 р.)**

Місце	Країна	Кількість населення, млн осіб
1	Індія	1457,4
2	Китай	1417,7
3	США	346,4
4	Індонезія	284,6
5	Пакистан	244,1
6	Нігерія	235,1
7	Бразилія	212,4
8	Бангладеш	174,6

Наприклад, якщо в країні народилося 500 тис. осіб, а померло 300 тис., то абсолютний природний приріст становить 200 тис. осіб за рік. Проте порівняння кількості народжених або померлих у різних країнах та регіонах лише в абсолютних показниках не може оцінити демографічну ситуацію, оскільки не враховує загальну кількість населення: у країнах з великою кількістю жителів природно буде більше народжень і смертей. Тому для аналізу демографічних процесів використовують відносні показники — коефіцієнти природного руху населення, які обчислюють у проміле (‰).

Коефіцієнт народжуваності (K_n) — кількість народжених за рік на 1000 осіб.

$$K_n = \frac{\text{Кількість народжених за рік}}{\text{Середня кількість населення}} \times 1000 \text{ ‰}$$

Наприклад, якщо в країні з населенням 50 млн осіб за рік народилося 1 млн дітей, коефіцієнт народжуваності становить:

$$K_n = \frac{1\,000\,000}{50\,000\,000} \times 1000 = 20 \text{ ‰}$$

Це означає, що за рік у середньому на кожні 1000 жителів народжується 20 дітей.

Коефіцієнт смертності (K_c) — кількість померлих за рік на 1000 осіб.

$$K_c = \frac{\text{Кількість померлих за рік}}{\text{Середня кількість населення}} \times 1000 \text{ ‰}$$

Наприклад, якщо в країні померло 500 тис. людей, коефіцієнт смертності становить:

$$K_c = \frac{500\,000}{50\,000\,000} \times 1000 = 10 \text{ ‰}$$

Отже, за рік на кожні 1000 жителів помирає близько 10 осіб.

Коефіцієнт природного приросту (K_{nn}) — різниця між коефіцієнтами народжуваності та смертності:

$$K_{nn} = K_n - K_c$$

У нашому прикладі: $20 \text{ ‰} - 10 \text{ ‰} = 10 \text{ ‰}$. Тобто щороку населення країни збільшується на 10 осіб на 1000 жителів.

У 2024 р. природний приріст населення світу становив 70 млн осіб, або майже 9‰ (на кожну 1000 жителів планети кількість населення в середньому збільшувалася на 9 осіб). За останні десятиліття темпи приросту суттєво знизилися. Наприклад, у 2014 р. природний приріст становив близько 15‰, тобто майже у 1,7 разу вище, ніж зараз. Уповільнення зростання кількості населення світу пов'язане зі зниженням народжуваності в багатьох, переважно розвинених країнах, старінням населення, а також соціально-економічними та екологічними чинниками. За прогнозами, надалі ця тенденція збережеться.

Природний рух населення залежить від рівня розвитку медицини, економіки, релігії, освіти та ролі жінки в суспільстві. На нього впливають також війни, епідемії, стихійні лиха й зміни клімату.

Механічний рух, або міграції (M), — другий ключовий чинник зміни кількості населення, що відображає переміщення людей з однієї території на іншу. Міграцію поділяють на імміграцію (I , в'їзд до країни) та еміграцію (E , виїзд із країни). Різницю між кількістю іммігрантів і емігрантів називають *сальдо міграції* (C_M). Додатне сальдо свідчить про те, що до країни приїждить більше людей, ніж виїздить, що веде до зростання кількості населення. Від'ємне сальдо, навпаки, показує, що країна втрачає населення через міграції.

Природний і механічний рухи населення тісно взаємопов'язані та разом визначають, як змінюється кількість людей у країні (мал. 2). Сукупність цих процесів становить **демографічну ситуацію** в країні або регіоні. Так, якщо народжується менше людей, ніж помирає (від'ємний природний приріст), приїзд нових жителів (додатне сальдо міграції) може збільшити загальну кількість населення. І навпаки, навіть за умови високої народжуваності масовий виїзд людей з країни може призвести до зменшення кількості населення.

Висока смертність, низька народжуваність та значна еміграція, що призводять до скорочення населення, є ознаками **демографічної кризи**. Особливо це помітно в державах, де спостерігаються економічні труднощі, низький рівень медицини або військові конфлікти. Якщо така ситуація триває довго, вона може призвести до **депопуляції** — стійкого зменшення кількості населення.

Карта
«Природний
приріст
населення
світу
(2024 р.)»

rnk.com.ua/
114664

Мал. 2. Залежність кількості населення від природного та механічного рухів

Депопуляція може відбуватися навіть за сприятливих економічних умов. На неї впливають соціальні й культурні чинники: прагнення молоді здобути освіту й зробити кар'єру, поширення малодітних сімей, урбанізація та висока вартість життя в містах. Демографічну ситуацію вивчають за допомогою переписів населення, статистичних досліджень і реєстрації народжень, смертей та шлюбів.

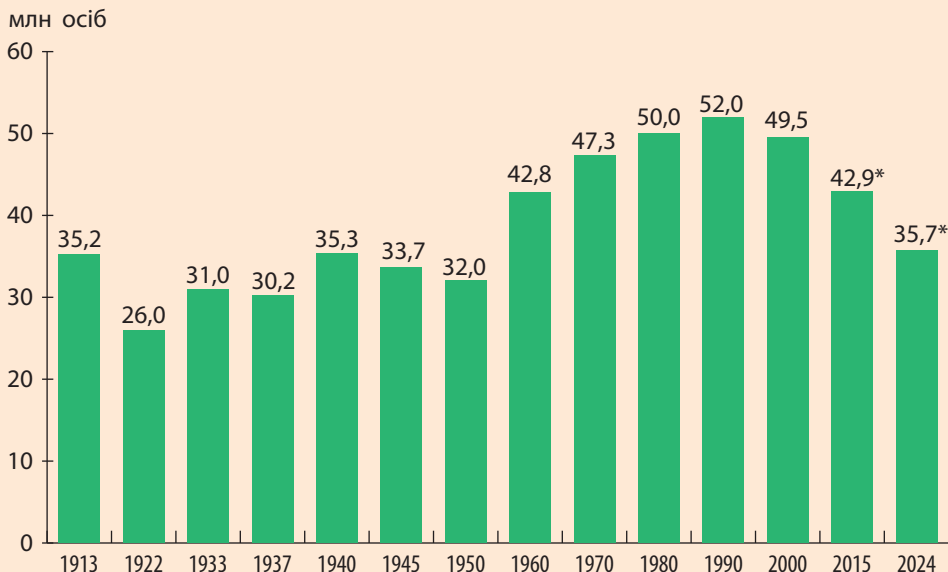
Демограф — експерт із питань населення. Ці фахівці аналізують статистику, розробляють прогнози щодо кількості й складу населення. Їхні знання потрібні в Державній службі статистики, профільних міністерствах, науково-дослідних установах, міжнародних організаціях та навіть в ІТ-секторі. Здобути професію демографа в Україні можна на факультетах соціології, економіки, філософії або політології провідних університетів Києва, Харкова, Львова, Дніпра, Одеси.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Перепис: підрахунок людей». Визначте, із якою метою проводять перепис населення.

rnk.com.ua/
114161

Мал. 3. Динаміка населення України у XX—XXI ст.

3. Населення України: кількість та зміни

Кількість населення України — важливий показник, що відображає історичні події та сучасний стан країни. Протягом останнього століття демографічна ситуація значно змінювалася: голодомори та Друга світова війна спричинили різке скорочення населення, після чого настав період стабільного зростання.

Саме в цей час, до початку 1990-х рр., було зафіксовано найвищу кількість населення України — близько 52 млн осіб. Після здобуття незалежності в 1991 р. розпочався процес скорочення кількості населення, зумовлений зниженням народжуваності та міграціями (мал. 3).

Карта
«Природний
приріст
населення
України
(2022 р.)»

rnk.com.ua/
114665

У незалежній Україні відбувся лише один Всеукраїнський перепис населення у 2001 р. За його результатами кількість населення держави становила 48,5 млн осіб. Цей перепис надав інформацію про вікову та статеву структуру населення, національний склад, рівень освіти, зайнятість тощо (мал. 4).

Мал. 4. Населення України — це не лише українці, але й представники інших національностей

Станом на 1 січня 2022 р. кількість населення України дорівнювала 41,2 млн осіб*. На всій території країни спостерігався від’ємний природний приріст.

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну призвело до значних людських втрат. Станом на 2024 р. кількість жителів України налічувала близько 35,7 млн осіб*. За цими даними Україна посідає 43-тє місце серед країн світу та сьоме місце в Європі за кількістю населення.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Оберіть один із чинників у сучасному світі, який, на вашу думку, найбільше впливає на зміну кількості населення. Чому саме цей чинник ви вважаєте найважливішим? Наведіть свої аргументи та приклади з новин, історії або власного життя.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть своїми словами зміст понять «народжуваність», «смертність», «природний приріст», «демографічний вибух», «демографічна криза», «депопуляція». 2. Визначте тенденції, що відбувалися у зміні кількості населення нашої країни протягом останніх десятиліть.

* За даними Державної служби статистики України (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і міста Севастополя).

Працюємо в групі. Розробіть проект «Майбутнє нашої громади: ідеї для покращення демографічної ситуації».

1. Зберіть доступну інформацію про кількість населення вашої громади за останні роки.
2. На основі дослідження визначте основні демографічні проблеми.
3. Розробіть пропозиції щодо покращення демографічної ситуації у вашій громаді.

 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Практична робота 1. Аналіз просторових відмінностей природного приросту населення в Україні, регіонах світу за картами, статистичною інформацією

1. Проаналізуйте карту «Природний приріст населення України» та статистичну інформацію (можна знайти в інтернеті Статистичний щорічник України за 2022 р.). Оберіть по дві області з найнижчими та найвищими показниками природного приросту. Заповніть таблицю.

Область	Природний приріст	Чинники, що визначають особливості демографічної ситуації

2. За картою «Природний приріст населення світу» вкажіть регіони з найвищими та найнижчими показниками природного приросту. Поясніть причини відмінностей цих показників в обраних регіонах.

 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Розв'яжіть задачу. У регіоні А за рік народилося 5000 осіб, померло 4500 осіб, середня кількість населення — 500 000 осіб. У регіоні Б за рік народилося 3000 осіб, померло 3500 осіб, середня кількість населення — 300 000 осіб. Визначте коефіцієнт природного приросту для кожного регіону. Поясніть та порівняйте демографічну ситуацію в цих регіонах.

Тестові завдання

rnk.com.ua/
111835

§ 4 Статеві-віковий склад населення. Демографічна політика

«Народження і смерть — найважливіші події в житті кожної людини, але їхня сукупність визначає долю нації» (Анатоль Франс, французький письменник). Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням? Як саме статеві-віковий склад населення впливає на «долю нації»? Які свідомі кроки держава може зробити, щоб формувати цю «долю»?

1. Статеві структура населення

Статеві структура населення показує, скільки чоловіків і жінок живе в певній країні або регіоні. Її основним показником є статеві співвідношення, яке найчастіше визначають як кількість чоловіків на 100 жінок.

Зазвичай хлопчиків народжується більше, ніж дівчаток (у середньому 105—107 хлопчиків на 100 дівчаток).

Загалом у світі кількість чоловіків дещо перевищує кількість жінок, особливо серед молодших і середніх вікових груп. Станом на 2025 р. на 100 жінок припадає 101 чоловік. Це зумовлене соціальними й культурними чинниками, зокрема вибірковою ставленням до народження дітей, умовами життя, доступом до медичних послуг, міграційними процесами тощо. Так, чоловіки становлять більшість у низці країн Азії, Африки та Океанії (таблиця 1). У країнах Європи та Америки, навпаки, жінок більше, ніж чоловіків (таблиця 2).

В Україні також жіноче населення переважає. Ця ситуація, крім біологічних причин (нижча середня тривалість життя чоловіків), зумовлена впливом історичних подій. Зокрема, війни й політичні репресії ХХ ст. призвели до непропорційних втрат чоловічого населення. Агресія Росії також значно впливає на зміни статеві структури населення України. Унаслідок бойових дій спостерігаються значні втрати серед молодих чоловіків, що може позначитися на демографічній ситуації та рівні народжуваності.

Карта
«Статеві структура населення світу (2024 р.)»

rnk.com.ua/
114666

2. Вікова структура населення

Вікова структура населення показує розподіл людей за віковими групами в певній країні або регіоні. Зазвичай виокремлюють

Таблиця 1

КРАЇНИ З ВИСОКОЮ ЧАСТКОЮ ЧОЛОВІКІВ
У СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ (2024 р.)*

Країна	Чоловіки	Жінки
Катар	248	100
ОАЕ	177	100
Оман	165	100
Саудівська Аравія	137	100
Бутан	113	100
Індія	106	100
Китай	103	100

Таблиця 2

КРАЇНИ З ВИСОКОЮ ЧАСТКОЮ ЖІНОК
У СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ (2024 р.)*

Країна	Чоловіки	Жінки
Латвія	85	100
Україна	86	100
Португалія	90	100
Грузія	91	100
Франція	94	100
Польща	94	100
Німеччина	96	100

три основні вікові групи: 1) діти до 14 років; 2) особи від 15 до 64 років; 3) особи від 65 років.

Співвідношення вікових груп залежить від народжуваності, смертності та міграції. Коли народжується менше людей, а тривалість життя зростає, спостерігається **старіння населення**. Цей процес охоплює дедалі більше країн світу, особливо в Європі. Світовий лідер серед країн за темпами старіння — Японія (майже 30 % населення — люди старші за 65 років).

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Моделі демографічного переходу». Назвіть чинники, що призводять до зниження народжуваності в країнах світу.

rnk.com.ua/
111853

Однією з демографічних характеристик, що пов'язана з віковою структурою, є середній вік населення. У країнах з високою народжуваністю населення молоде. Наприклад, у багатьох країнах

* За даними Світового банку.

Африки середній вік становить менш ніж 20 років (Нігер — 15 років, Чад — 17 років, Сомалі — 19 років). Натомість у країнах з високою тривалістю життя та низькою народжуваністю середній вік значно вищий — понад 40 років. Таке явище спостерігається, зокрема, у Японії (50 років), Італії (48 років), Німеччині (47 років).

Для України також характерне старіння населення. Його середній вік постійно зростає. За останні десятиліття частка дітей зменшилася з 19 % до 12 %. Працездатне населення становить близько 64 %, а частка літніх людей досягла 24 % і продовжує зростати. Це спричинене низькою народжуваністю, високою смертністю (особливо серед чоловіків), а також виїздом молоді за кордон. Віковий склад населення в регіонах України дещо різний. Наймолодше населення проживає в Закарпатській, Рівненській та Волинській областях, а найстаріше — у Чернігівській, Донецькій, Сумській та Луганській областях.

3. Статеві-вікові піраміди

Для наочної характеристики статеві-вікового складу населення використовують **статеві-вікові піраміди**. Це діаграми, які показують розподіл населення за статтю та віком. На вертикальній осі відкладають вікові інтервали, наприклад, 0—4, 5—9, 10—14 років і далі до найстарших вікових груп. На горизонтальній осі ліворуч показують кількість або відсоток чоловіків у кожній віковій групі, а праворуч — жінок. Кожна «сходина» піраміди відповідає певній віковій групі. Якщо «сходина» широка — це означає, що в цій групі багато людей, якщо вузька — їх менше.

Форма піраміди залежить від народжуваності, смертності, тривалості життя, міграцій. Аналіз та порівняння статеві-вікових пірамід дає можливість виявити, як змінюється демографічна ситуація із часом, і скласти прогнози (мал. 1, 2).

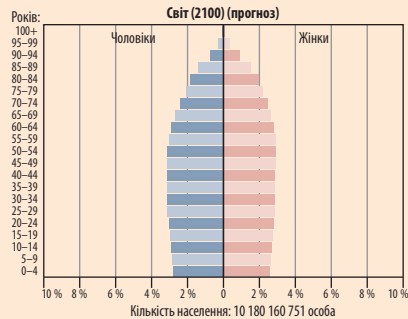
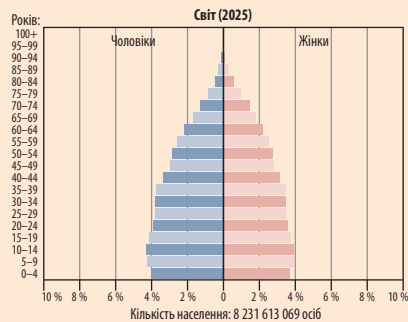
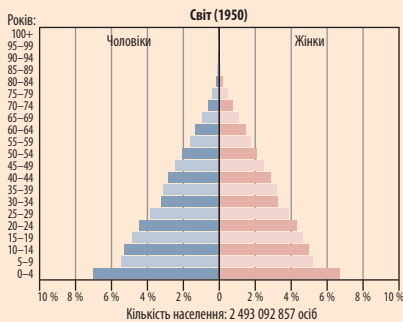
Залежно від демографічних процесів розрізняють три основні типи статеві-вікових пірамід.

- 1) Прогресивний тип: форма схожа на справжню піраміду; широка основа (висока народжуваність); вузька верхівка (висока смертність); кількість населення зростає; більшість країн Африки, окремі країни Азії, Америки, Океанії.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114667

Мал. 1. Статеві-вікові піраміди населення світу

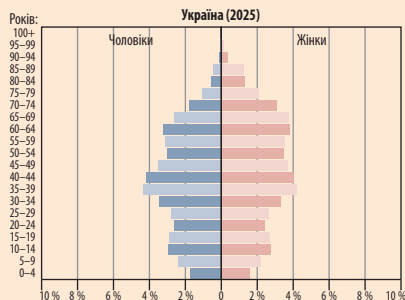
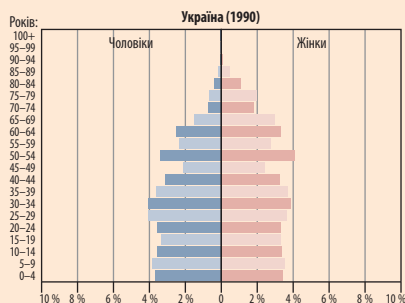
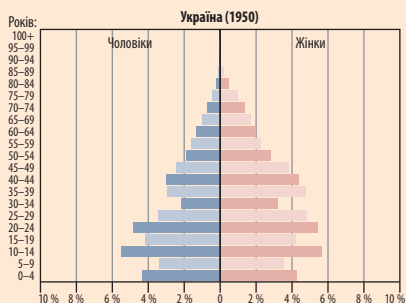
- ? 1. З'ясуйте, які основні зміни відбулися або відбудуться у віковій структурі населення.
2. Які тенденції щодо старіння населення ви можете побачити, порівнюючи піраміди 1950, 2025 і 2100 рр.?

- 2) Стабільний тип: форма схожа на купол; основа і середина приблизно однакові; невисокі, але відносно стабільні показники народжуваності; велика висота (висока тривалість життя); повільне зростання кількості населення; США, Канада, Австралія, Данія.
- 3) Регресивний тип: форма схожа на дзигу; вузька основа (низька народжуваність, що має тенденцію до зменшення); широка та висока верхня частина (багато літніх людей); скорочення кількості населення; Японія, Німеччина, Італія, Україна, Південна Корея.

4. Відтворення населення та демографічна політика

Статеві-вікові піраміди не лише відображають поточну демографічну ситуацію, а й демонструють особливості **відтворення населення** — здатності суспільства до самовідновлення. Відповідно до показників народжуваності, смертності та тривалості життя виділяють два основні типи відтворення населення.

Перший (звужений) тип відтворення: невисокі показники народжуваності, смертності та природного приросту (2—7‰); висока тривалість життя; старіння населення; переважання жінок у статевій структурі; країни Європи, США, Канада, Австралія, Японія, Китай, Бразилія; деякі країни (Болгарія, Литва, Латвія,

Мал. 2. Статеві-вікові піраміди України
? Працюємо в групі. **1.** Порівняйте наведені статеві-вікові піраміди України. Опишіть процеси, що призвели до зміни форми пірамід. **2.** Які історичні або соціальні події на це вплинули? **3.** Спрогнозуйте подальші зміни статеві-вікового складу населення та його кількість, якщо збережуться сучасні тенденції.

Сербія, Україна тощо) — природний приріст від'ємний, що спричиняє депопуляцію.

Другий (розширений) тип відтворення: висока народжуваність; відносно низька смертність; високий природний приріст (понад 20‰); низька середня тривалість життя; значна частка дітей у віковій структурі населення; більшість країн Африки, Азії, Океанії, Латинської Америки.

Кожен тип відтворення населення має свої проблеми, що потребують відповідних заходів **демографічної політики**. У країнах, що переживають демографічну кризу, стимулюють народжуваність, упроваджують соціальну допомогу сім'ям. У країнах із високою народжуваністю зменшують природний приріст завдяки підвищенню рівня освіти, розвитку медицини.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільми «Японія: заохочування зростання населення», «Індія: стримування зростання населення». Поясніть необхідність застосування відповідних заходів демографічної політики в цих країнах.

rnk.com.ua/111854

rnk.com.ua/111855

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Запропонуйте заходи для покращення демографічної ситуації в Україні та створення кращих умов для молоді.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Охарактеризуйте співвідношення чоловіків і жінок у сучасному світі. Поясніть причини диспропорцій у різних регіонах. 2. Які основні вікові групи виділяють у структурі населення? Яке значення має поділ населення на ці групи для розуміння демографічної ситуації? 3. Визначте типи відтворення населення. Наведіть приклади країн, для яких вони характерні.

👤 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Працюємо в групі. Дослідіть демографічну політику різних країн світу (наприклад, Китаю, Індії, Франції, Японії, України). З'ясуйте, як демографічна ситуація спонукала уряд до впровадження саме такої політики. Назвіть конкретні заходи, які вживали в межах цієї політики. Визначте її основні наслідки для населення кожної країни.

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Практична робота 2. Аналіз статеві-вікових пірамід країн з різною демографічною ситуацією

1. Відкрийте вебсайт *PopulationPyramid.net* та оберіть для аналізу три країни з різною демографічною ситуацією (із високим, стабільним та низьким природним приростом).
2. Для кожної обраної країни перегляньте статеві-вікову піраміду за поточний рік та опишіть її.
3. Визначте, до якого типу відтворення населення належить кожна країна. Обґрунтуйте свій висновок.
4. Установіть закономірності між формою статеві-вікових пірамід та рівнем розвитку країн.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111836

§5 Міграції населення

Чому мільйони людей щороку залишають рідні домівки та вирушають у невідомість? Чи завжди міграція — це свідомий вибір, а не вимушений крок? Що штовхає людей на такі серйозні зміни? Як змінюється життя людини, що наважилася залишити рідну країну?

1. Внутрішні та зовнішні міграції

Крім природного руху, важливу роль у зміні кількості та структури населення відіграє механічний рух, або міграції.

Міграції — переміщення людей з одного місця проживання в інше назавжди або на певний час.

У сучасному світі міграційні потоки охоплюють мільйони людей щороку (мал. 1). Деякі держави отримують нових працівників, а інші, навпаки, втрачають активне населення. Це може сприяти економічному зростанню країн, куди переїжджають люди, але водночас створювати демографічні й соціальні труднощі в країнах, звідки вони виїжджають.

Внутрішні міграції відбуваються в межах однієї країни, наприклад, переїзд із села до міста або з одного регіону в інший. Основними причинами цього є пошук роботи, освіти, кращих умов життя, особисті обставини.

Зовнішня міграція передбачає переміщення за межі країни.

Для оцінювання інтенсивності зовнішніх міграцій використовують такі показники:

- *кількість емігрантів (E)* — кількість осіб, які виїхали з країни за певний період (зазвичай за рік);
- *кількість іммігрантів (I)* — кількість осіб, які в'їхали до країни за той самий період;
- *сальдо міграції (C_M)* — різниця між кількістю іммігрантів (осіб, які прибули до країни) та кількістю емігрантів (осіб, які виїхали з неї) за певний проміжок часу:

$$C_M = I - E$$

Як і показник природного руху, сальдо міграції можна виразити в абсолютних (кількість осіб) і відносних одиницях (проміле

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114207

Мал. 1. Місто Дубай в Об'єднаних Арабських Еміратах є одним зі світових лідерів за часткою мігрантів у населенні (понад 80%)

або відсотках). *Коефіцієнт сальдо міграції* обчислюють на 1000 осіб населення. Він показує інтенсивність міграційного руху відносно середньорічної кількості населення країни (міста, регіону) впродовж певного періоду:

$$K_{cm} = \frac{C_M}{\text{Середня кількість населення}} \times 1000 \text{‰}$$

Розглянемо, як обчислити коефіцієнт сальдо міграції.

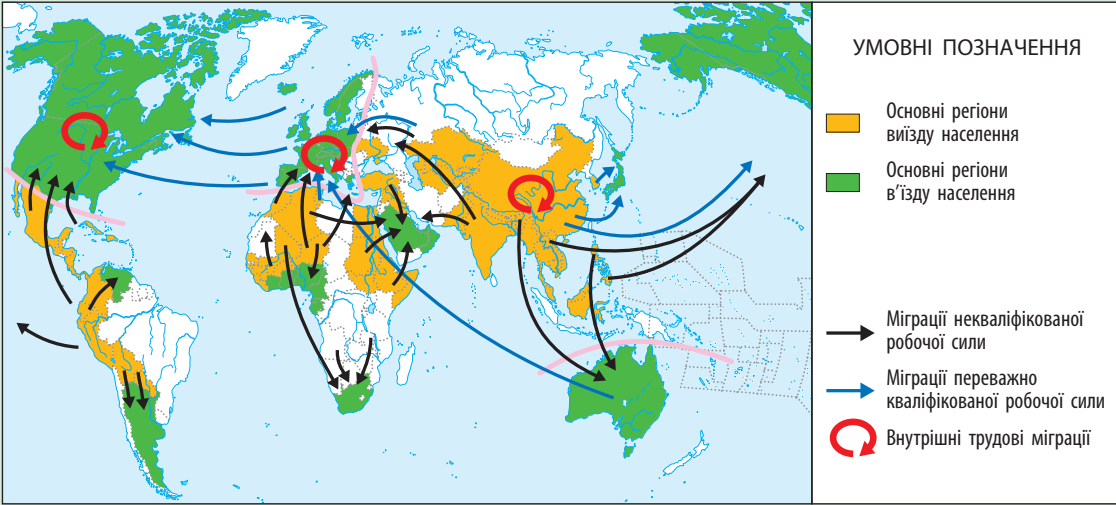
Задача. Протягом року в країну із середньою кількістю населення 45 млн осіб іммігрували 250 000 осіб, а емігрували 180 000 осіб. Обчисліть абсолютне сальдо міграції та коефіцієнт сальдо міграції за цей рік (у проміле).

1. $C_M = 250\,000 - 180\,000 = 70\,000$ осіб.
2. $K_{cm} = (70\,000 : 45\,000\,000) \times 1000 \approx 1,56 \text{‰}$.

Відповідь: кількість населення країни за рік зросла на 70 000 осіб завдяки міграції, і на кожну 1000 жителів припадає близько 1,56 особи міграційного приросту.

Залежно від співвідношення кількості іммігрантів та емігрантів у країні за певний період коефіцієнт сальдо міграції може бути додатним, від'ємним або наближатися до нуля.

Найбільш привабливі для мігрантів розвинені країни (таблиця 1). Так, Сполучені Штати Америки щороку фіксують сальдо міграції на рівні понад 2 млн осіб, що зумовлене потужною економікою, високим рівнем життя та освіти. Яскравим прикладом є програма H-1B, за якою країна щороку приймає близько 200 тис. іноземних ІТ-фахівців.

Мал. 2. Основні напрямки міграційних потоків населення світу

Важливими центрами приймання мігрантів є країни Перської затоки — Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Катар і Кувейт. Вони активно залучають трудових мігрантів із Південної та Південно-Східної Азії для роботи в будівництві, сфері послуг і нафтогазовій промисловості. У деяких із цих країн іноземні працівники становлять понад половину населення. Найбільше додатне сальдо міграції має Європейський Союз (мал. 2), а в США

Таблиця 1

Країни, що прийняли найбільшу кількість іноземних громадян (іммігрантів) (2023 р.)
США — 50 млн осіб
Саудівська Аравія — 13 млн осіб
Німеччина — 13 млн осіб
Велика Британія — 9 млн осіб
Об'єднані Арабські Емірати — 8 млн осіб

Таблиця 2

Країни з найбільшою кількістю громадян, які проживають за кордоном (емігрантів) (2023 р.)
Індія — 18 млн осіб
Мексика — 12 млн осіб
Китай — 11 млн осіб
Сирія — 8 млн осіб
Бангладеш — 7,4 млн осіб

Мал. 3. До країн із найвищими показниками еміграції належать Індія, Мексика, Китай, Сирія, Бангладеш, Україна, а також деякі країни Африки

та Канаді зосереджено близько 58 % усіх мігрантів світу. Натомість країни з від'ємним сальдо міграції через виїзд населення поступово втрачають працездатних людей (таблиця 2, мал. 3).

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Населення світу: міграції». Визначте, які види та причини міграцій у ньому відображено.

rnk.com.ua/
111856

2. Українська діаспора. Сучасні міграційні процеси в Україні

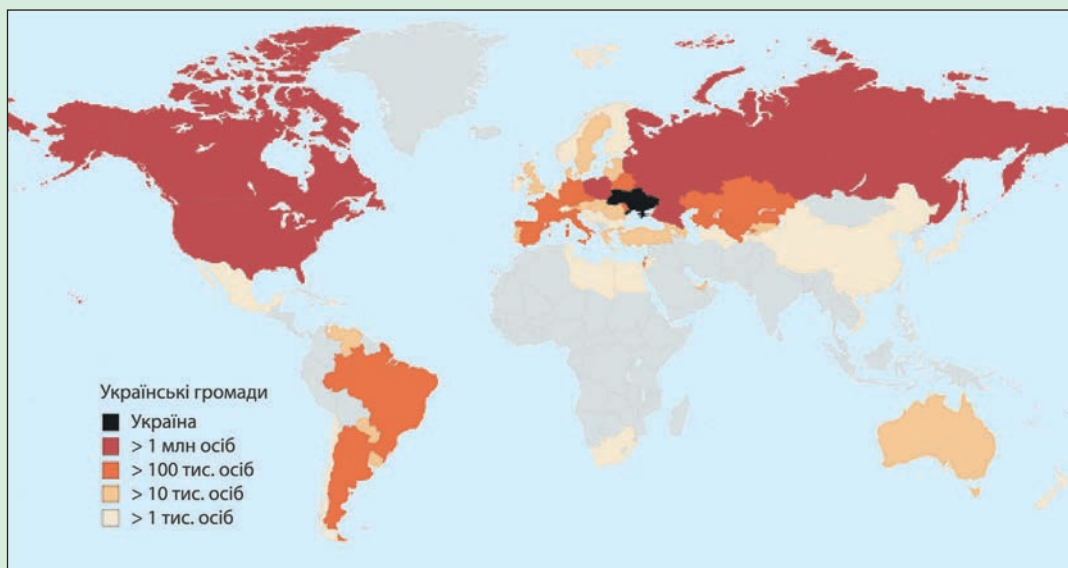
Завдяки міграціям у минулі історичні часи сформувалася **українська діаспора**. Це спільнота українців і їхніх нащадків за межами України, які зберігають національну самобутність, мову, культуру та духовний зв'язок з Батьківщиною (мал. 4). Українська діаспора формувалася хвилями міграцій, зумовленими різними причинами.

Умовно розрізняють західну і східну українську діаспору. Західна діаспора охоплює українців та їхніх нащадків у країнах Західної Європи, Північної та Південної Америки, а також в Австралії. Її основні хвилі формування пов'язані з економічною еміграцією кінця XIX — початку XX ст., політичною еміграцією міжвоєнного періоду та після Другої світової війни, а також «заробітчанською» еміграцією після розпаду Радянського Союзу.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114208

Мал. 4. Країни, де проживали найбільші українські громади (станом на початок 2022 р.)*

Представники української діаспори зробили вагомий внесок у розвиток науки, культури та політики в різних країнах світу. Конструктор Ігор Сікорський у США створив перший гелікоптер. Канада пишається меценатом Петром Яциком, який активно підтримував українську освіту. У світі також відомі імена економіста Любомира Романківа та акторки Міли Куніс, які мають українське походження. Їхні досягнення підкреслюють талановитість і працелюбність українців, де б вони не жили.

Східна діаспора включає українців і їхніх нащадків у межах країн — республік колишнього СРСР.

Протягом останніх десятиліть для України характерні активні міграційні процеси. До 2014 р. вона виступала як країна походження, а також як країна транзиту та тимчасового перебування мігрантів. В Україну приїздили студенти, працівники та біженці з Азії, Африки та країн колишнього СРСР. Водночас значна кількість українців виїздила за кордон, переважно через економічні причини — у пошуках роботи та вищої оплати праці.

* За даними Міністерства закордонних справ України.

Основними напрямками трудової міграції були Польща, Чехія, Німеччина, Італія, Іспанія та Канада.

З 2014 р. міграційна ситуація в Україні суттєво змінилася. Окупація Криму та частини Донбасу, бойові дії на сході країни, а особливо широкомасштабне вторгнення Росії у 2022 р. спричинили масовий виїзд населення за кордон. Мільйони українців набули статусу біженців. Найбільше українських громадян прийняли Німеччина, Польща, Чехія, Велика Британія, Іспанія, Румунія, Італія, Словаччина.

Одночасно відбулося й значне внутрішнє переміщення населення. Люди залишили прифронтові або окуповані території та переїхали до безпечніших регіонів країни. Такі громадяни отримали статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Міграційні процеси в Україні залишаються динамічними. Поряд з виїздом громадян за кордон та внутрішніми переміщеннями спостерігається і повернення частини українців до своїх домівок.

3. Міграційна політика

Міграційна політика — система заходів держави, спрямованих на регулювання переміщення людей. Вона охоплює широке коло питань — від видачі віз і дозволів на роботу до надання статусу біженців та інтеграції іноземців у місцеве суспільство.

Сучасні держави формують міграційну політику, враховуючи три ключові чинники:

- економічні потреби — багато країн свідомо залучають іноземних фахівців, щоб знайти людей для потрібних професій або стимулювати розвиток окремих галузей;
- демографічна ситуація — старіння населення в розвинених країнах змушує їх шукати додаткові трудові ресурси за кордоном;
- безпека — ефективний контроль допомагає запобігати нелегальній міграції та пов'язаним з нею ризикам.

Канада та Німеччина проводять відносно відкриту політику, активно залучаючи кваліфікованих мігрантів. А такі країни, як Японія та Швейцарія, дотримуються більш обмежувального підходу. У США, Великій Британії, Австралії діє система пріоритетного прийняття певних категорій мігрантів.

④ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Якби ви були міським головою, куди приїхало багато внутрішньо переміщених осіб, які кроки ви передусім зробили б, щоб їм допомогти?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. За якими показниками розрізняють міграції населення? 2. Назвіть показники, що характеризують механічний рух населення. 3. Які регіони світу є основними центрами імміграції на сучасному етапі? 4. Як війна в Україні вплинула на міграційні процеси? Охарактеризуйте внутрішнє та зовнішнє переміщення українців. 5. Які чинники визначають основні напрями міграційної політики держав?

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Визначте п'ять країн світу з найбільшою українською діаспорою. Проаналізуйте, які історичні події сприяли її формуванню. Створіть інфографіку, яка показує розселення українців за кордоном. Укажіть численність української діаспори в кожній з країн.

💻 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Дослідіть процеси міжнародної міграції. Проаналізуйте їхній вплив на країни, які приймають мігрантів, та країни, з яких мігранти вибувають. Розкрийте позитивні можливості та потенційні негативні наслідки цих процесів для обох типів країн. Використовуйте приклади та аргументи для підтвердження своїх міркувань.

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Розв'яжіть задачу. Протягом року до країни із середньою кількістю населення 8 млн осіб іммігрували 32 000 осіб, а емігрували 48 000 осіб. Обчисліть сальдо міграції (в абсолютних числах) та коефіцієнт сальдо міграції (у проміле). На основі отриманих даних зробіть висновок про характер міграційної ситуації в країні та її можливі наслідки.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111837

ТЕМА 2. РОЗСЕЛЕННЯ

§ 6 Густота населення. Населені пункти

Французький географ Поль Відаль де ла Блаш вважав, що карти густоти населення можуть розповісти про особливості світу більше, ніж будь-які довгі описи. Чи згодні ви з такою думкою? Чому в одних регіонах живе багато людей, а в інших — дуже мало? Які чинники сприяють великій концентрації населення, а які, навпаки, ускладнюють заселення певних територій?

1. Розселення населення

Розміщення людей територією та їхній розподіл за різними типами поселень називають **розселенням населення**.

Населення планети розміщене дуже нерівномірно. Де і як живуть люди, залежить від багатьох чинників. Передусім це *природні умови*. Сьогодні близько 70% населення Землі зосереджено лише на 7% площі суходолу. Найбільш густонаселеними є рівнинні простори з помірним або субтропічним кліматом, родючими ґрунтами й доступом до прісної води.

Крім того, люди здавна селилися поблизу морських узбереж — близько 40% населення світу проживає в межах 200 км від океанів і морів. Ці території були привабливими для розвитку торгівлі й транспорту. Саме тут виникли великі міста, як-от Нью-Йорк, Токіо (мал. 1), Шанхай, Лондон, Сідней.

Мал. 1. Токіо — одне з найнаселеніших міст світу (разом із передмістями налічує понад 37 млн осіб)

Із розвитком цивілізації більшого значення набувають *соціально-економічні чинники*. Промислові регіони, робочі місця, розвинені транспортна система, медицина, освіта приваблюють міграційні потоки. Також варто враховувати *демографічні процеси*: у регіонах з високою народжуваністю природне зростання населення залишається вагомим чинником.

Важливу роль у формуванні сучасної картини розселення відіграють й *історичні процеси*. Колоніальна експансія, масштабні міграції, війни тощо суттєво змінили розподіл людських поселень у світі.

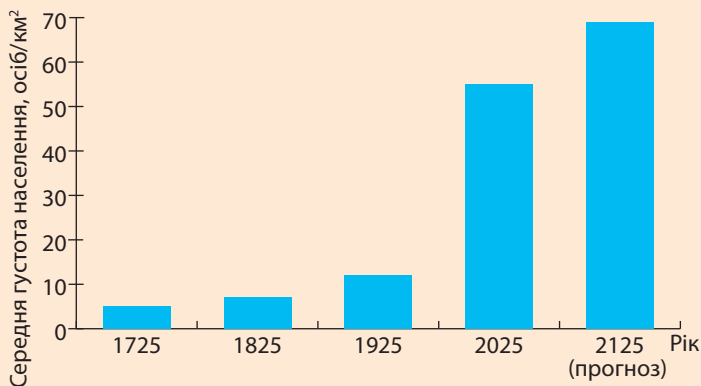
Часто на вибір місця проживання впливають кілька чинників одночасно.

2. Густота населення

Ключовим показником для аналізу розподілу людей на певній території є **густота населення**. Її обчислюють як кількість осіб, що припадає на 1 км² площі.

$$\text{Густота населення} = \frac{\text{Кількість населення}}{\text{Площа}}$$

За останні кілька століть через стрімке зростання кількості населення середня густота населення на планеті значно зросла (мал. 2). Зараз вона становить близько 55 осіб/км². Проте це середній

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114319

Мал. 2. Зміни середньої густоти населення світу*

показник, який часто не відображає реального розподілу людей територією. Найбільша густина населення характерна для держав-карликів. Серед них лідерами є Монако в Європі (26 000 осіб/км²), Сінгапур в Азії (8600 осіб/км²). Без урахування держав-карликів найвищою густиною населення вирізняються азійські країни: Бангладеш (1350 осіб/км²), Південна Корея (530 осіб/км²), Індія (500 осіб/км²), Філіппіни (400 осіб/км²), Японія (340 осіб/км²). У Європі високу густоту населення мають Нідерланди (понад 545 осіб/км²), Бельгія (близько 390 осіб/км²), Велика Британія (290 осіб/км²), Німеччина (245 осіб/км²) (мал. 3).

Натомість деякі регіони та країни мають надзвичайно низьку густоту населення. Серед них Австралія, Канада, Монголія, де на 1 км² припадає лише 2—4 особи. Причинами такої розрідженості є суворий клімат, пустельні або гірські ландшафти, а також велика площа території.

У багатьох країнах світу спостерігаються значні відмінності в розміщенні населення між окремими регіонами. Наприклад, у Китаї більшість жителів зосереджена на сході країни, а західні області (Тибет, Сіньцзян) мають дуже низьку густоту населення через гірський рельєф і посушливий клімат. В Індії найбільше людей проживає на Індо-Гангській низовині, а центральна частина менш заселена. У Бразилії населення переважно зосереджене вздовж Атлантичного узбережжя, а внутрішні території, зокрема Амазонія, майже безлюдні.

Нерівномірний розподіл населення має негативні наслідки. У перенаселених містах бракує житла, зростають безробіття та

* За даними: Our World in Data.

Мал. 3. Німеччина належить до країн із високою густрою населення

ціни, погіршується екологія. У малозаселених регіонах спостерігається нестача робочої сили, занепадає економіка, виникають труднощі з утриманням шкіл, лікарень, доріг.

3. Розподіл і густина населення України

Станом на початок 2020-х рр. середня густина населення в Україні становила близько 70 осіб/км². Проте між окремими регіонами спостерігаються значні відмінності (мал. 4).

Найбільш густонаселені території розташовані в західній частині України. Це пов'язане зі сприятливими природними умовами, раннім освоєнням територій. Менш густо заселені регіони на півночі та півдні країни. Північні області характеризуються значною лісистістю та менш сприятливими умовами для землеробства, а південні — посушливим кліматом і пізнішим економічним освоєнням.

Характер розселення в різних регіонах має свої особливості: у деяких областях густина населення зумовлена переважно високою часткою міського населення (наприклад, у Дніпропетровській, Харківській областях), а в інших — відносно високою густрою сільського населення (Закарпатська, Чернівецька області).

Найвищі показники густоти населення в Україні характерні для великих міст. Так, у Києві цей показник перевищує 3500 осіб/км², а в Харкові, Дніпрі, Львові та Одесі коливається в межах 1500—3000 осіб/км².

Останніми роками значний вплив на розподіл населення мали міграційні процеси, спричинені агресією Росії. Частина населення

Мал. 4. Густота населення України (на 01 січня 2022 р.)*

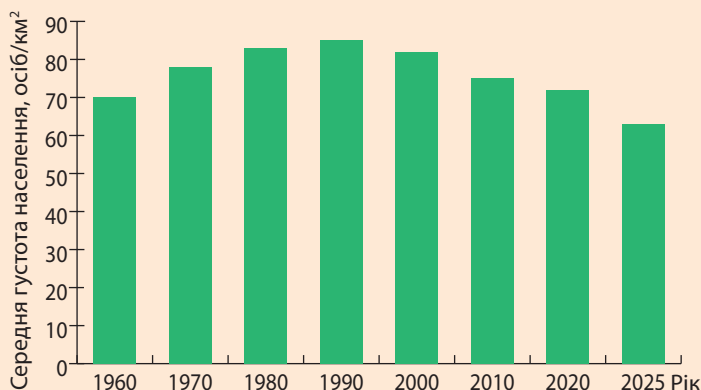

? Визначте, у якому інтервалі розташований показник густоти населення вашого регіону. Чи наблизений він до середнього показника в Україні (70 осіб/км²)? Поясніть, які природні, історичні та економічні чинники могли вплинути на таку густоту населення у вашій місцевості.

прифронтових територій переїхала до центральних та західних регіонів, що сприяло зростанню густоти населення в них.

Протягом останніх десятиліть в Україні спостерігається тенденція до зменшення середньої густоти населення. Якщо в 1990 р. цей показник становив 85 осіб/км², то у 2020 р. він знизився до близько 70 осіб/км², а за прогнозами, у 2030 р. становитиме 60 осіб/км² (мал. 5). Причинами цього є зниження народжуваності, підвищення смертності та масштабні зовнішні міграції.

Мал. 5. Зміни середньої густоти населення України

* За даними: ukrstat.gov.ua.

Мал. 6. Харків — місто-мільйонник

4. Типи населених пунктів

Населені пункти — місця постійного проживання людей, які мають певну забудову та виконують різні функції. Розрізняють два основні типи населених пунктів — *міські* та *сільські*.

Головною ознакою розмежування міських і сільських поселень є характер зайнятості населення. У містах більшість жителів працює в промисловості та сфері послуг, а в селах — у сільському господарстві. Також впливають кількість населення, тип забудови (щільна багатоповерхова в містах проти переважно одноповерхової в селах) та функціональна роль. Міста виконують адміністративні, економічні, транспортні, наукові та культурні функції, а села — аграрні, рекреаційні та екологічні.

За кількістю населення міста умовно поділяють на *малі, середні, великі, надвеликі* та *міста-мільйонники* (мал. 6). Кількість населення в кожній групі міст може значно різнитися залежно від країни.

Зміна способу життя, розвиток транспорту та комунікацій поступово стирають межі між селом і містом. До міст в Україні належать населені пункти з кількістю населення від 10 тис. осіб. Понад 60 % зайнятих жителів працюють у сфері послуг. **Селища** в Україні — населені пункти з кількістю населення від 5 тис. осіб. Зайнятість у селищах зазвичай мішана: частина населення працює в аграрному секторі, інші — на підприємствах, у сфері послуг. Українські **села** — населені пункти з кількістю населення до 5 тис. осіб. Вони є осередками аграрного виробництва.

⑨ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи можна вважати густонаселені регіони завжди розвиненішими порівняно з менш заселеними? Обґрунтуйте свою думку, спираючись на конкретні приклади.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Які основні чинники впливають на розселення населення? Наведіть приклади та поясніть їхню дію. 2. Які соціально-економічні проблеми можуть виникати в регіонах з дуже високою або дуже низькою густотою населення? 3. Поясніть загальні особливості розподілу населення територією України. 4. Назвіть основні типи населених пунктів в Україні та їхні основні ознаки.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Проаналізуйте місцевість, де ви живете. Опишіть, які особливості природи та господарської діяльності впливають на густоту населення у вашому районі.
2. Знайдіть приклади великих міст світу, що виникли в районах із несприятливими природними умовами. Чому попри складні умови ці території стали густонаселеними?

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. Дослідіть, яка мінімальна кількість населення потрібна для надання населеному пункту статусу міста в різних країнах світу. Оберіть по дві-три країни з різних континентів. Порівняйте ці дані з показниками в Україні. Поясніть, чому у світі немає єдиних стандартів для визначення статусу міста.
2. Дізнайтеся, до якого типу належить ваш населений пункт (село, селище або місто), у якій області та районі він розташований. Знайдіть його на карті, з'ясуйте приблизну кількість населення та порівняйте ці дані з одним із сусідніх населених пунктів іншого типу. Поясніть, які історичні, природні або господарські чинники вплинули на його виникнення та розвиток.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

На початку 2022 р. у Львівській області проживало 2476100 осіб на площі 21833 км², а в Херсонській області — 1000400 осіб на площі 28461 км². Обчисліть густоту населення кожної області (осіб/км²). Порівняйте отримані результати. Поясніть, які чинники визначили таку відмінність.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111838

Сучасні міста стають рушіями економічного та соціального розвитку, але чи створюють вони рівні можливості для всіх? Чому в одних регіонах урбанізація веде до процвітання, а в інших — до соціального розшарування? Урбанізація у світі набирає обертів, проте чи встигає Україна за глобальними тенденціями? Відповіді на ці запитання залежать від рівня економічного розвитку країни, ефективності управління містами та державної політики.

1. Функції міст. Світові міста

Міста виконують різні функції, тобто мають свою спеціалізацію залежно від того, які види діяльності в них найбільше розвинені.

Адміністративну функцію мають міста, у яких зосереджені органи влади та управління. Це передусім столиці, обласні й районні центри. Наприклад, Київ як столиця України є головним адміністративним центром держави.

Інші міста спеціалізуються на промисловості. Це так звані *промислові центри*, де працюють потужні заводи та виробничі комбінати (Кривий Ріг в Україні, Детройт у США).

Міста з *транспортною функцією* є ключовими вузлами комунікацій (Одеса в Україні, Гданськ у Польщі).

Особливе значення для розвитку знань мають *освітні та наукові центри* (Кембридж та Оксфорд у Великій Британії, Бостон у США).

Окрему категорію становлять міста з *туристично-культурною функцією*, що приваблюють розмаїттям історико-культурної спадщини (Львів, Краків).

Більшість сучасних міст поєднують кілька функцій одночасно.

Вплив деяких міст виходить далеко за межі однієї держави. Їх називають *світовими містами*. Вони мають глобальне економічне, політичне, культурне значення. Саме тут приймають важливі рішення, започатковують міжнародні проекти, укладають угоди, що визначають розвиток цілих регіонів і навіть усього світу. За значенням ці міста умовно поділяють на три типи: Альфа, Бета і Гамма (таблиця). Найбільше їх на території США, Європейського Союзу, Індії, Китаю.

СВІТОВІ МІСТА (2024 р.)*

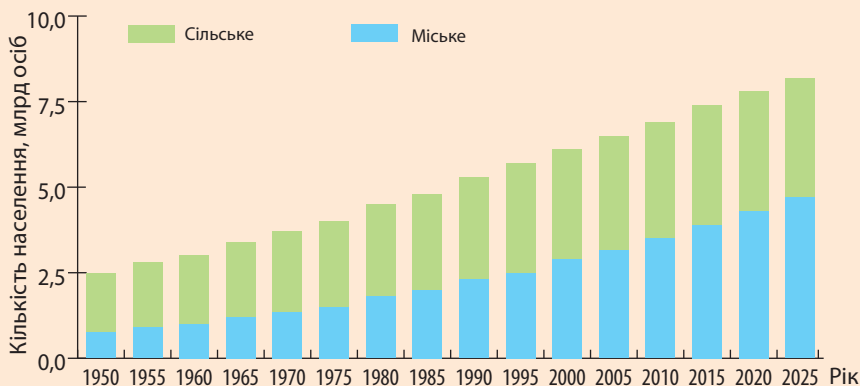
Тип	Характеристика	Приклади міст
Альфа++	Найвищий рівень глобального впливу. Центри управління світовими фінансами, інформацією, культурою і політикою	Нью-Йорк, Лондон
Альфа+	Дуже високий рівень зв'язків із глобальною економікою. Важливі центри фінансів, торгівлі, транспорту, культури	Токіо, Париж, Сінгапур, Шанхай
Альфа	Стабільна інтеграція у світову економіку, важливі регіональні центри	Мілан, Пекін, Торонто, Мадрид
Бета	Важливий регіональний вплив, часткові глобальні зв'язки	Берлін, Прага, Афіни, Київ
Гамма	Обмежений регіональний вплив, важливе значення на національному рівні	Глазго, Роттердам, Рига, Белград

2. Урбанізація

Понад 58% населення Землі зараз живе в містах. Їхня кількість продовжує зростати. Це є ознакою активного процесу **урбанізації** — збільшення міського населення, поширення міського способу життя та зростання впливу міст на розвиток суспільства (мал. 1). Для вивчення процесів урбанізації застосовують два основні показники — **рівень і темпи урбанізації**. Рівень урбанізації показує частка міських жителів у загальній кількості населення. Темпи урбанізації оцінюють за обчисленням швидкості зростання частки міських жителів у загальній кількості населення.

Чому люди їдуть до міст? Передусім на це впливають *економічні чинники*. Міста переважно є центрами економічної активності та пропонують більше можливостей для працевлаштування. Наприклад, у великих промислових центрах (таких як Дортмунд у Німеччині після структурної перебудови) або технологічних хабах (як Кремнієва долина в США) зосереджені компанії, що створюють численні робочі місця з високою заробітною платою.

* За рейтингом GaWC (Globalization and World Cities Research Network).

Мал. 1. Зміни у співвідношенні міського та сільського населення світу

Важливу роль відіграють *соціальні чинники*. Міста часто мають розвинену соціальну сферу: лікарні, університети, різноманітні культурні та розважальні заклади. Механізація сільського господарства зменшує потребу в робочій силі, і багато людей залишають село в пошуках роботи в містах.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Сільське населення та поселення». Які нові підходи, наприклад «розумне село», можуть допомогти оживити сільські поселення та зупинити їхній занепад?

rnk.com.ua/
111857

3. Відмінності урбанізації в країнах і регіонах світу

Показники урбанізації помітно різняться між регіонами й країнами світу. Найбільш урбанізовані регіони — Північна та Південна Америка (83 та 82 % відповідно), Європа (76 %), Австралія (70 %). Значно нижчий рівень урбанізації демонструють Азія (53 %) та Африка (45 %).

У розвинених державах урбанізація розпочалася ще в XIX—XX ст., тому сьогодні частка міського населення там перевищує 70—80 %, але темпи зростання залишаються невисокими. Для таких країн характерне явище **субурбанізації** — переїзд переважно заможних верств населення з перевантажених міських центрів до передмість із комфортнішими умовами життя.

Мал. 2. Дхараві — нетрі в Мумбаї (Індія), де на площі близько 2 км² живе понад 1,5 млн осіб

У країнах, що розвиваються, темпи урбанізації дуже високі: населення масово переїздить із сіл до міст, зокрема в Індії та Нігерії. Проте розвиток міст і створення робочих місць не встигають за зростанням населення, що спричиняє **хибну урбанізацію (псевдоурбанізацію)** — появу нетрів, безробіття та соціальної нестабільності (мал. 2).

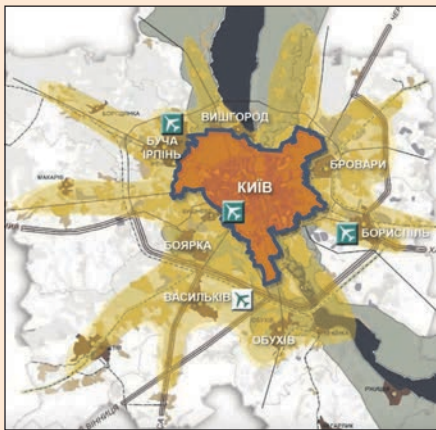
4. Міські агломерації та мегалополіси

Унаслідок процесів урбанізації та субурбанізації виникають нові форми розселення — міські агломерації та мегалополіси.

Агломерація — скупчення міських поселень, об'єднаних виробничими, транспортними, культурно-побутовими та іншими зв'язками. У складі агломерації зазвичай виділяють місто (або декілька міст), навколо якого вона формується. Це місто (міста) називають ядром агломерації.

На сьогодні більшість агломерацій є *моноцентричними* (тобто мають одне ядро). Приклади таких агломерацій — Паризька, Лондонська, в Україні — Харківська, Київська (мал. 3). У *поліцентричних* агломераціях кілька ядер, наприклад, це Рурська в Німеччині, Верхньосілезька в Польщі. Населення найбільших агломерацій становить понад 1 млн осіб (мал. 4).

У найбільш густозаселених регіонах світу великі міські агломерації поступово зростаються та утворюють наймасштабніші форми міського розселення — **мегалополіси**.

Мал. 3. Київська агломерація
(налічує понад 4 млн осіб)

Мал. 4. Найбільші агломерації
світу (млн осіб, 2023 р.)*

Виділяють вісім найбільших мегалополісів. Три з них розташовані в США: *Приатлантичний* (Бос-Ваш) простягається від Бостона до Вашингтона (50 млн осіб), *Приозерний* (Чи-Піттс) охоплює територію від Чикаго до Піттсбурга (35 млн осіб), *Каліфорнійський* (Сан-Сан) — від Сан-Франциско до Сан-Дієго (20 млн осіб).

У Західній Європі сформувався один із найгустіше заселених урбанізованих поясів світу — *Транс'європейський*, або Блакитний банан (близько 90 млн осіб). До його складу входять Прирейнський (Рандстад) і Англійський (Лондів) мегалополіси.

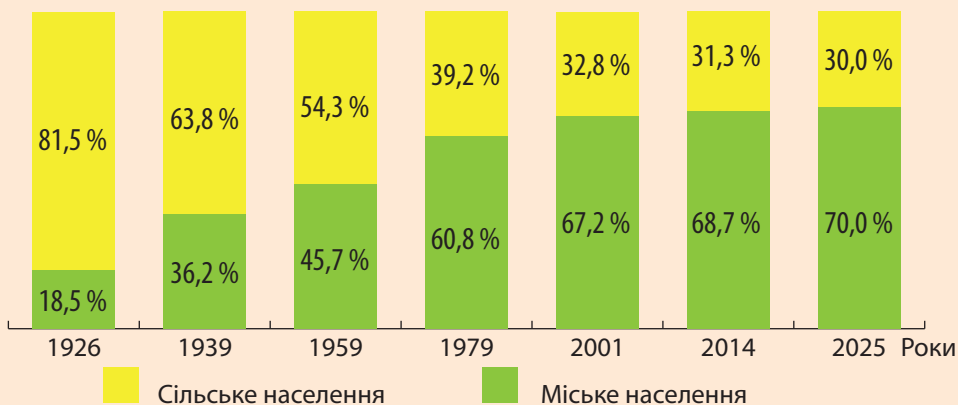
У Японії мегалополіс *Токайдо* тягнеться від Токіо до міста Кобе. У ньому проживає понад половина населення країни — близько 70 млн осіб.

У Китаї існують три мегалополіси: *Цзинь-Цзинь-Цзі* — охоплює Пекін, Тяньцзінь і ще 28 міст (110 млн осіб); *Дельта річки Янцзи*, що містить близько 20 агломерацій з населенням 80 млн осіб; *Дельта Перлової річки* (район Сянгану), що охоплює 11 агломерацій із загальною кількістю населення понад 48 млн осіб.

5. Урбанізація в Україні

Інтенсивне зростання кількості міського населення України розпочалося в XIX ст., особливо на сході та півдні, де розвивалися

* За даними: Statista.

Мал. 5. Зміни процесів урбанізації в Україні

вугільна, металургійна та машинобудівна промисловість. У радянський період урбанізація стала плановою: створення великих промислових центрів, що сприяло масовій міграції сільського населення до міст (мал. 5).

Перші міські утворення на території України виникли ще за часів трипільської культури (IV—III тис. до н. е.). У I тис. до н. е. давні греки заснували міста на узбережжі Чорного моря — це Ольвія, Пантікапей (на місці сучасної Керчі), Тіра (сучасний Білгород-Дністровський), Херсонес (біля сучасного Севастополя). Ці міста були важливими осередками торгівлі та культури. У період Русі (IX—XIII ст.) Київ і Чернігів стали провідними політичними, економічними та культурними центрами.

Сьогодні Україна є високоурбанізованою країною з низькими темпами урбанізації. Станом на початок 2024 р. близько 70 % населення проживає в містах і селищах. Це один із найвищих показників серед країн Східної Європи.

У сучасних українських містах зростає роль сфери послуг, зокрема торгівлі, фінансів, ІТ. Ці зміни відображають глобальні тенденції постіндустріального розвитку, де міста стають центрами інновацій, бізнесу, освіти, науки та культури, а не лише виробництва. Суттєво вплинуло на цей процес широкомасштабне вторгнення Росії. Українські міста приймають нові умови, де головними є питання безпеки населення та відбудови.

Містобудівник — творець комфортного міського життя. Він розробляє плани розвитку міст, проєктує житлові райони, парки, транспортні мережі, ураховуючи потреби населення, економічні та екологічні чинники. Навчання за цією спеціальністю пропонують Київський національний університет будівництва і архітектури, Національний університет «Львівська політехніка», Харківський національний університет міського господарства імені О. Бекетова та інші заклади вищої освіти.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Урбанізація». Визначте, які види та причини урбанізації у ньому відображено.

rnk.com.ua/
112101

④ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Поміркуйте, яким ви бачите подальше розселення людства. Збережеться тенденція до зростання великих міських об'єднань чи відбудеться повернення до менших поселень? Які чинники можуть на це вплинути?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Які основні функції можуть виконувати міста? Наведіть приклади міст України або світу, що спеціалізуються на певній діяльності. 2. Що таке світове місто? Укажіть його основні ознаки. 3. Що таке урбанізація? Розкажіть про основні причини цього процесу. 4. Поясніть відмінності процесів урбанізації в різних країнах і регіонах світу. 5. Які особливості має процес урбанізації в сучасній Україні?

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Працюємо в групі. За різними джерелами інформації визначте та опишіть основні проблеми, з якими стикаються великі та малі міста України. Порівняйте ці проблеми. Знайдіть спільні та відмінні ознаки. Для кожної проблеми запропонуйте конкретні способи її вирішення (розгляньте можливість застосування досвіду інших країн).

Практична робота 3. Порівняння рейтингів міст-мільйонників і міських агломерацій за людністю

1. Знайдіть інформацію про десять міст світу з населенням понад 1 млн осіб. Використовуйте авторитетні джерела, наприклад, звіти ООН, демографічні портали, наукові публікації.
2. Визначте кількість населення відповідних міських агломерацій для кожного обраного міста.
3. Створіть та заповніть таблицю в зошиті або програмі для роботи з таблицями (текстовому редакторі).

Рейтинг (місце) міста	Назва міста	Кількість населення міста, млн осіб	Назва відповідної міської агломерації	Кількість населення агломерації, млн осіб	Рейтинг (місце) агломерації	Різниця між кількістю населення агломерації та міста

4. Порівняйте рейтинги міст і їхніх агломерацій. З'ясуйте, для яких міст спостерігаються найбільші зміни. Поясніть, якими чинниками це може бути зумовлене.

Працюємо в групі. Розробіть STEM-проект «Урбанізація майбутнього: проект міста для життя».

1. Обговоріть і визначте проблеми сучасних міст. Оберіть дві-три найактуальніші з них.
2. Дослідіть сучасні наукові та технологічні розробки, інженерні рішення та математичні моделі, які можна використати для розв'язання проблем.
3. Зберіть та проаналізуйте статистичні дані про урбанізацію, екологічний стан міст, енергоспоживання тощо.
4. Укажіть основні ознаки ідеального міста майбутнього.
5. Розробіть власну концепцію міста майбутнього, застосовуючи обрані технології та рішення для подолання проблем. Доведіть ефективність концепції на основі математичних обчислень.
6. Створіть презентацію за результатами роботи.

Тестові завдання

rnk.com.ua/
111839

ТЕМА 3. ЕТНІЧНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД

§ 8 Розселення народів. Національні меншини та етнічні групи в Україні

З уроків історії вам відомо про велике переселення народів і розселення слов'янства. Чи можна стверджувати, що переселення народів — це історія та географія людства? Пригадайте групи народів, які мігрували в межах сучасної території України та Європи. Як, на вашу думку, закони окремих країн можуть вплинути на сучасні міграційні потоки світу?

1. Розселення народів. Етнічний склад населення світу

Зараз на Землі налічують понад 3 тис. народів і націй (мал. 1). Вони розмовляють різними мовами, мають свою самобутню культуру (релігію, традиції та звичаї, одяг тощо).

Українці за численністю посідають 22-ге місце (близько 45 млн осіб у світі). До найбільших за кількістю націй (понад 100 млн осіб) належать китайці (хань, понад 1,23 млрд осіб), араби (350 млн осіб), гіндустанці (понад 280 млн осіб), американці США (близько 248 млн осіб), бенгальці (близько 232 млн осіб), бразильці (близько 172 млн осіб), японці (близько 131 млн осіб) (мал. 2).

Різноманіття народів вплинуло на формування різних за національним складом населення країн. Їх поділяють на однопонаціональні (моноетнічні), де понад 90 % населення становлять

а

б

в

Мал. 1. Різноманіття народів світу: а) африканський народ масаї; б) японці в національному одязі; в) заможні арабські чоловіки в національному одязі

представники однієї нації; двонаціональні, у яких більшість становлять дві нації; багатонаціональні.

Деякі великі нації розділені кордонами різних країн. Не маючи власних держав, вони стали національними меншинами одразу в кількох країнах. Найчисленнішими народами у світі, які не мають власної державності, є курди (Туреччина, Іран, Ірак, Сирія, понад 50 млн осіб), сикхи (Індія та Пакистан, понад 30 млн осіб), роми (одна з найбільших етнічних меншин Європи, до 20 млн осіб), уйгури (Китай, Таджикистан, Казахстан тощо, близько 14 млн осіб), каталонці (Іспанія, Франція, понад 9 млн осіб) та інші. Вони прагнуть створити власні національні держави, що час від часу призводить до військових конфліктів.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114320

Політолог — спеціаліст, який досліджує сфери суспільного життя, що певним чином пов'язані з політикою (політична культура, державний устрій, влада). Здобути цю професію можна в університетах Луцька, Харкова, Запоріжжя, Тернополя, Києва та інших міст України.

2. Національні меншини та етнічні групи в Україні

Україна має унікальне географічне положення на перехресті шляхів та інтересів різних європейських народів. Це зумовило формування етнічно неоднорідного складу сучасного населення

Мал. 2. Одні з найчисленніших націй у світі: а) бразильці; б) японці

країни. Зараз у межах України проживають представники понад 130 націй і народностей, які становлять політичну націю — український народ. Усім націям і народностям, які мешкають на території країни, Конституція України гарантує рівні громадянські, політичні, соціальні, економічні й культурні права і свободи.

Українська нація — титульна державотворча нація країни, що склалася протягом XII—XV ст. Етнічна територія українців залишається найбільшою серед європейських народів. Предки українців жили в межах сучасної державної території.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114321

Зараз у світі налічують понад 320 млн слов'ян. Вони розмовляють майже двома десятками мов. Власні незалежні держави мають 13 слов'янських народів (серед них і український народ). Крім того, як стверджують вчені, саме на території нашої країни розташована ймовірна батьківщина слов'янства.

У межах України живуть представники різних народів, які розміщені країною нерівномірно. Відповідно до даних перепису населення, українці становлять 77,8% населення України. Найбільша частка українців (понад 90%) зосереджена в Центральному Подніпров'ї та західних областях України, найнижча — у Криму,

Мал. 3. Представники етнічних груп України: а) гуцули; б) лемки

? Поясніть різницю між корінними народами та національними меншинами.

Чому молдаван та угорців не можна зарахувати до корінних народів України?

Одеській області, на Донбасі. Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Львівська, Вінницька області є переважно мононаціональними, там частка українців становить 95—98 %. У Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Чернігівській, Київській, Хмельницькій і Черкаській областях частка українців у складі населення дорівнює 90—95 %.

До інших національностей належать 22,2 % населення країни. Це представники націй, що мають свої історичні землі за межами України (національні меншини — росіяни, білоруси, молдавани, болгары, угорці, румуни, поляки, євреї та інші), а також представники етносів, історична батьківщина яких розташована в сучасних кордонах нашої держави (етнічні групи — бойки, лемки, гуцули) (мал. 3).

За даними ЮНЕСКО на 2021 р., у 90 країнах світу живе близько 370 млн представників корінних народів. В Україні визнані законодавчо три корінні народи, які сформувалися в Криму: кримські татари, кримчаки та караїми. Останні мешкають переважно в Криму (кримські караїми) та Івано-Франківській області (галицькі караїми).

9 серпня — Міжнародний день корінних народів світу. Це щорічний день солідарності, підтримки та глибшого розуміння народів, які становлять етнічну меншість на своїй історичній батьківщині. Згідно із Законом «Про корінні народи України», корінним народом є спільнота, яка тісно пов'язана походженням з певною територією, становить меншість серед її населення та не має власної держави.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Назвіть народи Європи та світу, які не мають власної держави. Поясніть причини цього.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Покажіть на карті атласу райони розселення національних меншин в Україні. 2. Визначте причини строкатого національного складу населення України. 3. Поясніть такі слова української поетеси Ліни Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову».

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Аргентинський письменник ХХ ст. Хорхе Луїс Борхес зазначав: «Ця ідея кордонів і націй здається мені абсурдною. Єдине, що може врятувати нас, це бути громадянами світу». Чи погоджуєтесь ви з думкою письменника? Зробіть припущення, чому він міркував про кордони та нації саме так. Чи не суперечить цей вираз толерантному ставленню до представників різних націй?

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. **Працюємо в групі.** Зберіть, проаналізуйте інформацію та підготуйте презентацію про один із трьох корінних народів України, його походження, історію, територію формування й проживання, особливості культури та відомих представників. Поясніть, як в унітарній державі можна гарантувати права національних меншин і які саме.
2. Разом із дорослими перегляньте фільм «Хайтарма» (режисер Ахтем Сеїтаблаєв). Поділіться враженнями в класі.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

За картами атласу охарактеризуйте етнічний склад населення України та однієї з її країн-сусідів. Укажіть спільні й відмінні ознаки.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111840

§9 Світові релігії. Міжетнічні і міжконфесійні конфлікти

Іспанський та американський соціолог і релігієзнавець Хосе Казанова казав: «Україна — унікальна держава в Європі, яка не відповідає моделі, де домінує одна релігія». Які релігії сповідують в Україні? Чи доводилося вам відвідувати або бачити зображення православної церкви, католицького собору, протестантської кірхи, буддійського храму, мечеті? Знайдіть спільні й відмінні ознаки цих культових споруд.

1. Релігії в сучасному світі

Релігія є частиною культури окремої особистості й цілих народів. Вчені не знають точну кількість богів, що зникли разом із народами, які в різні історичні часи жили на Землі. Невідомо, скільком богам поклоняються різні народи зараз (мал. 1).

Православний Софійський собор у Києві

Католицький собор Святого Юра у Львові

Лютеранська кірха в Житомирі

Буддійський храм у Черкасах

Мечеть Ал-Салам в Одесі

Мал. 1. Культові споруди України

Релігія — це віра людини в те, що її життя на Землі не випадкове, а визначається надприродними силами і має певний сенс. Кількість вірян у світі постійно збільшується, але в країнах Західної Європи й США зростає кількість атеїстів.

Релігію вивчають багато наук: теологія, філософія, історія, культурологія, соціологія, психологія, літературознавство, мистецтвознавство, релігієзнавство, політологія та інші.

Теолог — фахівець у галузі богослов'я. Він вивчає історію, різні форми віровчень і релігійного життя, сучасний стан відносин між ними та релігійними організаціями, релігійну культурну спадщину. Здобути цю спеціальність можна в Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича, Івано-Франківській академії Івана Золотоустого та інших закладах.

Залежно від кількості богів, у яких вірять послідовники певних релігій, розрізняють монотеїзм (віра в одного Бога) і політеїзм (віра в багатьох богів). Релігії, які сповідує значна кількість людей незалежно від території, національності, мови, громадянства, називають світовими. До них належать буддизм, християнство та іслам.

2. Буддизм, іслам і християнство

Найстаріша світова релігія — **буддизм** — виникла в VI ст. до н. е. Його правильніше вважати вченням або філософією, адже це релігія без бога. Її засновника, Будду, називають учителем. Найбільшу кількість буддистів становлять китайці (мал. 2).

Кількість послідовників буддизму у світі постійно зростає. Зараз їх налічують близько 570 млн осіб. Значну частину населення буддисти утворюють у Камбоджі, Таїланді, М'янмі, Монголії, Лаосі, Шрі-Ланці, Бутані, Сінгапурі, В'єтнамі, Південній Кореї, на Тайвані. Міграційні процеси XIX—XX ст. поширили буддизм у Північній Америці, Австралії, Європі.

Іслам народився в VII ст. Найважливішою і першою подією в історії цієї релігії є хіджра — переселення мусульман разом із пророком Мухаммадом із Мекки до Медини в 622 р. Відтоді починається мусульманський календар і ведеться відлік часу.

Іслам визначає всі сторони життя вірян. Священні міста Мекка та Медина відкриті тільки для мусульман. Іслам налічує близько 1,8 млрд послідовників. Географічно та історично він

Мал. 2. Буддйський храм Джоканг у Лхасі (Китай)

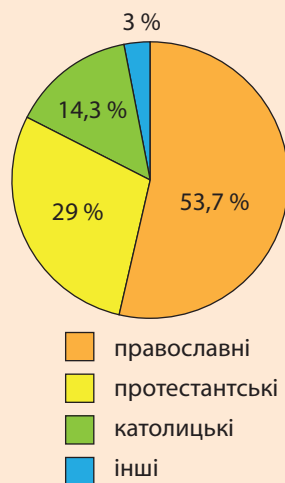
найпоширеніший у країнах Азії та Африки. Понад 99% мусульман від загальної кількості населення зосереджено в Мавританії, Афганістані, Алжирі, Туреччині, Ємені, Тунісі, Ірані, Марокко. Найбільша кількість мусульман живе в Індонезії, Пакистані, Індії.

Християнство зародилося в I ст. на сході Римської імперії (у Палестині, сучасний Ізраїль). У центрі цієї релігії стоїть особа Ісуса Христа. Із часом у християнстві виокремилися три основні напрями: *православ'я*, *католицизм* і *протестантизм*. Зараз християнство — найпоширеніша географічно та за кількістю прихильників релігія світу. Вона налічує понад 2,4 млрд вірян. Католицизм очолює Папа Римський, який є одночасно главою держави Ватикан (мал. 3). Основні напрями протестантизму — лютеранство, кальвінізм, англіканство, методизм, баптизм, адвентизм та інші. Православні віряни живуть у всіх країнах світу, але їхня кількість значно менша, ніж католиків і протестантів. За часткою прихильників православ'я в загальній кількості населення країн лідерами є Сербія, Греція та Молдова (93—98%). Україна є однією з країн, де зараз зосереджена найбільша кількість православних (близько 70% населення).

Право на вільний вибір і свободу віросповідання закріплене в Конституції України. Станом на травень 2024 р. в Україні діють громади понад 90 різних релігійних конфесій і течій (мал. 4). Найбільше релігійних громад і монастирів розташовано у Львівській області.

Мал. 3. Іван Павло II, перший в історії Папа Римський не італієць, а слов'янин (1978—2005 рр.), під час літургії в Києві

Мал. 4. Релігійні організації в Україні

3. Міжетнічні й міжконфесійні конфлікти

Релігія впливає на поведінку людини. Її релігійні переконання часто стають причиною конфліктів.

Важко знайти на карті світу регіон, де б не було прикладів міжетнічних або міжконфесійних конфліктів. Від їхніх наслідків найбільше постраждали Ізраїль, Ірак, Алжир, Шрі-Ланка. Релігійна ворожнеча існує як між представниками різних релігійних груп (євреї-юдаїсти — араби-палестинці), так і між етнічно схожими спільнотами й представниками одного етносу (серби-православні — хорвати-католики — боснійці-мусульмани).

Етнорелігійний (етноконфесійний) конфлікт — одна із форм конфлікту, де релігійну відмінність посилює відмінність етнічна. До них належать арабо-ізраїльський конфлікт (Близький Схід), алжирська війна (Північна Африка), конфлікт у Белуджистані (території Пакистану та Ірану).

Особливо гостро постала релігійна проблема в Африці після розпаду колоній. Джерелом конфліктів стали кордони без урахування етнічного й релігійного складу населення цих територій.

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

1. Американський політолог ХХ—ХХІ ст. Семюел Гантінгтон міркував: «А чи була б Америка Америкою (США та Канада), якби в ХVII—ХVIII ст. її заселили не англійські протестанти, а французькі, іспанські або португальські католики? Відповідь проста: ні. Це була б не Америка, це був би Квебек (французькомовний штат Канади), Мексика або Бразилія». Чи погоджуєтеся ви з такою думкою? За додатковими джерелами поясніть, чому протестантизм сприяв розвитку американського суспільства, яке сформували переселенці зі Старого Світу.
2. Буддійська мудрість твердить: відповідайте добром або не відповідайте ніяк; якщо ви відповідаєте злом на зло, то зла стає більше. Чи погоджуєтеся ви з буддійськими мудрецами? Поясніть чому.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Розкажіть про роль релігій у формуванні культурного різноманіття країн і народів. 2. Оцініть вплив релігій на розвиток цивілізації та культури. 3. Поясніть, чому в Україні утворилися громади різноманітних релігійних конфесій і течій. 4. У чому полягає значення толерантного ставлення до різних релігійних течій для сучасної України? 5. За додатковими джерелами проаналізуйте текст статті 35 Конституції України. Поясніть, що означає право на свободу світогляду і віросповідання.

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Працюємо в групі. Зберіть і проаналізуйте інформацію про одну зі світових релігій, які поширені у вашому регіоні. Підготуйте презентацію.

📄 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Працюємо в групі. За допомогою тематичних карт атласу назвіть регіони світу, де найбільше сповідують світові релігії. Створіть картосхему їхнього поширення від місця зародження до районів, де вони зараз найпоширеніші.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111841

ТЕМА 4. ТРУДОВІ РЕСУРСИ

§ 10 Трудові ресурси світу та України

Хто що знає, тим і хліб заробляє. Маленька праця краща за велике безділля. Хто рано підводиться, за тим і діло водиться. Поясніть зміст цих українських прислів'їв. Чи погоджуєтеся ви з ними? Чи дотримуєтеся ви цього народного досвіду?

1. Працездатне населення світу

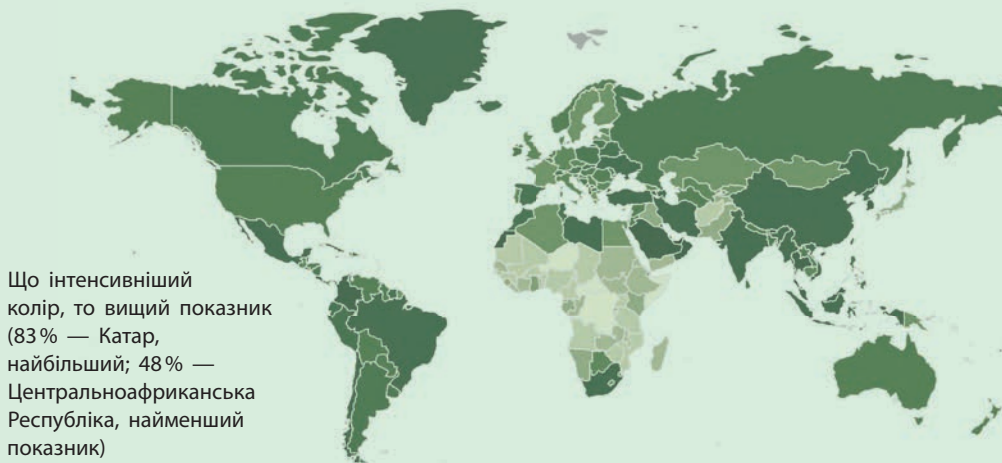
Працездатне населення — люди віком від 15 до 64 років, які зазвичай мають змогу працювати. Вища частка людей працездатного віку в структурі населення часто означає, що країна має кращі перспективи для економічного зростання, адже більша кількість людей (трудові ресурси, або робоча сила) може зробити внесок у розвиток (мал. 1, 2).

Робоча сила — загальна кількість громадян країни працездатного віку (які працюють або тимчасово не можуть знайти роботу).

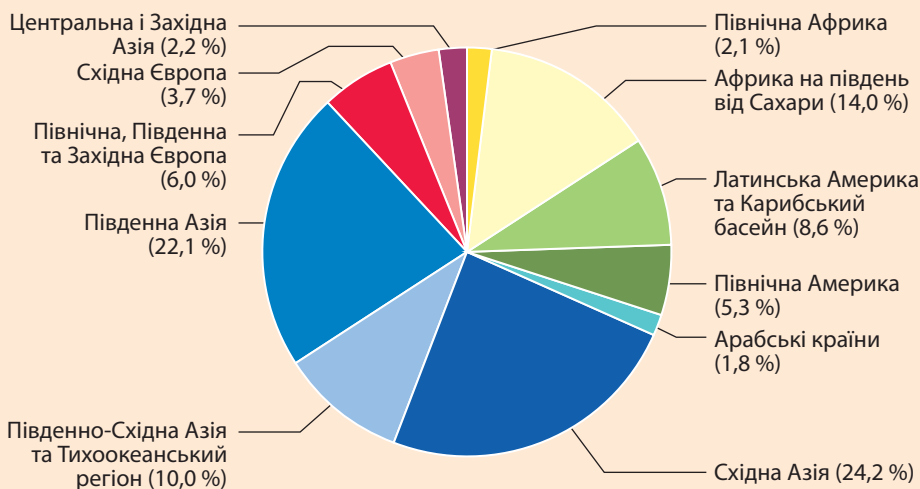
Праця — використання розумових і фізичних здібностей людей (трудових ресурсів, або робочої сили), їхніх навичок і досвіду, необхідних для виробництва економічних благ.

Ринок праці — система відносин між тими, хто шукає роботу, і тими, хто її пропонує.

Населення поділяють на економічно активне та неактивне.

Мал. 1. Населення працездатного віку за країнами (2025 р.)

Мал. 2. Частка регіонів світу в структурі світової кількості робочої сили (2024 р.)

- ? 1. За мал. 1, 2 назвіть країни та регіони світу з найвищими показниками населення працездатного віку. Поміркуйте, чому саме в цих регіонах такі показники. 2. Чим можна пояснити збільшення використання робототехніки в господарстві Японії (59% населення працездатного віку) та високі показники населення працездатного віку в ОАЕ (82%), Саудівській Аравії (73%)? 3. Спростуйте або підтвердьте залежність кількості робочої сили від кількості населення в країнах та регіонах світу, його вікової структури та процесів міграції.

Мал. 3. Міграція робочої сили

Економічно активне населення — частина населення, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання послуг; люди, які зайняті економічною діяльністю, та безробітні, які на цей момент не мають роботи, але бажають її знайти.

Зайняті економічною діяльністю — особи віком 15—70 років, які виконують роботи за наймом на умовах повного (неповного) робочого дня за винагороду; люди, які працюють безоплатно в особистому підсобному сільському господарстві; люди, які тимчасово не працюють. Зайнятими вважають осіб, які пропрацювали протягом тижня не менше чотирьох годин (в особистому підсобному господарстві — не менше 30 годин), незалежно від того, якою була ця робота (постійна, тимчасова, сезонна, випадкова тощо).

Безробітні — особи віком 15—70 років, які одночасно відповідають трьом умовам: не мають роботи, шукають роботу або намагаються організувати власну справу, готові взятися до роботи протягом наступних двох тижнів.

Економічно неактивне населення — особи віком 15—70 років, які не є ні зайнятими, ні безробітними. Це учні, студенти, курсанти (денних навчальних закладів); особи, які отримують пенсію (за віком, у зв'язку з інвалідністю тощо); особи, які зайняті веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми, хворими родичами; особи, які не можуть знайти роботу, припинили її пошук, але можуть і готові працювати; інші особи, які не мають потреби працювати незалежно від джерела доходу (мал. 3).

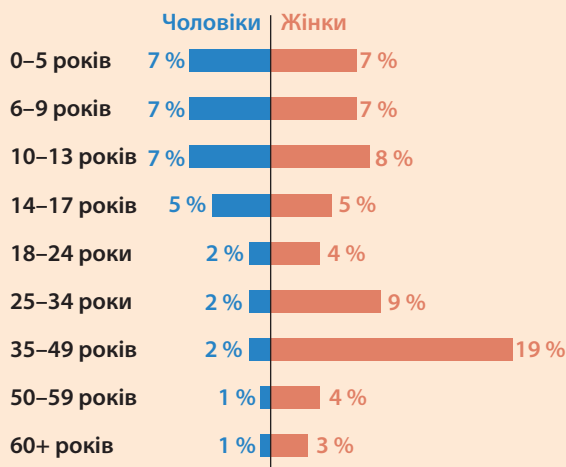
Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114669

Мал. 4. Вікова і статевая структура українських біженців (2023 р.)*

? Більшість українських біженців у країнах ЄС — це діти й жінки, близько 70 % яких із вищою освітою. Визначте найчисленнішу групу серед біженців. Як ви вважаєте, чи зацікавлені уряди держав Європи в тому, щоб українці залишилися та розвивали їхні економіки? Спрогнозуйте наслідки для економіки України.

2. Працездатне населення України

У 2024 р. в Україні проживало близько 35,7 млн людей. Майже 7 млн виїхали за кордон, ще близько 7 млн залишилися на тимчасово окупованих територіях. Кількість працездатного населення зменшилася на 40 % порівняно з 2021 р. через воєнні дії, міграцію, демографічні втрати, втрату підприємств на сході та аграрних територій на півдні. Зросла кількість осіб пенсійного віку, знизилася народжуваність і збільшилася смертність. До широкомасштабного вторгнення на одну жінку припадало 1,2 дитини, зараз — 0,9. Загалом скорочення народжуваності — світова тенденція: у розвинених країнах із 1960 р. середній показник впав з 3,3 до 1,5 дитини на жінку. Прискорення старіння населення країни зменшує потенціал робочої сили.

В Україні налічують понад 700 тис. внутрішньо переміщених осіб працездатного віку, які не мають роботи. Українські біженці в країнах Європи здебільшого виконують роботу, що не відповідає їхній кваліфікації. Тому після завершення воєнного стану в Україні, імовірно, значна частина людей повернеться додому (мал. 4).

За даними Українського інституту майбутнього, в Україні економічно активними є близько 11,7 млн осіб, з яких працюють до 9,3 млн. Ще майже 2,7 млн є безробітними.

* За даними Центру економічної стратегії України.

Мал. 5. У багатьох країнах світу низький рівень освіченості пов'язаний з обмеженим доступом до якісної шкільної освіти

3. Грамотність та освіченість населення

Грамотність та освіченість — найважливіші чинники, від яких залежать професія людини та її кар'єра. Лише на початку XX ст. рівень грамотності населення світу перевищив 20 %, освіта стала якіснішою і доступнішою. На рівень грамотності та освіченості населення країн найбільше впливають рівень бідності та нерівність, стихійні лиха, збройні конфлікти та пандемії.

Найвищий рівень освіченості мають країни Північної Америки, Європи та Центральної Азії. Найнижчий рівень освіченості в Африці на південь від Сахари, де читати, писати і рахувати вміє менше половини населення (мал. 5). Низький рівень освіченості спостерігається в Афганістані (37 %), Південному Судані (35 %), Буркіна-Фасо (34 %), Малі (31 %) та Чаді (27 %). Рівень грамотності населення України — один із найвищих у світі.

Якісна освіта зазвичай забезпечує ширші можливості для отримання вищого доходу. Галузь навчання також відіграє вирішальну роль. Зараз перспективними вважають професії в галузі STEM (наука, технології, інженерія, математика). Технологічний прогрес створює нові можливості працевлаштування. Наприклад, розвиток штучного інтелекту збільшив попит і зарплати фахівців із навичками роботи в цих галузях (таблиця).

Де в Україні та світі можна здобути найбільш якісну освіту? За рейтингом найкращих університетів світу The Times Higher Education World University Rankings (2024 р.), лідерами стали заклади зі США, Великої Британії, Китаю, Швейцарії та Сінгапуру. До цього рейтингу потрапили й 14 українських закладів вищої освіти (хоча вони посіли місця після 400-го). Серед них Сумський державний університет, Львівська політехніка, Харківський національний університет радіоелектроніки, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича.

Таблиця

СЕРЕДНЯ МІСЯЧНА ЗАРПЛАТА В УКРАЇНІ (2024 р.)*

Види економічної діяльності	Розмір зарплати, грн
Інформація та телекомунікації	57 514
Фінансова та страхова діяльність	44 943
Державне управління й оборона, соціальне страхування	35 731
Професійна, наукова, технічна діяльність	32 335
Торгівля, ремонт автотранспортних засобів	28 040
Промисловість	26 074
Транспорт, складське господарство, поштова й кур'єрська діяльність	24 570
Сільське господарство	20 235
Будівництво	19 448
Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок	17 995
Охорона здоров'я, соціальна допомога	17 959
Освіта	16 479
У середньому за всіма галузями	24 153

? Назвіть сфери економічної діяльності в Україні, де заробітна плата є найвищою. Поясніть, із чим це пов'язане.

4. Безробіття в Україні та світі

Соціально-економічне явище, коли частина економічно активного населення не може застосувати свою здатність до праці у виробництві матеріальних благ, наданні послуг або підприємницькій

* За даними Міністерства фінансів України.

Соціальні

Негативні

- Зростає напруженість у суспільстві
- Люди більше хворіють
- Більша різниця між бідними й багатими
- Менше людей хочуть або можуть працювати

Позитивні

- Люди мають більше можливостей обирати, де працювати
- З'являється більше вільного часу для саморозвитку людини
- Праця стає важливішою для людини й суспільства

- Люди втрачають навички, і навчання здається даремним
- Виробляється менше товарів і послуг
- Держава отримує менше грошей
- Рівень життя людей знижується
- Менше податків надходить до бюджету, а витрати на допомогу безробітним зростають

- Конкуренція між працівниками мотивує працювати краще
- Зростає продуктивність праці
- Звільнений час можна використати для навчання
- Люди здобувають нові навички
- Формується запас працівників на майбутнє

Негативні

Позитивні

Економічні

Мал. 6. Наслідки безробіття

? Чи є серед ваших знайомих люди, які шукають роботу? Поспілкуйтеся з ними з приводу позитивних і негативних наслідків безробіття. Зробіть висновки.

діяльності, має назву **безробіття**. Причинами безробіття є сезонні зміни в сільському господарстві або сфері послуг. Також безробіття виникає, коли темпи зростання кількості населення перевершують темпи зростання виробництва.

Рівень безробіття вимірюють у відсотках. Він показує відношення кількості безробітних до загальної кількості економічно активного працездатного населення країни (регіону, групи населення). Найбільшу частку безробітного населення станом на 2024 р. мають Судан і Пакистан (48—49%), а найменшу — Камбоджа, Фарерські Острови та Катар (0,3—0,6%). Реальний рівень безробіття зазвичай більший, ніж кількість офіційно зареєстрованих безробітних.

Безробіття має значні соціальні, економічні та політичні наслідки (мал. 6).

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Поміркуйте, які умови слід створити в Україні, щоб якомога більше біженців повернулися додому.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Чому під впливом закону пропозиції на світовому ринку праці відбувається міграція робочої сили? Наведіть приклади такої міграції. 2. За картами атласу назвіть області України з найбільшою і найменшою кількістю трудових ресурсів. 3. Поясніть, чому на ринку праці важливими показниками є грамотність та освіченість населення. 4. Проаналізуйте соціальні, економічні та політичні наслідки безробіття.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. **Працюємо в групі.** Організуйте зустріч із працівниками вашого місцевого центру зайнятості. Підготуйте низку запитань, що стосуються безробіття, наявності проблем на місцевому ринку праці, способів розв'язання проблем безробіття та нестачі робочої сили у вашому регіоні. Обговоріть, як можна запобігти збільшенню безробіття в Україні.
2. Порівняйте кількість трудових ресурсів вашого регіону та іншого регіону України (на вибір). Проаналізуйте відмінності в кількості трудових ресурсів.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Розв'яжіть задачі.

1. Кількість трудових ресурсів становить 15 млн осіб. Офіційно зареєстрованих безробітних — 1,5 млн осіб. Обчисліть рівень безробіття в країні.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість безробітних}}{\text{Робоча сила}} \times 100 \%$$

2. Обчисліть рівень зайнятості в країні, якщо кількість зайнятих дорівнює 6 млн осіб, що на 10 % менше за кількість трудових ресурсів.

$$\text{Рівень зайнятості} = \frac{\text{Кількість зайнятих}}{\text{Робоча сила}} \times 100 \%$$

Охарактеризуйте структуру зайнятості населення України порівняно з окремими країнами Європи (виберіть одну-дві країни). Результати подайте у вигляді мультимедійної презентації.

Практична робота 4. Порівняльна характеристика трудових ресурсів України й однієї з країн Європи (які подано в таблиці, або інші на вибір)

Проаналізуйте статистичну інформацію таблиці та дайте відповіді на запитання.

Країна	Кількість населення		Вікова структура за групами	Середній вік	Робоча сила, млн осіб	Рівень безробіття, %
	Чоловіки	Жінки				
Україна	35661826 (2024 р.)		0—14 років — 12,3% (хлопч. — 2 278 116 / дівч. — 2 122 500) 15—64 роки — 67,8% (чол. — 12 784 928 / жін. — 11 376 460) 65 років і більше — 19,9% (чол. — 2 447 105 / жін. — 4 652 717)	44,9 (чол. 41,4, жін. 49,2)	20,539 (2021 р.)	9,8 (2021 р.) 9,4 (2020 р.) 8,2 (2019 р.)
	17 509 149	18 151 667				
Польща	38746310 (2024 р.)		0—14 років — 14,2% (хлопч. — 2 830 048 / дівч. — 2 676 300) 15—64 роки — 65,9% (чол. — 12 513 402 / жін. — 13 036 977) 65 років і більше — 19,8% (чол. — 3 097 965 / жін. — 4 591 618)	42,9 (чол. 41,5, жін. 44,3)	18,355 (2023 р.)	2,9 (2023 р.) 2,8 (2022 р.) 3,3 (2021 р.)
	18 441 415	20 304 895				
Італія	60964931 (2024 р.)		0—14 років — 11,9% (хлопч. — 3 699 167 дівч. — 3 531 734) 15—64 роки — 64,5% (чол. — 19 378 160 / жін. — 19 958 137) 65 років і більше — 23,6% (чол. — 6 336 738 / жін. — 8 060 995)	48,4 (чол. 47,4, жін. 49,4)	25,786 (2023 р.)	9,5 (2021 р.) 8,7 (2022 р.) 7,6 (2023 р.)
	29 414 065	31 550 866				

1. Населення якої статі переважає у структурі населення країн?
2. Як різняться кількість населення віком 15—64 роки за країнами?
3. Як змінювався за останні кілька років рівень безробіття в країнах?
4. Зробіть висновки про вплив особливостей населення, його складу та структури на розвиток економіки на прикладі України та однієї з країн Європи.

Тестові завдання

rnk.com.ua/
111842

2

РОЗДІЛ

НАЦІОНАЛЬНА І СВІТОВА ЕКОНОМІКА

«Економіка —
це дослідження
людства у звичайних
справах повсякденного
життя»

Альфред Маршалл

«Інвестиції у знання
принносять найкращі
відсотки»

Бенджамін Франклін

«Споживання
є єдиною кінцевою
метою
та призначенням
усякого виробництва»

Адам Сміт

ТЕМА 1. ЕКОНОМІКА

§ 11 Види економічної діяльності та сектори. Національна економіка

Економіка — це мистецтво задовольняти безмежні потреби за допомогою **обмежених ресурсів**. Ця влучна думка британського економіста Лайонела Роббінса підкреслює суперечність, що лежить в основі функціонування будь-якої господарської системи. Чи можливо забезпечити людство всім необхідним, якщо населення світу постійно зростає, а ресурси залишаються обмеженими? Які основні види господарювання вам відомі? Які з них, на вашу думку, відіграють найважливішу роль у нашому житті?

1. Види економічної діяльності

Щодня ми беремо участь у багатьох звичних процесах: купуємо продукти, користуємося транспортом, навчаємося, звертаємося по медичну допомогу. Усі ці дії входять до різних видів економічної діяльності.

Економічна діяльність — комплекс взаємопов'язаних етапів, що передбачають **виробництво** (створення товарів і послуг), **розподіл** (формування доходів учасників суспільного виробництва і власників ресурсів), **обмін** (торгівлю) та **споживання** (використання благ) для задоволення потреб людей. Ці процеси формують **економіку (господарство країни)** — систему, що охоплює всі сфери життя та забезпечує взаємодію між виробниками, споживачами, підприємствами й державою (мал. 1).

Мал. 1. Економічна діяльність стає різноманітнішою та складнішою

Сучасна економіка охоплює величезну кількість видів діяльності. Для зручності економіку умовно поділяють на матеріальне та нематеріальне виробництво (мал. 2). Результатами матеріального виробництва є *товари* — речі, що мають фізичну форму і які можна купити, продати або обміняти. Результатами

Економічна діяльність

Матеріальне виробництво (виробнича сфера)

- **Промисловість** — видобуток сировини та її переробка, створення машин, обладнання, одягу, взуття, харчових продуктів, ліків, побутової техніки.
- **Сільське господарство** — вирощування культурних рослин і розведення свійських тварин.
- **Будівництво** — зведення житлових будинків, промислових споруд, доріг, мостів.
- **Лісове господарство** — вивчення, охорона, відновлення та використання лісів

Нематеріальне виробництво (сфера послуг)

- **Надання послуг** — транспортні перевезення, медичне обслуговування, освіта, фінансові операції, зв'язок, туристичні та побутові послуги, розваги.
- **Інформаційна діяльність** — створення, обробка та поширення інформації, розробка програмного забезпечення, діяльність засобів масової інформації.
- **Наукова діяльність** — проведення досліджень, розробка нових технологій і знань.
- **Культурна й духовна діяльність** — створення та поширення творів мистецтва, діяльність музеїв, театрів, релігійних організацій.
- **Управлінська діяльність** — державне управління, діяльність органів місцевого самоврядування

Мал. 2. Види економічної діяльності

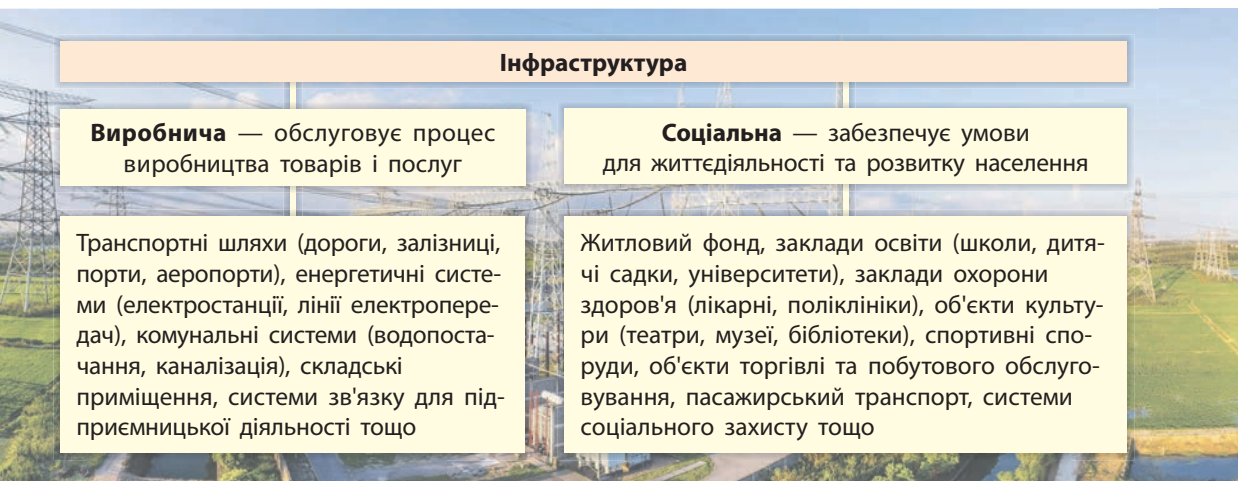
нематеріального виробництва є *послуги* — корисні дії, які один суб'єкт (особа, організація) надає іншому (наприклад, навчання, лікування, перевезення тощо).

Матеріальне та нематеріальне виробництва тісно пов'язані між собою, адже для формування багатьох матеріальних благ необхідні послуги (наприклад, проектування, логістика). Розвиток нематеріальної сфери, своєю чергою, потребує продуктів матеріального виробництва (комп'ютерів, будівель, транспортних засобів тощо).

Для ефективного функціонування всіх видів економічної діяльності необхідна розвинена інфраструктура.

Інфраструктура — сукупність споруд, систем і послуг, що забезпечують базові умови для здійснення економічної діяльності та задоволення потреб суспільства (мал. 3).

Класифікація видів економічної діяльності допомагає вести статистику, аналізувати розвиток економіки, планувати виробництво, створювати підприємства тощо. В Україні для цього використовують **КВЕД** — Класифікатор видів економічної діяльності. Це офіційна система, за якою кожному виду діяльності надають спеціальний код. Наприклад, торгівля продуктами має один код, будівництво — другий, а розробка програм — третій. КВЕД застосовують для того, щоб реєструвати підприємства, визначати, чим займається компанія або підприємець, узгоджувати звітність і податки, вести облік у державній статистиці.

Мал. 3. Види інфраструктури

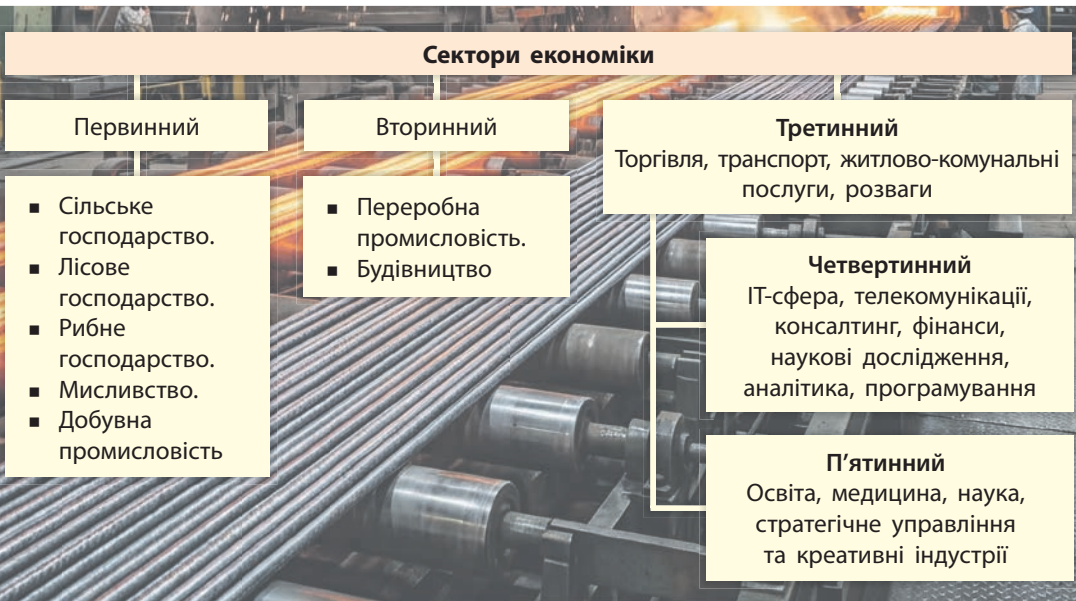
2. Сектори економіки

Іншим поширеним способом класифікації видів економічної діяльності є поділ на сектори економіки. Цей підхід ґрунтується на технологічних зв'язках між різними видами діяльності та на їхній ролі в загальному економічному процесі (мал. 4).

Сектор економіки — велика група видів економічної діяльності, об'єднана за спільними ознаками (характер праці, тип ресурсів, рівень технологій, роль в економічному процесі).

Первинний сектор є джерелом основних ресурсів для економіки. Його розвиток значною мірою залежить від клімату та рельєфу, наявності та якості земельних, водних, лісових, мінеральних й інших природних ресурсів.

Вторинний сектор використовує ресурси первинного сектору як сировину, з якої виготовляє продукцію для споживання, продажу або подальшого використання в інших галузях господарства. Вирішальну роль тут відіграють технічне оснащення (машини та обладнання) і кваліфікація працівників. Саме у вторинному секторі формується значна частина товарів.

Мал. 4. Розподіл видів економічної діяльності за секторами

Третинний сектор охоплює традиційні послуги, що надаються населенню або підприємствам.

Головна ознака **четвертинного сектору** — робота з інформацією, знаннями, інноваціями.

П'ятинний сектор надає послуги, що потребують високого рівня інтелектуальної праці та професійної компетентності.

Умовно сектори економіки можна охарактеризувати так: первинний сектор — це «заготівельник», що добуває природні ресурси; вторинний сектор — «переробник», який перетворює сировину на матеріальні блага; третинний сектор — «обслуговувач», що надає послуги. Раніше третинний сектор охоплював усі види послуг. Проте з розвитком технологій і науки послуги стали настільки різноманітними, що деякі вчені запропонували виділяти ще четвертинний і п'ятинний сектори економіки.

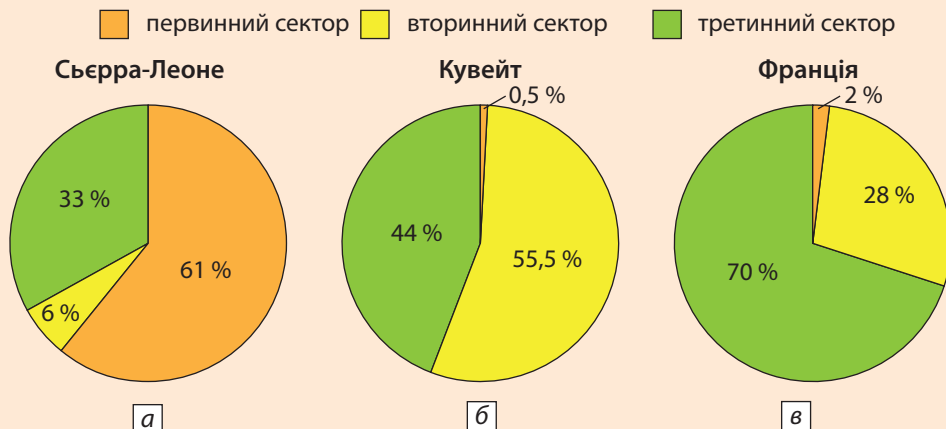
3. Національна економіка та економічний розвиток

Національна економіка (національне господарство) — система взаємопов'язаних видів економічної діяльності, що склалася на території країни під впливом її географічного положення та історичного розвитку. Головна мета національної економіки — забезпечити потреби людей, підвищити добробут суспільства.

Процес створення товарів і послуг в економіці та надання їх споживачам чимось схожий на колообіг речовин у географічній оболонці. Пам'ятаєте одну з головних закономірностей географічної оболонки — цілісність? Усе з усім взаємопов'язане. Так і в національній економіці: кожна ланка господарства бере участь у створенні певної продукції, яка споживається безпосередньо людьми або підприємствами. Від того, як працюють і взаємодіють виробництва в національній економіці, у результаті залежать економічний розвиток держави та рівень життя її населення.

Економічний розвиток — процес поступових позитивних змін в економіці країни, який веде до покращення якості життя та різних сфер суспільства. Економіка кожної країни у своєму розвитку проходить декілька етапів, що відображають, як змінювалася роль різних видів господарської діяльності впродовж часу.

Країни, де частка первинного сектору становить понад 25% та перевищує частку вторинного сектору, перебувають на *аграрній*

Мал. 5. Секторальні моделі економік окремих країн світу, що перебувають на різних етапах економічного розвитку (2023 р.)*

? Проаналізуйте наведені діаграми. Поясніть, які чинники впливають на переважання певного сектору в країні.

(доіндустріальній) стадії (мал. 5, а). Більшість країн, для яких характерне переважання первинного сектору, розташовані в Африці.

Країни на *індустріальній стадії* розвитку мають значну частку вторинного сектору (25—50 %) та порівняно меншу — первинного (5—20 %) (мал. 5, б). У ХХ ст. вторинний сектор охопив економіки в багатьох країнах світу й зараз є визначальним в окремих країнах Східної і Південної Азії, Південної Америки.

Із другої половини ХХ ст. в економічно розвинених державах на перше місце у структурі економіки виходять послуги. У країнах Західної Європи, США, Японії частка третинного сектору перевищує 70 %, а частка первинного сектору дуже низька (1—3 %). Вони перебувають на *постіндустріальній стадії* (мал. 5, в).

Мала частка первинного сектору зовсім не означає низький рівень розвитку «заготівельних» виробництв. Наприклад, частка сільського господарства в загальному виробництві США становить менш ніж 1 %. Однак при цьому країна виробляє величезні обсяги сільськогосподарської продукції. Її достатньо не лише для задоволення внутрішніх потреб, а й для продажу в інші країни.

* За даними: CIA World Factbook.

4. Шляхи та показники економічного розвитку

Економічного зростання можна досягти двома способами: шляхом *екстенсивного* та *інтенсивного розвитку*. Екстенсивний розвиток відбувається завдяки залученню більшої кількості ресурсів, наприклад, працівників, сировини, техніки. Інтенсивний розвиток, навпаки, ґрунтується на ефективнішому використанні наявних ресурсів. Він реалізується шляхом упровадження нових технологій, покращення організації праці, підвищення кваліфікації працівників, розвитку науки. Сучасні розвинені країни обирають переважно інтенсивний напрям, оскільки він забезпечує стале зростання, менше навантаження на природу та вищу якість життя. Багато країн поєднують обидва підходи.

Рівень економічного розвитку країни характеризує система різноманітних показників.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — вартість усіх товарів і послуг, вироблених на території країни (у тому числі іноземними компаніями). Зазвичай ВВП обчислюють за один рік. Що більший ВВП, то більше грошей у людей і в держави на потреби та розвиток.

Для порівняння досягнень національних економік міжнародні організації обчислюють ВВП у єдиній валюті — доларах США. У зв'язку з неоднаковою купівельною спроможністю національних валют для зіставлення значення ВВП у різних країнах його перераховують з огляду на **паритет купівельної спроможності (ПКС)**. Цей показник урахує різницю в цінах на товари й послуги та дає змогу точніше порівнювати реальний обсяг виробництва й рівень життя в різних країнах (таблиця 1). Обчислений у такий спосіб ВВП України у 2021 р. становив 746,471 млрд дол. (46-те місце у світі).

Країни можуть мати однаковий загальний обсяг виробництва, але через різну кількість населення рівень життя в них буде суттєво різнитися. Тому для оцінювання економічного розвитку використовують показник **ВВП на одну особу**. Він показує вартість кінцевих товарів і послуг, що в середньому припадає на одного жителя країни (іншими словами, скільки отримав би кожен житель країни, якби весь її річний дохід був розподілений між усіма громадянами порівну).

Аналогічним до ВВП є **валовий національний дохід (ВНД)** — сукупна вартість усіх товарів і послуг, вироблених протягом року

КРАЇНИ СВІТУ ЗА РЕАЛЬНИМ ПОКАЗНИКОМ ВВП (ЗА ПКС) (2025 р.)*

Місце	Країна	ВВП, млрд дол.	ВВП на одну особу, дол.
1	Китай	41 242	29 400
2	США	30 767	90 000
3	Індія	17 258	11 800
5	Німеччина	6 181	74 000
10	Велика Британія	4 553	65 500
14	Південна Корея	3 789	73 000
19	Польща	2 070	54 000
26	Нідерланди	1 390	78 000
35	Бельгія	938	78 600
41	Швеція	830	77 000
46	Україна	830	25 000
55	Греція	490	45 000
75	Болгарія	270	42 000
103	Грузія	115	31 000
127	Кіпр	65	56 000
139	Молдова	52	21 000

лише національними виробниками незалежно від їхнього місця (країни) перебування.

На величини ВВП та ВНП країн впливають багато чинників: кількість і якість робочої сили, наявність природних ресурсів, рівень розвитку технологій, політична стабільність, міжнародні зв'язки тощо. Через воєнний стан падіння ВВП України у 2022 р. сягнуло близько 30%. Однак попри труднощі економіка країни відновлюється.

На офіційному сайті Національного банку України створено спеціальну сторінку для того, щоб кожен громадянин міг дізнатися про стан економіки.

Ще одним важливим показником економічного розвитку країни, а також якості життя є **індекс людського розвитку (ІЛР)**. Він відображає досягнення країни за трьома основними напрямками: тривалість життя, освіченість і рівень життя.

* За даними Світового банку.

ПОКАЗНИКИ ІЛР ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ (2023 р.)*

Країни з дуже високим показником ІЛР > 0,8		Країни з високим показником 0,7 < ІЛР < 0,8		Країни із середнім показником 0,6 < ІЛР < 0,7		Країни з низьким показником ІЛР < 0,6	
Місце	Країна	Місце	Країна	Місце	Країна	Місце	Країна
1	Ісландія	78	Китай	130	Індія	168	Пакистан
2	Швейцарія	84	Бразилія	143	Кенія	180	Ефіопія
5	Німеччина	87	Україна	145	Непал	188	Нігер
17	США	100	Єгипет	147	Лаос	190	Чад
35	Польща	106	Південно-Африканська Республіка	150	М'янма	193	Південний Судан

Також під час обчислення ІЛР ураховують індекси соціально-економічної та гендерної нерівності, індекс бідності тощо.

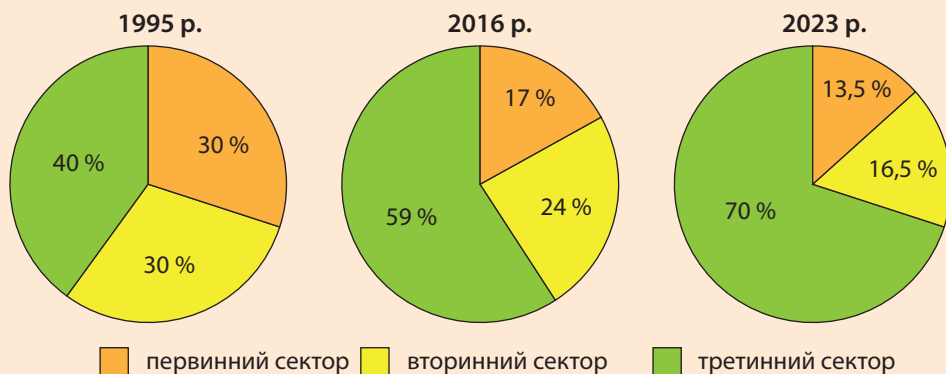
Значення ІЛР коливається в інтервалі від 0 до 1. Що ближче показник до 1, то вищою є якість життя в країні. За показником ІЛР виділяють чотири групи країн (таблиця 2).

5. Секторальна структура економіки України

Секторальна модель економіки України зазнала значних змін (мал. 6). На початку 1990-х рр. країна перебувала на стадії індустріального розвитку. Однак криза після розпаду СРСР і структурна відсталість виробництва призвели до *деіндустріалізації* — скорочення частки промисловості. Водночас аграрний сектор почав відігравати важливішу роль. Динамічно розвивалася сфера послуг, зокрема торгівля, фінанси, ІТ та транспорт, що свідчило про перехід до постіндустріальної моделі.

Економіст — професія, що потребує вміння планувати, контролювати витрати коштів, аналізувати результати діяльності. Вона дає можливість працювати в державному управлінні і фінансових установах, консалтингу, міжнародних організаціях. Серед провідних навчальних закладів України, що готують цих фахівців, Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Львівський національний університет імені І. Франка, Харківський економічний університет імені С. Кузнеця.

* За даними Human Development Report 2023.

Мал. 6. Зміни секторальної моделі економіки України*

? Проаналізуйте зміни секторальної моделі економіки України. Спрогнозуйте, як змінюватиметься структура економіки найближчими роками. Чи продовжить зростати третинний сектор? Чи може вторинний сектор відновити свої позиції? За яких умов? Які чинники, на вашу думку, матимуть найбільший вплив?

Починаючи з 2014 р., а особливо після широкомасштабного вторгнення Росії у 2022 р., економіка України зазнала значних втрат. Частину промислової інфраструктури на сході та півдні країни було зруйновано або окуповано. Попри це, навіть в умовах війни економіка України продовжує розвиватися. Зараз найбільшу частку в її структурі становить сфера послуг (мал. 7). Важливим завданням для країни є не лише відбудова інфраструктури, а й створення сучасної інноваційної економіки.

Мал. 7. Сфера послуг — важливий сектор економіки України

* За даними Державної служби статистики України.

④ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Як ви вважаєте, чи зміниться перелік найважливіших видів економічної діяльності через 20—30 років? Які професії залишаться актуальними? Які нові спеціальності можуть з'явитися або стати значущими?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Охарактеризуйте види економічної діяльності, що належать до матеріального та нематеріального виробництв. Поясніть відмінності між ними. 2. Назвіть основні сектори економіки та поясніть, які види економічної діяльності до них належать. 3. Які стадії економічного розвитку виділяють на основі аналізу секторальних моделей національних економік країн світу? 4. Порівняйте екстенсивний та інтенсивний шляхи економічного розвитку. 5. Назвіть основні показники, що характеризують економічний розвиток і якість життя населення країн. Розкрийте їхній зміст та взаємозв'язок.

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Дослідіть, які основні види економічної діяльності набули розвитку у вашому населеному пункті (наприклад, промислове виробництво, енергетика, сільське господарство, освіта, транспорт). З'ясуйте, які природні, економічні або соціальні чинники сприяли розвитку саме цих видів діяльності. Складіть короткий опис або таблицю з прикладами.

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Проаналізуйте, як змінюються значення основних показників економічного розвитку країни (ВВП, ІЛР) після переходу від переважно екстенсивного до переважно інтенсивного шляху економічного розвитку.

💻 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Знайдіть у класифікаторі КВЕД-2010 в інтернеті три види діяльності, що належать до різних секторів економіки. Запишіть їхні назви та коди. Поясніть, навіщо потрібен КВЕД підприємцям і державі.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111843

§ 12 Чинники розміщення виробництва. Суспільна організація національної економіки

Як знайти шляхи найефективнішого розвитку національної економіки? Від чого, на вашу думку, залежить розміщення підприємств? Що впливає на формування господарської структури країни? Поміркуйте, чому кожна держава зараз прагне не просто розвивати економіку, а робити це раціонально та ефективно.

1. Чинники розміщення виробництва

Сукупність причин, що зумовлюють вибір найбільш вигідного місця розташування підприємств та видів діяльності, називають **чинниками розміщення виробництва**. Виокремлюють дві основні групи чинників: природні та суспільні.

Природні чинники передбачають використання наявних природних ресурсів і природних умов.

Сировинний чинник (чинник матеріаломісткості) є визначальним для підприємств, які у виробництві використовують велику кількість сировини, особливо якщо її транспортування є дорогим або складним. Такі підприємства переважно розташовані близько до джерел сировини, щоб зменшити витрати на її доставку. Наприклад, гірничодобувні та гірничозбагачувальні комбінати розміщують біля родовищ корисних копалин (мал. 1); лісопильні підприємства розташовані в лісових районах; цукрові заводи орієнтуються на райони вирощування цукрових буряків (мал. 2).

Паливно-енергетичний чинник є важливим для підприємств, які потребують значних витрат енергії у виробничому процесі. Такі підприємства називають енергомісткими. До них належать електрометалургія, виробництво окремих видів хімічної продукції, паперу тощо.

Водний чинник визначає розміщення виробництв, які потребують значних об'ємів води або використовують її як основний ресурс. Це стосується як промислових підприємств (наприклад, целюлозно-паперових комбінатів, теплових і атомних електростанцій), так і сільського господарства. У посушливих регіонах зрошення є необхідною умовою для успішного вирощування багатьох сільськогосподарських культур.

Мал. 1. Залізорудний кар'єр забезпечує сировиною Єристівський гірничо-збагачувальний комбінат у місті Горішні Плавні (Полтавська область)

Мал. 2. Конвеєр Крижопільського цукрового заводу (Вінницька область). Для виробництва 1 т цукру потрібно близько 7 т цукрових буряків

Клімат і рельєф місцевості як складові частини чинника природних умов суттєво впливають на розвиток сільського господарства (вибір культур, обробіток земель, використання техніки), будівництво транспортних шляхів та промислових об'єктів.

Суспільні чинники — умови та чинники, створені людським суспільством, що впливають на розміщення виробництва. Вони є наслідком історичного розвитку, соціально-економічних відносин, демографічної ситуації, державної політики тощо.

Транспортний чинник є одним із ключових суспільних чинників розміщення виробництва. Розвинена транспортна мережа (автомобільні й залізничні шляхи, морські та річкові порти, аеропорти, трубопроводи) забезпечує зручне й відносно недороге перевезення всіх частин, що необхідні для виробництва та реалізації продукції.

Працересурсний чинник урахує наявність, кількість, якість та вартість трудових ресурсів у певному регіоні. Підприємства, для яких характерні значні витрати праці на одиницю продукції, називають *працемісткими*. До працемістких виробництв належать окремі види машинобудування (зокрема електроніка та приладобудування), сільського господарства (виращування овочів, фруктів, ягід), легка промисловість (швейна, взуттєва). В умовах упровадження новітніх технологій у різних сферах діяльності зростає потреба у висококваліфікованих працівниках. Тому під

Мал. 3. Біотехнології в сучасному світі

час розміщення сучасних високотехнологічних виробництв, таких як робототехніка, біотехнології, аерокосмічна промисловість, ураховують не лише кількість, але і якість, рівень освіти та професійну підготовку працівників (мал. 3).

Науковий чинник тісно пов'язаний зі зростанням попиту на кваліфіковану робочу силу. Він урахує забезпеченість потреб виробництва науковими розробками й винаходами, а також наявність висококваліфікованих працівників, здатних їх упроваджувати. Саме тому науковий чинник визначає географію наукомістких підприємств, які розташовані переважно поблизу провідних університетів і науково-дослідних центрів.

Споживчий чинник полягає в орієнтації підприємств на своїх споживачів, якими можуть бути як люди, так й інші виробництва. Це особливо важливо, коли продукція є малотранспортабельною, швидко псується або її перевезення має високу вартість. Розташування поблизу ринків збуту дає змогу зменшити витрати й час на доставку. Споживчий чинник найбільше впливає на атомну енергетику, виробництво окремих видів харчових продуктів (хліб, кондитерська продукція), будівельних матеріалів (бетон, цегла), меблеву промисловість.

Мал. 4. Екологічна свідомість молоді починається з турботи про довкілля

Військово-стратегічний чинник ураховує потреби національної безпеки й оборони під час розміщення підприємств. Оборонні виробництва розташовують у безпечних або віддалених районах, створюють запаси сировини, палива та готової продукції, розвивають транспортну й захисну інфраструктуру.

Важливого значення набуває *екологічний чинник*, що пов'язане зі зростанням екологічної свідомості суспільства та посиленням природоохоронних вимог (мал. 4). Найнебезпечнішими для довкілля є ТЕС, металургійні, хімічні, нафтопереробні, целюлозно-паперові та цементні підприємства. Під час їх розміщення враховують густоту населення, концентрацію шкідливих виробництв і мікрокліматичні умови.

Усі чинники розміщення виробництва взаємопов'язані.

2. **Форми суспільної організації виробництва**

Ефективне функціонування економіки неможливе без взаємодії між різними підприємствами. Способи їхнього об'єднання та налагодження стійких зв'язків у процесі виробництва товарів і послуг визначають різні **форми суспільної організації виробництва**. Серед них розрізняють *концентрацію, дисперсію, комбінування, спеціалізацію, кооперування, агломерування* (мал. 5).

Концентрація виробництва — процес зосередження виробництва подібної або технологічно пов'язаної продукції на великих підприємствах. Поміркуйте, що працює ефективніше: безліч невеликих швейних майстерень, кожна зі своїм обладнанням та поставальниками, чи велика швейна фабрика, де всі етапи виробництва

Мал. 5. Суспільна організація виробництва

(від закупівлі тканини до пакування готового одягу) відбуваються на одному місці. Велике підприємство має можливість закуповувати сировину за нижчими цінами, використовувати сучасне обладнання тощо. Це сприяє зниженню витрат на одиницю продукції та підвищенню загальної ефективності виробництва.

Водночас концентрація виробництва має й недоліки. Великими підприємствами складніше керувати, вони не гнучкі в умовах змін ринку, а проблеми на них можуть зупинити все виробництво. Також вони часто мають значний негативний вплив на навколишнє середовище через викиди шкідливих речовин. Тому набуває поширення така форма організації, як *дисперсія*. Вона проявляється в розвитку мережі малих і середніх виробництв, які можна розміщувати навіть у невеликих населених пунктах.

Комбінування виробництва — поєднання на одному підприємстві кількох технологічно пов'язаних виробництв, які послідовно переробляють сировину або використовують відходи одного виробництва як сировину для іншого. Так, на металургійних комбінатах поєднуються видобуток та збагачення руди, виготовлення чавуну, сталі й прокату. А відходи можуть бути використані в будівельній промисловості або як хімічна сировина.

Мал. 6. Крюківський вагонобудівний завод у місті Кременчук (Полтавська область) спеціалізується на виробництві вагонів, ескалаторів та іншої техніки

Спеціалізація — зосередження виробництва на випуску однорідної продукції, окремих деталей або виконанні певних технологічних операцій (мал. 6). Спеціалізація створює сприятливі умови для впровадження новітніх технологій та обладнання, зростання якості продукції, дає змогу працівникам набутися високої кваліфікації. Водночас надмірна спеціалізація підвищує залежність від постачальників сировини та споживачів готової продукції, збільшує транспортні витрати на перевезення складників, знижує мотивацію робітників через одноманітність праці.

Спеціалізація тісно пов'язана з *кооперуванням*. Воно передбачає співпрацю між різними підприємствами для спільного виготовлення кінцевої продукції. Завдяки кооперуванню кожне підприємство зосереджується на певному етапі виробничого процесу або виготовленні окремих деталей і вузлів. Це дає змогу ефективніше використовувати ресурси, підвищувати якість продукції та зменшувати витрати. Спеціалізація та кооперування особливо поширені в машинобудуванні, де виробництво складної техніки потребує участі багатьох підприємств, кожне з яких виготовляє окремі частини кінцевого продукту.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/114322

Навіть виробництво джинсів, яке здається досить простим, потребує кооперування. Для створення пари джинсів необхідні не лише тканини, які виробляє одна фабрика, але й нитки для шиття, гудзики та заклепки, фарба для надання кольору (хімічне виробництво), а також етикетки та фурнітура. Власне швейна фабрика виконує лише розкрій і пошиття виробів із готових деталей.

Розвиток усіх форм суспільної організації часто супроводжується посиленням *агломерування*, тобто все більшим зосередженням населення і підприємств у великих містах і навколо них.

Під впливом чинників розміщення та форм суспільної організації виробництва в межах території країни формується певна просторова (територіальна) структура національної економіки.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Уявіть, що ви — підприємець, який хоче відкрити невелике виробництво (на ваш вибір). Які три найважливіші чинники ви врахуєте під час вибору місця його розташування? Чому саме ці?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть основні чинники, що впливають на розміщення виробництва. Наведіть приклад підприємства, що працює у вашій місцевості, та поясніть, які основні чинники визначили його розвиток і розташування. 2. Наведіть приклади концентрації, комбінування, спеціалізації, кооперування у промисловості. Поясніть сутність кожного із цих процесів і їхнє значення для розвитку економіки.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Працюємо в групі. Оберіть будь-який знайомий вам товар (наприклад, хліб, одяг, меблі) та побудуйте «економічний ланцюжок» його виробництва. Для цього визначте: 1) які підприємства беруть участь у його створенні; 2) які форми суспільної організації виробництва простежуються на різних етапах виробництва; 3) які чинники розміщення цих підприємств.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Знайдіть на офіційному сайті Державної служби статистики України дані про структуру промисловості (частка різних галузей у загальному обсязі виробництва) та розподіл зайнятого населення за видами економічної діяльності у вашій області (промисловість, сільське господарство, сфера послуг). Проаналізуйте ці дані. Визначте, які виробництва є провідними. Поясніть, як це пов'язане з наявними природними й трудовими ресурсами та іншими чинниками розміщення. Подайте свої висновки у вигляді діаграм та короткого текстового звіту.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111844

§ 13 Чинники спеціалізації країн. Міжнародний поділ праці

«Розподіл праці підвищує ефективність. У міжнародному масштабі, де кожна країна — «майстер» у своїй справі, виграють усі», — стверджував шотландський економіст Адам Сміт. Як ви вважаєте, що або хто визначає «майстерність» країни та чи може її «талант» зникнути або змінитися під впливом глобальних подій або нових технологій?

1. Спеціалізація країн. Чинники спеціалізації

Як окремі працівники або підприємства виконують конкретні завдання, так і країни спеціалізуються на тих товарах і послугах, які можуть виготовляти найкраще завдяки своїм ресурсам, робочій силі та технологіям. **Спеціалізація країни** — зосередження економічної діяльності на виробництві певних видів товарів і послуг, які країна може виробляти з меншими витратами та кращою якістю, щоб потім обмінюватися ними з іншими.

Продаж товарів та послуг за кордон називають *експортом*, а країни, що їх продають, — *експортерами*. Отримані доходи можна використати для *імпорту* — закупівлі необхідних товарів і послуг з інших країн. Країни, що купують товари й послуги за кордоном, є *імпортерами*.

Чинники спеціалізації країни — сукупність природних, соціально-економічних, історичних і політичних умов та особливостей, які визначають, на виробництві яких саме товарів і послуг держава зосереджує зусилля для участі в міжнародному обміні.

Одними з найважливіших чинників є *природні умови та ресурси*. Країни, що мають значні запаси корисних копалин, спеціалізуються на їхньому видобутку та первинній переробці. Наприклад, держави Перської затоки — Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Об'єднані Арабські Емірати — володіють багатими покладами нафти й природного газу, що визначає їхню провідну роль у світовому експорті енергоносіїв. У багатьох країнах Африки розвинений видобуток нафти (Нігерія, Алжир), алмазів (Ангола), золота, кольорових і рідкісноземельних металів (Південно-Африканська Республіка). У країнах зі сприятливим кліматом і родючими ґрунтами розвивається сільське господарство, орієнтоване

Мал. 1. «Велика німецька трійка» — умовна назва трьох провідних німецьких виробників автомобілів преміумкласу: а) «BMW»; б) «Mercedes-Benz»; 3) «Audi»

на вирощування певних культур. Так, Бразилія є одним із провідних світових виробників та експортерів кави й какао, Таїланд — рису, Іспанія — фруктів і овочів, зокрема апельсинів і томатів, Франція — зернових і технічних культур, винограду.

Ще одним чинником спеціалізації країни є *робоча сила (трудові ресурси)*. Країни з великим показником недорогої робочої сили орієнтуються на трудомісткі виробництва, де основні витрати припадають на оплату праці. Наприклад, це країни Південно-Східної Азії (В'єтнам, Таїланд, Філіппіни), які стали світовими центрами виробництва текстилю, одягу, взуття та складання простих електронних пристроїв. Натомість країни з високим рівнем освіти та кваліфікації трудових ресурсів мають переваги в розвитку наукомістких виробництв, що потребують висококваліфікованих спеціалістів. США лідирують у розробці програмного забезпечення, біотехнологій та аерокосмічній промисловості. Німеччині належать провідні позиції в точному машинобудуванні, виробництві промислового обладнання, автомобілебудуванні (мал. 1).

Значну роль у спеціалізації країн відіграє рівень їхнього *науково-технічного розвитку*. Країни, що активно розвивають науку та технології, мають переваги у виробництві високотехнологічної продукції та наданні інноваційних послуг. Ізраїль є одним зі світових лідерів у сфері кібербезпеки та стартапів — нових інноваційних компаній для розробки та впровадження сучасних технологічних рішень. Ірландія стала важливим центром для розміщення європейських штаб-квартир провідних технологічних компаній, таких як «Google», «Apple», «Facebook» і «Microsoft». На це позитивно впливали низькі податки, високий рівень освіти населення, сприятливий інвестиційний клімат. Завдяки таким умовам країну назвали «європейською Кремнієвою долиною».

Мал. 2. Сінгапур завдяки стратегічному розташуванню на перетині важливих морських шляхів став великим транспортним вузлом

Інвестиції — вкладення грошей або інших цінностей з метою отримати вигоду в майбутньому.

Інвестиційний клімат — сукупність умов у країні (політика, економіка, закони), які впливають на рішення людей вкладати свої кошти.

Історичні та культурні чинники також можуть суттєво позначатися на спеціалізації країни. У Швейцарії здавна склалися традиції виробництва якісних годинників і сирів. Франція має глибоке історичне коріння розвитку виноробства, що тісно пов'язане з культурними особливостями різних провінцій.

Варто відзначити роль *географічного положення* як чинника спеціалізації країни. З одного боку, вигідне розташування може стати стимулом економічного розвитку, сприяючи залученню іноземних інвестицій та розвитку торгівлі (мал. 2). З іншого боку, несприятливе геополітичне оточення або конфлікти із сусідніми державами можуть звести нанівець навіть значні природні, трудові або технологічні переваги країни. Це наочно демонструє приклад України, яка зазнала агресії з боку Росії.

Уряди держав часто впливають на розвиток економіки. Так, вони підтримують певні виробництва шляхом інвестування, установлюють вимоги до якості продукції та екологічні норми. Тому спеціалізація країни може змінюватися: наприклад, із сировинної на виробництво техніки або надання цифрових послуг (мал. 3).

Мал. 3. Південна Корея в середині ХХ ст. після Корейської війни була переважно аграрною країною. Проте завдяки державним інвестиціям вона швидко стала одним зі світових лідерів в електроніці, машинобудуванні та інформаційних технологіях.

2. Міжнародний поділ праці

Відмінності у спеціалізації країн та необхідність в обміні продукцією зумовили формування міжнародного поділу праці.

Міжнародний поділ праці — розподіл виробництва між країнами з урахуванням їхньої спеціалізації та взаємний обмін товарами й послугами.

Товарно-грошові відносини виникли в давнину разом із розвитком міжнародної торгівлі. Активне формування світового ринку відбулося в епоху Великих географічних відкриттів, а його інтенсивний розвиток — під час промислових революцій XVIII—XIX ст. завдяки впровадженню машинного виробництва, розвитку транспорту та засобів зв'язку.

Які переваги отримує країна завдяки міжнародному поділу праці? По-перше, вона може ефективно використовувати свої ресурси, зосереджуючись на виробництвах, для яких має найкращі умови та досвід. По-друге, масове виробництво однотипних товарів зменшує витрати на їх виготовлення. По-третє, зосередження на створенні певних товарів та послуг сприяє вдосконаленню технологій, що підвищує якість продукції. І нарешті, якщо країна

Основні процеси

Світові ціни: попит і пропозиція з різних країн формують ціни на основні товари й ресурси

Конкуренція: змагання між виробниками стимулює підвищення якості та зниження витрат

Різноманітність товарів: країни можуть купувати те, чого самі не виробляють, розширюючи вибір для споживачів

Розвиток технологій: міжнародна торгівля сприяє обміну знаннями

виробляє недорогі або унікальні товари, то може вигідно продавати їх за кордон.

Обмін товарами та послугами між країнами відбувається на **світовому ринку**. Це величезна складна система товарно-грошових відносин, що об'єднує економіки всіх країн (мал. 4).

Завдяки поглибленню спеціалізації, розширенню міжнародного поділу праці та розвитку світового ринку сформувався **світове господарство**. Це система взаємопов'язаних національних економік, що охоплює всю сукупність економічних відносин між країнами (торгівлю, рух капіталів, обмін робочою силою та технологіями). Сучасний світ перетворився на єдиний економічний комплекс, де успіх однієї країни залежить від співпраці з іншими.

Мал. 4. Розвиток світового ринку на сучасному етапі

Україна з її значним ресурсним і трудовим потенціалом посідає важливе місце в міжнародному поділі праці. Традиційно вона спеціалізується на виробництві та експорті агропромислової (зернові, олійні культури), харчової та металургійної продукції (чорні метали). Крім того, країна зберігає певні позиції в машинобудуванні, експортуючи окремі види обладнання та машин. Упродовж останніх десятиліть стрімко розвивається й сектор інформаційних технологій (ІТ).

Агресія Росії серйозно вплинула на економіку України. Було порушено логістичні зв'язки, значна частина підприємств переорієнтувалася на задоволення військових потреб, а обсяги виробництва в окремих секторах знизилися. Однак стратегічний курс України на європейську інтеграцію відкрив нові можливості для переорієнтації економіки та модернізації виробництва.

⑨ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

На яких видах економічної діяльності, на вашу думку, Україні доцільно зосередитися? Що дає для цього підстави?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Чим спеціалізація країни відрізняється від спеціалізації окремого підприємства? 2. Назвіть основні чинники, що впливають на спеціалізацію країни. Наведіть приклади їхнього впливу. 3. Визначте взаємозв'язок між спеціалізацією країн і міжнародним поділом праці. 4. Які інструменти використовує держава для формування або зміни міжнародної спеціалізації країни? 5. Назвіть ключові умови, які сприяли формуванню світового господарства.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВОКОЛО НАС

Працюємо в групі. Проведіть дослідження «Міжнародна спеціалізація в побуті». Оберіть один повсякденний товар та простежте шлях його виготовлення: з яких компонентів він складається, у яких країнах отримують сировину для нього, де відбувається кінцеве складання. Поясніть, які чинники зумовлюють спеціалізацію цих країн. Складіть схему. Поясніть, як обраний товар ілюструє міжнародний поділ праці та спеціалізацію країн.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

- Зберіть інформацію про основну міжнародну спеціалізацію таких країн: Франція, Мексика, Аргентина, Алжир, Індонезія (два-три напрями). З'ясуйте, які чинники найбільше впливають на формування цієї спеціалізації.
- Проаналізуйте зміни міжнародної спеціалізації України та визначте її потенційні напрями розвитку. Заповніть таблицю, дослідивши такі періоди: 1) УРСР та перші роки незалежності (до 2000-х рр.); 2) сучасний етап (останні 10—15 років до широко-масштабного вторгнення); 3) вплив воєнного стану (з 2022 р. дотепер); 4) повоєнний період та євроінтеграція (прогноз).

Період	Основна спеціалізація (ключові товари й послуги)	Чинники, що зумовили цю спеціалізацію	Основні виклики	Перспективи

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111845

§ 14 Формування світового господарства. Глобалізація

У сучасному світі кордони між країнами — не перешкода, а можливість миттєво реагувати на зміни та взаємодіяти. Це реальність нашого світу, в якому все пов'язане між собою. Проте чи було так завжди? Як людство дійшло до стану глобальної взаємозалежності? І головне: чи вигідно нам бути частиною цього світу, чи це гра, де виграють лише сильні?

1. Формування світового господарства

Світове господарство як єдина система остаточно сформувалося на межі XIX—XX ст. У своєму розвитку воно пододало декілька етапів.

На *аграрному етапі* (XVI—XIX ст.) основу світової економіки становило сільське господарство. Торговельні зв'язки були обмеженими, а технологічний прогрес відбувався повільно.

На *індустріальному етапі* (XIX—XX ст.) переважало промислове виробництво, швидко розвивалися промисловість і транспорт. Відбувалися урбанізація, посилення міжнародної торгівлі та поділу праці.

На *постіндустріальному етапі* (від середини XX ст.), що триває зараз, світове господарство не просто розвивається, а переживає глибокі зміни. Їх можна описати за допомогою кількох ключових тенденцій: економічна інтеграція, транснаціоналізація, цифровізація і, звичайно, глобалізація, яка об'єднує всі ці процеси.

2. Економічна інтеграція

Економічна інтеграція передбачає поступове усунення бар'єрів між національними економіками та проведення узгодженої економічної політики між країнами-учасниками, щоб забезпечити вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Наслідком цього процесу є формування різноманітних міжнародних економічних угруповань, які функціонують на різних рівнях.

Найяскравішим прикладом регіональної інтеграції є *Європейський Союз (ЄС)*. У межах ЄС скасовані митні кордони, що дає змогу вільно переміщувати товари без додаткових витрат. Більшість країн ЄС також використовують єдину валюту — євро, що спрощує торгівлю та фінансові операції. На додаток громадяни

Мал. 1. «Велика сімка» (G7) — об'єднання семи найрозвиненіших економік світу, які спільно формують глобальний політичний та економічний порядок денний

країн ЄС можуть вільно подорожувати, працювати та навчатися в будь-якій іншій країні об'єднання.

Профільні (або функціональні) угруповання об'єднують країни для співпраці в певній економічній сфері незалежно від їхнього географічного розташування. Наприклад, *Організація країн — експортерів нафти (ОПЕК)* об'єднує провідних виробників нафти. До таких угруповань належать також *Світова організація торгівлі (СОТ)*, яка регулює міжнародну торгівлю, та *Міжнародний валютний фонд (МВФ)*, що підтримує стабільність світової фінансової системи. Важливу роль у світовій економіці відіграють також «Велика сімка» (G7) і «Велика двадцятка» (G20) — платформи для узгодження міжнародних економічних рішень (мал. 1).

«Велика сімка» (G7): Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія.
«Велика двадцятка» (G20): Австралія, Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китай, Мексика, Німеччина, Південно-Африканська Республіка, Південна Корея, Росія, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, Японія, ЄС.

3. Транснаціоналізація

Терміном «транснаціоналізація» позначають процес, коли великі компанії — **транснаціональні корпорації (ТНК)** — розширюють свою діяльність далеко за межі країни, де вони виникли. На відміну від звичайних великих підприємств, ТНК переміщують за кордон не товар, а сам процес виробництва, поєднуючи його із закордонною робочою силою та іншими ресурсами.

ТНК часто мають *материнську компанію*, розташовану в країні походження, яка контролює мережу *дочірніх підприємств* у всьому світі. Материнська компанія приймає стратегічні рішення, координує глобальну діяльність і розподіляє ресурси між підрозділами.

Мал. 2. Переваги закордонної діяльності ТНК

Наприклад, «Nestle» — швейцарська харчова компанія, яка володіє брендами, що працюють у понад 180 країнах. Автомобільна корпорація «Toyota» має головний офіс у Японії, але володіє виробничими потужностями в США, Європі, Південній Африці. Це допомагає зменшувати витрати на доставку та пристосовувати товари до місцевих потреб (мал. 2). Доходи окремих ТНК перевищують ВВП багатьох країн світу.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/114671

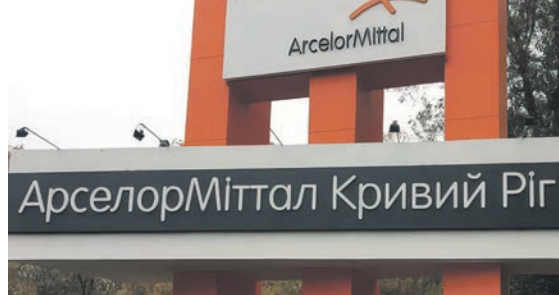
До початку російської агресії в Україні активно працювали представництва таких ТНК, як «Nestle», «Philip Morris», «Henkel», «Bunge», «Metinvest», «Kernel», «Porsche», а також міжнародні фінансові установи та ІТ-компанії. Після запровадження воєнного стану в Україні деякі ТНК тимчасово зупинили роботу. Проте частина з них адаптувалася до нових умов, відновила діяльність і навіть наростила інвестиції (мал. 3, 4). Важливим напрямом стала оборонна співпраця. В Україні створено десятки спільних підприємств із європейськими ТНК у галузі військової техніки та дронів, зокрема з компаніями «Rheinmetall», «BAE Systems», «Baykar» тощо.

4. Цифровізація

Щороку дедалі більше сфер господарського життя оцифровується. Цей процес дістав назву **цифровізація**. Він охоплює всі види економічної діяльності: виробництво, торгівлю, фінанси, транспорт, освіту та навіть сільське господарство. Сьогодні компанії можуть вести справи онлайн, автоматизувати процеси та спілкуватися з клієнтами через інтернет. Наприклад, цифрові торговельні

Мал. 3. Швейцарська компанія «Nestle» готує до запуску новий завод з виробництва вермішелі в селі Смолигів Волинської області

Мал. 4. «АрселорМіттал» продовжує виробництво у Кривому Розі, інвестувавши понад 120 млн дол. у модернізацію підприємства

платформи «Amazon» (США) і «Rozetka» (Україна) дають змогу купувати товари онлайн. Завдяки цифровим платформам компанії можуть працювати на світовому рівні. Зокрема, українські ІТ-фахівці дистанційно надають послуги замовникам в інших країнах.

Цифровізація змінює і фінансову сферу. Люди активно користуються мобільними застосунками, щоб оплатити комунальні послуги, переказати гроші, відкрити рахунки тощо.

У виробництві цифровізація дає змогу використовувати роботів, 3D-друк, штучний інтелект. Так, автомобільні компанії «Tesla», «BMW», «Hyundai» запроваджують автоматизоване виробництво, де машини частково збирають без участі людей.

Проте цифровізація потребує і нових знань. Важливою стає *цифрова грамотність* — уміння користуватися сучасними технологіями, захищати свої дані та ефективно працювати онлайн.

Фахівець із кібербезпеки захищає комп'ютерні системи, мережі та дані від вірусів, хакерських атак і несанкціонованого доступу. Він аналізує ризики, упроваджує засоби захисту й допомагає запобігати витоку інформації. В Україні спеціальності «Кібербезпека» і «Захист інформації» можна здобути в таких закладах вищої освіти: Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського, Київський національний університет імені Т. Шевченка, Львівська політехніка, Харківський національний університет радіоелектроніки, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Державний університет телекомунікацій у Києві тощо.

5. Глобалізація

Глобалізація — процес, що охоплює всі сторони людського розвитку. Він полягає у зростанні взаємозалежності країн у процесі формування єдиного світового господарського простору.

Глобалізація стосується не лише економічної діяльності, політики, культури, науки, освіти, медицини, екології, а навіть повсякденного спілкування між людьми. Зростає роль міжнародних організацій, швидко поширюються новини та ідеї. У багатьох державах люди користуються однаковими соціальними мережами, дивляться ті самі фільми, носять схожий одяг.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільми «Що таке глобалізація». Визначте причини глобалізації та її вплив на наш світ.

rnk.com.ua/
114162

rnk.com.ua/
114163

Глобалізація має низку суттєвих переваг для розвитку сучасного світу. Зростає економічна відкритість країн, розширюється доступ до сучасних знань і ресурсів, прискорюється обмін інноваціями, покращується якість життя людей.

Проте глобалізація має і негативні наслідки. Одним із найважливіших викликів є нерівність економічного розвитку між країнами. Не всі держави мають однакові умови для участі в глобальному ринку. Тому у світі склалася певна система умовного поділу країн на групи.

- *«Центр»* — країни з високим рівнем економічного розвитку, великим впливом на міжнародну економіку та політику.
- *«Напівпериферія»* — держави, що мають середній рівень розвитку, активно залучені до міжнародної торгівлі та виробництва, але залишаються залежними від рішень «центру». До цих держав належить Україна.
- *«Периферія»* — країни, які мають переважно сировинну орієнтацію економіки, обмежений доступ до інновацій і залишаються залежними від експорту ресурсів та дешевої робочої сили.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Як ви розумієте твердження зі вступу до параграфа: «У сучасному світі кордони між країнами — не перешкода, а можливість миттєво реагувати на зміни та взаємодіяти»? Наведіть приклади із життя, що підтверджують цю думку.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть ключові передумови формування світового господарства як єдиної системи. 2. Розкрийте зміст понять «економічна інтеграція», «транснаціоналізація», «цифровізація». Поясніть, як ці процеси пов'язані між собою. 3. Сформулюйте власне визначення поняття «глобалізація». 4. Які позитивні та негативні наслідки глобалізації ви вважаєте найважливішими для України? Обґрунтуйте свою відповідь.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Знайдіть приклади ТНК, які представлені у вашій місцевості (наприклад, мережі супермаркетів, заправки, ресторани швидкого харчування, бренди одягу тощо). З'ясуйте, як вони впливають на місцеву економіку та життя людей.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Дослідіть додаткові джерела інформації (новини, статті, статистичні дані) та визначте, які позитивні наслідки глобалізації Україна вже відчула або може використати для свого розвитку. Які негативні виклики або ризики несе глобалізація для неї? Як Україна може найкраще інтегруватися у світове господарство, мінімізуючи ризики та максимізуючи переваги?

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Проаналізуйте послідовність етапів розвитку світового господарства (аграрний, індустріальний, постіндустріальний). Які ключові закономірності простежуються під час переходу від одного етапу до іншого (наприклад, зміни в основних видах діяльності, технологічний прогрес)? Які основи кожен попередній етап закладав для наступного?

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111846

§ 15 Типізація країн за рівнем економічного розвитку

Сучасний світ поділений на лідерів та аутсайдерів економічного розвитку. Чи згодні ви із цим твердженням? Хто і як визначає, яка країна входить до переліку розвинених, а яка — шукає шляхи вирватися з кола тих, що розвиваються? Пригадайте, які показники використовують для оцінювання рівня економічного розвитку країни. Для чого країни поділяють на групи за рівнем економічного розвитку?

1. Підходи до типізації країн за рівнем економічного розвитку

Країни світу суттєво відрізняються одна від одної за економічними показниками. Їхнє дослідження та порівняння є основою **типізації** — поділу країн на групи за спільними ознаками та особливостями розвитку. Найпоширеніші типізації здійснюють такі міжнародні організації, як *Організація Об'єднаних Націй (ООН)*, *Світовий банк*, *Міжнародний валютний фонд (МВФ)*.

Для оцінювання загальної ролі національної економіки у світі використовують уже відомі вам показники: ВВП на одну особу, ІЛР, структуру економіки (співвідношення секторів), структуру зайнятості, рівень урбанізації, доступ до сучасних технологій тощо.

Найчастіше зустрічається типізація країн, запропонована ООН (мал. 1).

2. Економічно розвинені країни

Для економічно розвинених країн характерні значний показник ВВП на одну особу, стійкий розвиток і високий рівень життя. До цієї групи належить близько 40 держав, які хоча й поступово втрачають провідну роль у промисловому виробництві, усе ще забезпечують значну частину світового ВВП. Вони домінують у сфері високих технологій, фінансів та інновацій. Саме на них припадає основна частка експорту високотехнологічної продукції та послуг. Проте ці країни дещо різняться за масштабами економіки, спеціалізацією, рівнем впливу на світове господарство. Тому серед них виділяють кілька підгруп.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114323

Економічно розвинені країни	Країни, що розвиваються	Країни з перехідною економікою
■ провідні країни (G7) ■ «малі» європейські країни ■ країни переселенського типу ■ інші європейські країни	■ ключові країни ■ нові індустріальні країни ■ країни — експортери нафти ■ малі острівні країни ■ країни великого потенціалу ■ найменш розвинені країни	■ країни колишнього СРСР ■ постсоціалістичні країни

Мал. 1. Типи країн за рівнем економічного розвитку

- *Провідні країни світу:* країни «Великої сімки». На них припадають майже половина світового ВВП, значна частка промислового виробництва та основні обсяги зовнішньої торгівлі. У середньому ВВП на одну особу становить близько 57 тис. дол.
- *«Малі» економічно розвинені країни Європи:* Австрія, Бельгія, Данія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція та інші. Вони мають високий показник ВВП на одну особу, у деяких він навіть вищий, ніж у країнах «Великої сімки» (наприклад, у Люксембурзі — понад 130 тис. дол. на одну особу). Ці країни посідають провідні місця за рівнем ІЛР. Однак роль у світовому господарстві окремої такої країни є невеликою.
- *Країни переселенського типу:* Австралія, Ізраїль, Нова Зеландія. Їх об'єднують за схожими ознаками історичного та економічного розвитку. Господарські відносини в цих країнах розвивали мігранти. Для таких економік характерна сировинна експортна спеціалізація (крім Ізраїлю).
- *Інші європейські країни:* Греція, Португалія, Іспанія, Ірландія, Мальта та інші. Вони дещо поступаються за показниками соціально-економічного розвитку, часто мають фінансову та технологічну залежність від могутніших країн ЄС.

3. Країни, що розвиваються

Країни, що розвиваються, — найбільша та найрізноманітніша група держав у світовій економіці (їх понад 130). Серед країн, що розвиваються, виділяють підтипи.

Мал. 2. Місто Ер-Ріяд (Саудівська Аравія) є головним фінансовим і діловим центром Саудівської Аравії

- *Ключові країни:* Китай, Індія. Це лідери серед країн, що розвиваються. Водночас показники ВВП на одну особу, рівень життя, розвиток сфери послуг у них набагато нижчі, ніж в економічно розвинених країнах.
- *Нові індустріальні країни* досягли значного економічного розвитку завдяки швидкій індустріалізації, орієнтованій на експорт. Першими з них були «азійські тигри» (Південна Корея, Сінгапур, Гонконг, Тайвань), які зараз належать до розвинених економік. Із 1980-х рр. до нових індустріальних країн приєдналися країни Латинської Америки — Бразилія, Мексика, Аргентина. Із 1990-х рр. новими індустріальними країнами почали вважати Малайзію, Таїланд, Індонезію. На початку XXI ст. цей перелік доповнили Туреччина та Філіппіни.
- *Країни — експортери нафти:* Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Кувейт, Катар, Саудівська Аравія, Оман, Бруней, Габон, Екваторіальна Гвінея та інші. Економіка цих держав залежить від видобутку та продажу нафти на світовому ринку. Вони мають високі доходи завдяки величезним запасам нафти. Проте їхня економіка часто залишається недостатньо розвиненою в інших секторах (мал. 2).
- *Малі островні країни («багаті острови»):* Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Бахрейн, Сейшельські Острови. Високі прибутки цих країн пов'язані з розвитком сфери послуг, передусім із банківською справою та туризмом.
- *Країни великого потенціалу з порівняно зрілою структурою господарства:* переважно країни Азії, Латинської Америки та Північної Африки — Іран, Перу, Колумбія, Марокко, Єгипет та інші. Вони мають багатопрофільну, але технічно відсталу економіку.

Мал. 3. Сучасні будівлі в столиці Польщі Варшаві відображають економічне зростання країни після переходу до ринкової економіки

- *Найменш розвинені країни* (близько 40): Південний Судан, Бурунді, Ємен та інші. Ці країни мають низький ВВП на одну особу (до 2000 дол.), низький рівень освіти та здоров'я людей і високу економічну вразливість до змін у світі. Економіка базується переважно на сільському господарстві. Більшість таких країн розташовані в Африці на південь від Сахари. Вони потребують значної міжнародної підтримки для подолання перешкод на шляху до розвитку.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114673

4. Країни з перехідною економікою

Країни з перехідною економікою — група держав, які перебувають у процесі переходу до ринкової економіки. Цей шлях розпочався наприкінці 1980 — на початку 1990-х рр. та охопив країни колишнього СРСР і постсоціалістичні країни в Центральній-Східній Європі й Азії. Темпи та успішність реформ у цих країнах різняться: деякі держави вже інтегрувалися у світове господарство й зараз за показниками розвитку наближені до групи розвинених (Польща, Чехія, Естонія, Литва, Латвія) (мал. 3). Натомість інші ще перебувають у процесі реформ (наприклад, Україна, Молдова, Грузія, Казахстан, Північна Македонія, Албанія, Монголія).

5. Картографічний і статистичний методи досліджень глобальної, регіональної та національної економіки

Ви вже знайомі з різними методами досліджень. Тепер з'ясуємо, які з них і в який спосіб застосовують для вивчення економіки країн і регіонів.

Статистичний метод допомагає аналізувати числові дані — обсяги виробництва, доходи, рівень безробіття, показники ВВП, ІЛР, експорту та імпорту тощо. Це дає змогу порівнювати країни та оцінювати рівень їхнього економічного розвитку.

Картографічний метод допомагає візуально подати просторове розміщення економічних об'єктів (наприклад, промислових зон, транспортних магістралей, родовищ корисних копалин) і явищ (наприклад, густина населення, розподіл ВВП на одну особу).

Ці методи поєднані в *геоінформаційних системах*, які забезпечують подання статистичних даних у просторовому вимірі, тобто безпосередньо на карті.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Як ви вважаєте, чи справедливий розподіл країн на розвинені та країни, що розвиваються? Які проблеми може створювати така типізація?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть, чому виникла необхідність типізації країн за рівнем економічного розвитку. Які основні показники використовують для оцінювання рівня економічного розвитку країн? 2. Назвіть типи країн відповідно до їхнього місця у світовій економіці. Охарактеризуйте кожен з них та наведіть приклади.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Працюємо в групі. Оберіть одну з нових індустріальних країн (наприклад, Південна Корея, Сінгапур, Мексика, Бразилія, Аргентина, Туреччина). Дослідіть етапи її економічних реформ. Зверніть увагу на основні чинники успіху: природні ресурси, робочу силу, інвестиції, освіту, роль держави, зовнішню торгівлю. Визначте, які виробництва стали рушіями економічного зростання. Поміркуйте, чи може Україна використати подібний досвід і які умови для цього потрібні. Результати роботи подайте у вигляді презентації або постера.

Практична робота 5. Групування країн за показниками обсягів виробництва товарів і послуг, структурою виробництва та структурою зайнятості населення

1. Ознайомтеся з показниками, наведеними в таблиці.
2. Порівняйте показники ВВП на одну особу, структуру виробництва та структуру зайнятості.
3. Згрупуйте країни за рівнем економічного розвитку: економічно розвинені; країни, що розвиваються; країни з перехідною економікою.
4. Побудуйте кругові діаграми структури виробництва (або зайнятості) для двох країн, що належать до різних типів (на вибір).
5. Установіть зв'язок між рівнем ВВП на одну особу та структурою економіки. Сформулюйте висновок.

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ (2025 р.)*

Країна	ВВП на одну особу (за ПКС), дол. США	Структура виробництва (перв. / втор. / трет. сектори), %	Структура зайнятості (перв. / втор. / трет. сектори), %
США	90 000	2 / 18 / 80	1 / 19 / 80
Китай	31 500	7 / 36 / 57	22 / 29 / 49
Індія	11 800	18 / 28 / 54	43 / 25 / 32
Німеччина	76 700	1 / 28 / 71	1 / 24 / 75
Єгипет	23 300	11 / 33 / 56	19 / 27 / 54
Кенія	6 600	22 / 18 / 60	32 / 15 / 53
Україна	25 000	10 / 28 / 62	6 / 26 / 68

Оберіть дві-три постсоціалістичні країни, які тепер належать до розвинених (наприклад, Польща, Чехія, Естонія). Дослідіть, які ключові чинники (економічні реформи, інтеграція, інвестиції) дали їм змогу підвищити рівень розвитку. Установіть, які спільні стратегії були визначальними для їхнього економічного зростання.

Тестові завдання

* За даними Світового банку, Міжнародного валютного фонду та Міжнародної організації праці.

ТЕМА 2. ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВ ПЕРВИННОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

§ 16 Сільське господарство як вид економічної діяльності

Українська народна мудрість каже: Про землю піклуйся — золотим зерном милуйся. Проаналізуйте причини, за яких Україна завжди посідала чільне місце серед найбільших аграрних країн і націй світу.

1. Чинники розвитку та розміщення світового сільського господарства

Крім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО) визначила 95 об'єктів глобально важливої сільськогосподарської спадщини у 25 країнах світу. Це підкреслює вагому роль сільського господарства в розвитку людства. Сучасний світ стикається зі зростанням населення, змінами клімату та обмеженістю земельних ресурсів, що посилює проблему продовольчого забезпечення. За даними ФАО, попри зростання виробництва харчових продуктів, голод залишається глобальною проблемою. У 2023 р. від недоїдання потерпали понад 700 млн осіб, переважно в країнах Азії та Африки. Водночас у багатьох розвинених країнах зростає рівень ожиріння, що свідчить про нерівномірний доступ населення світу до якісного й здорового харчування.

Мал. 1. Оливкові гаї в провінції Умбрія (Італія)

Оливкові гаї в провінції Умбрія (Італія) були визнані системами сільськогосподарської спадщини світового значення (мал. 1). Ці рослини тут вирощують із VII ст. до н. е. В Умбрії збереглися оливи віком близько 2 тис. років.

Види сільськогосподарських культур, які вирощують у певній місцевості, залежать від природних чинників (мал. 2). Що вибагливіша сільськогосподарська культура, то менше територій підходить для її вирощування. Наприклад, рис, оливи й цитрусові вирощують переважно в регіонах із теплим субтропічним кліматом (зокрема, у Південній Європі), а ячмінь, льон, цукрові буряки, картопля поширені в помірному кліматичному поясі.

Науковий і технічний прогрес дає змогу розвивати сільське господарство без огляду на природні умови. Наприклад, близько 78% території Ісландії, що майже досягає Північного полярного кола, не придатні для сільського господарства. Овочі та квіти тут вирощують у теплицях, що опалюються геотермальною енергією.

Найважливішим сільськогосподарським багатством є *земельні ресурси* — землі, що використовуються або можуть бути використані в господарській діяльності людини. Вони займають близько 26,6% загальної площі поверхні Землі.

Сільське господарство потребує величезних площ, тому його розвиток значно впливає на природне середовище. Змін зазнають ландшафти країн і континентів. Наприклад, в Україні природні степи замінила рілля (тобто орні землі), а широколисті ліси Європи — сільськогосподарський ландшафт, він же знищив субтропічні ліси Великої Китайської рівнини.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114674

Мал. 2. Природні чинники розміщення сільського господарства

? 1. Пригадайте з уроків біології та географії, як кожен чинник впливає на розміщення сільського господарства. Поясніть на прикладі пшениці, томатів, винограду або іншої рослини. 2. Як доступ до водних ресурсів для зрошення впливає на сільське господарство в посушливих регіонах?

На розміщення світового сільського господарства впливають також соціально-економічні чинники (мал. 3).

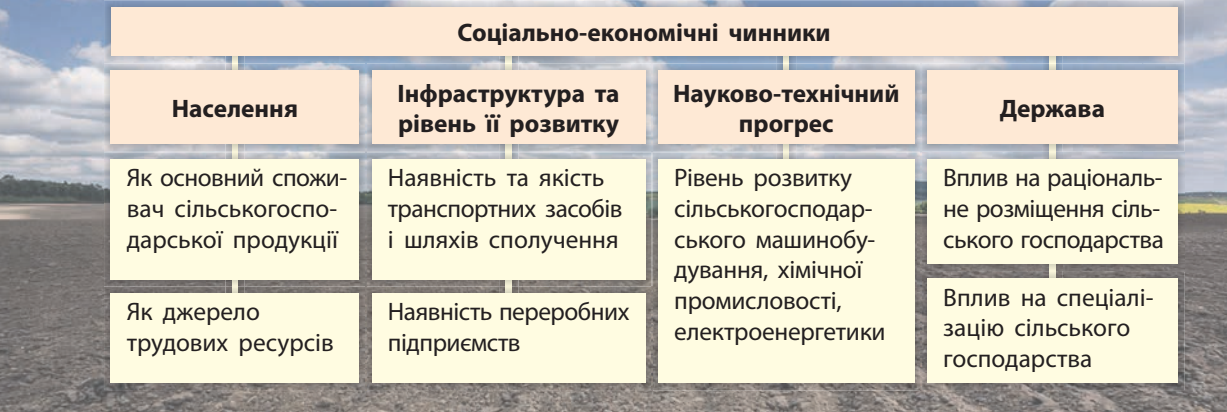
За кількістю населення, зайнятого в сільському господарстві, лідирують Бразилія, Індія, Китай, США, Ефіопія, Пакистан, Аргентина, Танзанія, Чад, Мексика.

Агроном — професія, що була відома ще до появи писемності. Агроном контролює весь цикл сільськогосподарського виробництва, від закупівлі насіння і підготовки ґрунту до сівби та зберігання врожаю. В Україні здобути цю спеціальність можна в аграрних університетах Вінниці, Полтави, Миколаєва, Сум, Дніпра, Білої Церкви та інших.

2. Зональність світового сільського господарства

Розміщення сільського господарства має виражену зональність, тобто відповідає природно-кліматичним зонам і певним типам ґрунтів. Це простежується на прикладі світового виробництва пальмової та оливкової олії або соку гевеї (дерево, яке дає сировину для виробництва натурального каучуку) (таблиця 1). Платанції гевеї переважають у країнах Південної і Південно-Східної Азії (Малайзія, Індонезія, Таїланд), Бразилії.

Розглянемо зональний характер спеціалізації сільського господарства Європи.

Мал. 3. Соціально-економічні чинники розміщення сільського господарства

? **Працюємо в групі.** За допомогою схеми та карт атласу охарактеризуйте один із соціально-економічних чинників розміщення сільського господарства.

Розвинені Скандинавські країни мають високопродуктивне скотарство, адже прохолодний і вологий клімат забезпечує худобу кормами. Лісостепова і степова зони Європи — основний пояс вирощування зернових (пшениця, кукурудза, ячмінь) на родючих ґрунтах. Тут переважає рослинництво з багатьма технічними культурами (цукрові буряки, соняшник, коноплі, льон, ріпак). Розвинені м'ясо-молочне скотарство, птахівництво і свинарство.

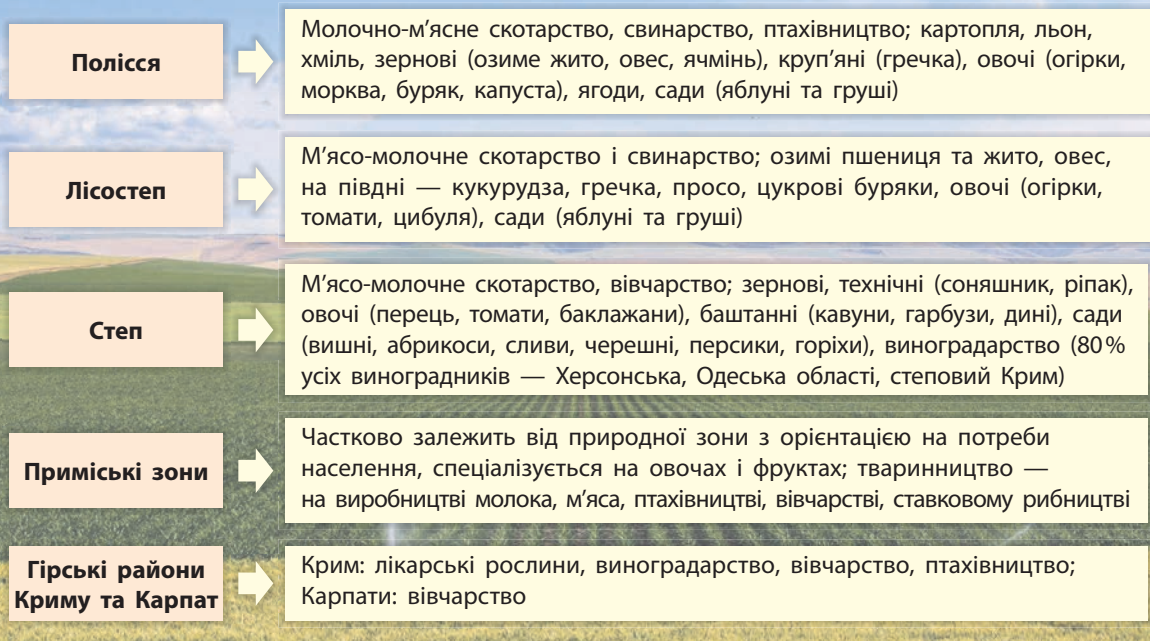
Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ ВИРОБНИКИ ОКРЕМИХ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР (2024—2025 рр.)*

Пальмова олія			Кава		
Країна	Частка від світового виробництва, %	Обсяг виробництва, млн т	Країна	Частка від світового виробництва, %	Обсяг виробництва, млн т
Індонезія	59	46	Бразилія	38	3,9
Малайзія	24	18,7	В'єтнам	17	1,8
Таїланд	4	3,4	Колумбія	7	0,7
Колумбія	2	1,9	Індонезія	6	0,6
Нігерія	2	1,5	Ефіопія	5	0,5

? За допомогою карт атласу вкажіть, у межах яких природних зон і кліматичних поясів розташовані країни, які є світовими лідерами з виробництва пальмової олії або кави. Чи спостерігається зональність світового виробництва цієї продукції? Які природні чинники найбільше впливають на її формування?

* За даними Міністерства сільського господарства США.

Мал. 4. Зональна спеціалізація сільського господарства України

Країни Середземномор'я із сухим субтропічним кліматом мають плантації цитрусових, олив, винограду. Розвинені вівчарство та птахівництво, скотарство.

Зміни природно-кліматичних умов і земельних ресурсів у межах рівнинної території України також спричинили зональний характер спеціалізації рослинництва. Там сформувалися три великі зони: поліська, лісостепова та степова. Гірські райони Карпат і Кримських гір мають іншу спеціалізацію, як і приміські райони, що орієнтуються на споживача (мал. 4).

3. Найбільші країни-виробники зернових і технічних культур та продукції тваринництва

Сучасне землеробство світу виробляє продукцію з майже 6 тис. видів культурних і дикорослих рослин. Найважливішими є зернові, понад 40 % яких використовують для споживання людиною, 35 % — як корм для свійських тварин, а решта йде на інші потреби. Рис є найбільшим окремим зерновим продуктом, що споживають у світі, за ним йдуть пшениця та кукурудза. Сорго, просо, ячмінь, жито та овес також використовують у всьому світі (таблиця 2).

ОСНОВНІ ЗЕРНОВІ КУЛЬТУРИ СВІТУ (2024—2025 рр.)*

Пшениця	Виробництво, млн т	Китай — 137,7	Індія — 107,7	Росія — 104,2	США — 44,9	Австралія — 36,2
	Урожайність, т/га	Ірландія — 10,43	Нідерланди — 9,39	Нова Зеландія — 9,30	Бельгія — 9,05	Велика Британія — 8,59
Рис	Виробництво, млн т	Індія — 147	Китай — 145,3	Бангладеш — 36,6	Індонезія — 34,6	В'єтнам — 27
	Урожайність, т/га	Таджикистан — 9,87	Австралія — 9,52	Уругвай — 9,34	Єгипет — 8,72	США — 8,57
Кукурудза	Виробництво, млн т	США — 376	Китай — 294,9	Бразилія — 130	Аргентина — 50	Індія — 40
	Урожайність, т/га	Йорданія — 3,52	ОАЕ — 2,59	Ізраїль — 2,35	Кувейт — 2,13	Таджикистан — 1,56

? Назвіть країни, які є лідерами за виробництвом і врожайністю пшениці, рису та кукурудзи. Обґрунтуйте вплив природних та економічних чинників на вирощування цих культур. Поясніть, чому країни-лідери за обсягами виробництва певних сільськогосподарських культур не завжди є лідерами за їхньою врожайністю. Зробіть висновки.

Технічні культури — рослини, що є сировиною для подальшої переробки. Їх вирощування трудомістке й витратне. Наприклад, цукрову тростину та буряки вирощують у країнах із розвиненим тваринництвом і сільським господарством, де застосовують сучасні методи обробітку землі. Це допомагає отримувати високі врожаї та використовувати відходи переробки рослин, що йдуть на корм для тварин (мал. 5).

Мал. 5. Сорго — зернова, технічна, продовольча та кормова сільськогосподарська культура

* За даними Міністерства сільського господарства США.

Розглянемо, які країни є найбільшими виробниками окремих технічних культур. Найбільше сорго вирощують США, Нігерія, Індія; бавовни — Китай, Індія, Бразилія; цукрової тростини — Бразилія, Індія; ріпаку — Канада, країни ЄС і Китай.

Окрім рослинництва, майже в усіх країнах світу широко розвинене тваринництво. Головні напрями його розвитку залежать від багатьох чинників, як-от природні умови (наявність природних пасовищ); рівень індустріалізації (у Північній Америці та Європі воно високо механізоване); етнічні й релігійні особливості (в ісламі заборонено вживати свинину, в індуїзмі — яловичину). Продукція тваринництва забезпечує людей їжею, дає сировину для легкої, харчової, фармацевтичної, хімічної промисловості. У багатьох країнах тварини — це тяглова сила. Основне органічне добриво для рослинництва — гній — також продукт тваринництва.

Сучасні технології збільшили врожайність сільськогосподарських культур, але й посилили екологічні проблеми: це зміна клімату, виснаження ґрунтів, вирубування лісів тощо.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Об'єднайтеся в групи та за додатковими джерелами створіть проект про поширення сільськогосподарських культур у світі. Проведіть захист власного проекту на одному з уроків. Найкращий проект презентуйте учнівству 7 класу.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Наведіть приклади впливу природних чинників на розвиток зернового господарства в окремих країнах світу. 2. Поясніть вплив соціально-економічних чинників на розвиток сільського господарства в окремих регіонах і країнах світу. 3. Поміркуйте, чому значна кількість населення Ефіопії, Чаду та Танзанії зайнята в сільському господарстві. 4. Доведіть за допомогою карт атласу, що для сільського господарства світу характерна зональна спеціалізація. 5. Укажіть країни світу, які є лідерами в різних напрямках сільського господарства. 6. Чи існує взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку країни та продуктивністю її сільського господарства?

Вам уже відомо про Світову спадщину ЮНЕСКО та її об'єкти. ФАО визначила 95 систем у 25 країнах світу об'єктами глобально важливої сільськогосподарської спадщини. Це ще раз свідчить про важливість сільського господарства для розвитку людства. За допомогою офіційного сайту ФАО дізнайтеся про такі об'єкти. Поясніть, чому саме вони стали в один ряд зі світовими пам'ятками людства.

 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Американського агронома Нормана Борлоуга називають «батьком зеленої революції», результати якої врятували від голоду понад 1 млрд осіб. За додатковими джерелами дізнайтеся більше про результати діяльності цього вченого та підготуйте повідомлення.

 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

За допомогою карт атласу розробіть картосхему структури сільськогосподарського виробництва в межах однієї з природних зон світу. Визначте склад груп країн-лідерів за обсягом виробництва видів сільськогосподарської продукції.

Практична робота 6. Визначення основних зернових і технічних культур, що їх вирощують у помірному й тропічному кліматичних поясах, та обґрунтування встановлених відмінностей

1. За даними карт атласу заповніть таблицю.

Кліматичний пояс	Основні культури, які в ньому вирощують	
	Зернові	Технічні
Помірний		
Тропічний		

- Установіть відмінності в цьому переліку основних зернових і технічних культур, що їх вирощують у помірному й тропічному кліматичних поясах.
- Обґрунтуйте встановлені відмінності за допомогою мал. 2.

Тестові завдання

rnk.com.ua/
111848

§ 17 Сільське господарство України

Сільське господарство — це наука, мистецтво, господарська практика та досвід багатьох поколінь українців і їхніх пращурів. Спробуйте пояснити, чому сільське господарство вважають мистецтвом. Як воно пов'язане з наукою, що дає людям багатовіковий досвід цього виду діяльності?

1. Чинники розвитку та розміщення сільського господарства в Україні

Чинники розвитку та розміщення сільського господарства в Україні такі самі, як і загалом у світі. Через глобальне потепління в нашій країні почали вирощувати нові, теплолюбні культури — ківі, арахіс, батат, бавовну, спаржу, артишок, мигдаль, хурму, інжир та інші. Також з'явилися нові рослини для годівлі тварин, наприклад амарант, кучерява мальва. Через воєнні дії на Херсонщині поступово збільшуються площі посівів олійного льону, більш стійкого до посух та пожеж. До цього додаються й кліматичні наслідки широкомасштабного вторгнення Росії: втрата Каховського водосховища, знищення лісів і лісосмуг, руйнування та забруднення сільськогосподарських земель.

Сільськогосподарські угіддя України становлять близько 70 % її території, або 41,5 млн га. Через воєнні дії близько 12 % з них зараз недоступні для обробітку. Найбільший спад виробництва відзначено в Донецькій, Луганській і Харківській областях. Станом на березень 2025 р. мінами та вибухонебезпечними залишками забруднено понад 50 тис. га земель сільськогосподарського призначення. Через заміновані поля економіка щороку зазнає величезних збитків (мал. 1).

Україна перебуває в десятці країн з найбільшою площею орних земель у світі — близько 33 млн га. Це майже втричі більше, ніж у Німеччині й Польщі (мал. 2).

На початку XIX ст. український бджоляр і винахідник Петро Прокопович створив рамковий вулик, що став основою сучасного бджільництва. Він досліджував життя та хвороби бджіл, займався вирощуванням медоносних рослин і заснував першу у Східній Європі школу бджільництва.

Чинники, що негативно впливають на сільське господарство України

Нестабільні
погодні
умови

Нестача праців-
ників через
залучення до
оборони країни

Втрати інфра-
структури
в зонах
бойових дій

Фінансові
труднощі та
відсутність
інвестицій

Обмеження
експорту
та дорожча
логістика

Спад
виробництва
в малих гос-
подарствах

Мал. 1. Негативний вплив на сільське господарство України

? За даними з відкритих джерел інформації та телевізійними новинами наведіть конкретні приклади до кожного із чинників. Зробіть висновки.

2. Рослинництво в Україні

Рослинництво України охоплює вирощування зернових, кормових, овочевих, баштанних, технічних культур і картоплі, садівництво, виноградарство й квітникарство. Воно має значний вплив на економіку. Зернові культури, зокрема кукурудза та пшениця, є ключовими продуктами українського експорту.

Зернове господарство спеціалізується на вирощуванні продовольчих хлібних культур — це жито, пшениця; продовольчо-круп'яних — рис, гречка, просо; фуражних (для відгодівлі тварин) — кукурудза, ячмінь, овес; зернобобових — квасоля, горох.

Технічні культури дають сировину для харчової та легкої промисловості: цукристі (цукрові буряки), волокнисті (коноплі, бавовна, льон-довгунець), лікарські (звіробій, валеріана), ефіроолійні (м'ята, троянда, шавлія), олійні (соя, соняшник, льон-кудряш, ріпак).

Найпоширеніші в Україні овочеві культури: томати, цибуля, морква, різні види капусти, огірки, столові буряки тощо. Різновидом овочевих є баштанні культури: гарбузи, кавуни, дині.

Кормові культури поділяють на багаторічні (конюшина, люцерна, тимофіївка) та однорічні (бруква, кормовий буряк, кукурудза на зелений корм).

До плідництва належать садівництво, ягідництво та виноградарство.

Загальний обсяг виробництва зернових і зернобобових в Україні у 2024 р. склав 56,2 млн т. За їхнім збором лідерами є Чернігівська, Одеська та Вінницька області. Найбільше зібрали кукурудзи та пшениці.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114675

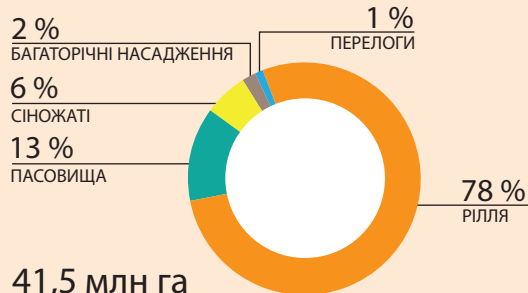
Україна та Європа

Площа України	60,36 млн га	6 % території Європи
з них		
С/г угідь	41,5 млн га	19 % с/г угідь Європи
з них		
Рілля	32,7 млн га	27 % рілля Європи

Мал. 2. Структура сільськогосподарських угідь України

? Обчисліть, яка кількість сільськогосподарських угідь України припадає на одного жителя країни.

Сільськогосподарські угіддя України

3. Тваринництво в Україні

На структуру, розміщення, спеціалізацію тваринництва країни впливає багато чинників: наявність споживача і трудових ресурсів, характер кормової бази. Основним джерелом кормів є природні угіддя — сіножаті й пасовища, під які в Україні відведено близько 1/5 земельних угідь.

Ветеринарія, або ветеринарна медицина, спрямована на боротьбу з хворобами тварин, охорону людей від спільних для тварин і людини інфекцій, випуск безпечної продукції та вирішення ветеринарно-санітарних проблем захисту навколишнього середовища. Спеціальність ветеринара можна здобути в українських аграрних університетах Одеси, Білої Церкви, Дніпра, Полтави, Сум та інших закладах.

В Україні вирощують значний набір кормових культур. Разом із зернофуражними культурами вони створюють достатню базу для розведення свійських тварин. Тваринництво в Україні сьогодні становить 30—35 % від загальної частки агропромислового комплексу.

Унаслідок дій російських військ найбільша в Європі птахофабрика «Чорнобаївська» в Херсонській області була розграбована та зруйнована, загинуло близько 4,4 млн курей. Смерть такої кількості поголів'я розцінюють як екоцид.

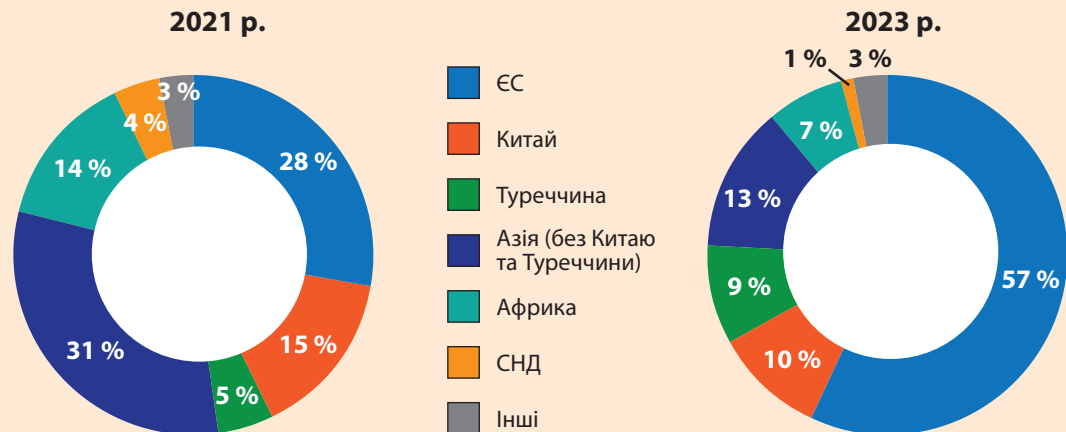
МІСЦЕ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ
ЕКСПОРТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ (2024—2025 рр.)*

Продукція	Місце
Соняшникова олія	1
Ріпак	3
Мед	3
Волоські горіхи	4
Кукурудза	4
Соняшник	5
Ячмінь	5
Ріпакова олія	6
Соя	6
Пшениця	6
Соєва олія	7
М'ясо птиці	7
Вершкове масло	9
Цукор	21

4. Місце України на світових ринках продовольства

Україна відіграє важливу роль на світовому ринку продовольства як один із гарантів глобальної продовольчої безпеки (таблиця). На світовий ринок спрямована значна частина продукції українського рослинництва (мал. 3) і менша — тваринництва.

Зменшення виробництва через воєнний стан і падіння світових цін на сільськогосподарську продукцію призвели до найбільшого скорочення доходів у рослинництві, особливо це стосується зернових. Основним напрямком експорту залишалася Європа, але фактичними кінцевими споживачами були інші країни.

Мал. 3. Географічна структура експорту України у вартісному вимірі
? Проаналізуйте зміни географічної структури експорту України у вартісному вимірі.

* За даними Комітету з питань аграрної та земельної політики України.

④ ДИЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Покажіть на прикладі одного з напрямів рослинництва України, як і чому впродовж десятиліть змінювалися обсяги виробництва певної сільськогосподарської продукції. Результати оформте у вигляді статистичних таблиць і діаграм.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Доведіть, що сільськогосподарські угіддя України займають значні території в Європі. 2. Обґрунтуйте необхідність подальшого розвитку зернового господарства в Україні. 3. Порівняйте за допомогою кліматичних карт природні умови для розвитку рослинництва в Україні та Польщі. 4. Назвіть і проаналізуйте причини, які гальмують розвиток тваринництва України. 5. Поясніть значення водних ресурсів для розвитку сільського господарства на прикладі Каховського водосховища. 6. Спрогнозуйте зростання значення аграрної продукції України для світового ринку.

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Перегляньте харчові продукти, які є у вас удома. Дізнайтеся за допомогою інформації на упаковці, де вони зроблені, яка частина з них має українське походження. Зробіть висновки.
2. Підготуйте мініпроект «Як зробити сільське господарство ефективнішим». Запропонуйте, як можна оптимізувати структуру посівних площ у вашій місцевості з урахуванням природно-кліматичних умов, потреб населення, сучасних тенденцій (наприклад, попит на екологічно чисті продукти або нові культури), можливостей збуту продукції.

💬 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. **Працюємо в групі.** За допомогою статистичних даних, карт атласу та додаткових джерел визначте країни-лідери за обсягом виробництва певних видів сільськогосподарської продукції. Установіть, як кліматичні умови впливають на спеціалізацію країн.
2. За додатковими джерелами визначте зміни в географії вирощування сільськогосподарських культур в Україні під впливом глобального потепління.

Тестові завдання

rnk.com.ua/
111849

§ 18 Добувна промисловість світу та України

Перші наукові праці з вивчення надр Землі сягають III ст. до н. е. Зараз у дослідженнях вчені використовують новітні технології, які здатні обробляти величезні масиви даних. Сейсмографи можуть достеменно оцінити запаси природних багатств. Поясніть, як використати ці багатства з максимальною користю для життєдіяльності людини та мінімальною шкодою для здоров'я планети.

1. Чинники розміщення виробництв добувної промисловості

Добувна промисловість займається видобутком корисних копалин. Вона відіграє ключову роль у розвитку економіки країн. Провідними добувними країнами світу є Китай, Австралія, Чилі, Канада, Бразилія, Демократична Республіка Конго (ДР Конго), Південно-Африканська Республіка (ПАР) та США. Чинники розміщення виробництв добувної промисловості можна об'єднати в три основні групи (мал. 1).

У багатьох ланцюгах постачання корисних копалин зараз переважають Китай і США. На частку цих двох країн припадає майже 40 % їхнього світового видобутку (мал. 2).

Діяльність добувної промисловості спричиняє значні екологічні ризики та негативно впливає на довкілля.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Забруднення нафтою». Визначте, чим небезпечні розливи нафти.

rnk.com.ua/
114164

2. Паливні та рудні корисні копалини світу

Паливні корисні копалини — кам'яне та буре вугілля, нафта, природний газ, торф, горючі сланці — це не тільки джерело теплової енергії. Наприклад, із нафти виробляють бензин, гас і дизель для двигунів, мазут для котелень та електростанцій, мастила, сажу для виготовлення гуми та електроніки. Із коксівного вугілля отримують різні речовини, необхідні для металургії та хімічної промисловості, у сільському господарстві, на залізницях та в автотранспорті.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114676

Чинники

Навколишнього середовища

- Ресурси
- Екологічні умови
- Доступ до води
- Кліматичні умови

Соціально-політичні

- Державна політика
- Інвестиції
- Ринок збуту
- Трудові ресурси

Техніко-економічні

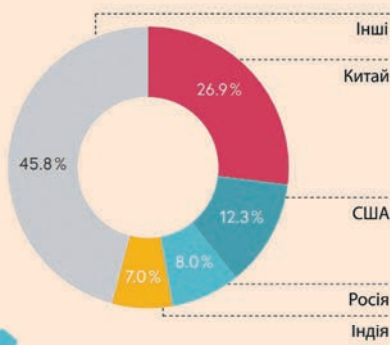
- Науково-дослідні установи
- Капітал
- Технічні засоби
- Енергетична база
- Транспортна інфраструктура

Мал. 1. Чинники розміщення виробництв добувної промисловості

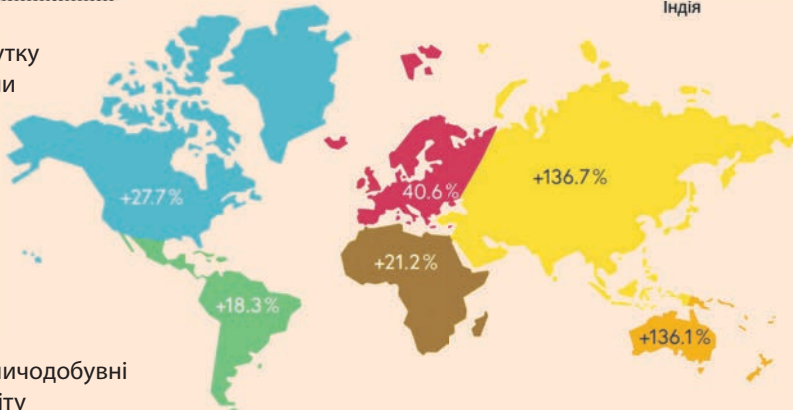
Частка регіонів світу у видобутку корисних копалин (2023 р.)

Країни-лідери за видобутком мінеральних ресурсів (2023 р.)

Зміни обсягів видобутку мінеральної сировини за регіонами світу (2024—2025 рр.)

Мал. 2. Основні гірничодобувні регіони та країни світу

? Проаналізуйте дані мал. 2. Поверніться до мал. 1 та назвіть чинники, за яких в Азії та Австралії збільшуються, а в Європі зменшуються обсяги видобутку корисних копалин. До яких екологічних наслідків це призводить?

Таблиця 1

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА РОЗВІДАНИМИ ЗАПАСАМИ ОКРЕМИХ ВИДІВ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Нафта, млн барелів (2023 р.)		Природний газ, м ³ (2023 р.)		Кам'яне вугілля, млрд т (2023 р.)		Залізна руда, млрд т (2022 р.)		Боксити, млн т (2023 р.)	
Венесуела	303 008	Росія	1 688 228 000	США	273,2	Австралія	50	Гвінея	7,4
Саудівська Аравія	267 230	Іран	1 201 382 000	Росія	178,8	Бразилія	34	В'єтнам	5,8
Іран	208 600	Катар	871 585 000	Китай	173,1	Росія	25	Австралія	3,5
Ірак	145 019	США	368 704 000	Австралія	164,8	Китай	20	Бразилія	2,7
ОАЕ	113 000	Саудівська Аравія	294 205 000	Індія	140,8	Україна	6,5	Ямайка	2

Кам'яне вугілля потрібне для виробництва пластмас, штучного графіту, активованого вугілля. Із нього добувають ванадій, германій, сірку, галій, молібден, цинк, свинець та інші елементи (таблиці 1, 2).

Для порівняння запасів, витрат і обліку різних видів палива використовують поняття «умовне паливо». За його одиницю беруть 1 кг палива, що має теплоту згоряння 29,3 мегаджоуля (МДж).

Таблиця 2

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ВИДОБУТКОМ ОКРЕМИХ ВИДІВ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Нафта, млн барелів на день (2023 р.)		Природний газ, млрд м ³ (2023 р.)		Кам'яне вугілля, млн т (2022 р.)		Залізна руда, млн т (2023 р.)		Боксити, тис. т (2023 р.)	
США	19,4	США	1040	Китай	4170	Австралія	960	Австралія	98
Саудівська Аравія	11,4	Росія	586	Індія	893	Бразилія	440	Гвінея	97
Росія	11,1	Іран	252	Індонезія	547,4	Китай	280	Китай	93
Канада	5,7	Китай	234	США	496,3	Індія	270	Бразилія	31
Іран	4,7	Канада	190	Австралія	401,9	Росія	88	Індія	23

? За допомогою даних таблиць 1, 2 назвіть країни, які є лідерами і за видобутком, і за запасами певних видів копалин. Поясніть, чому не завжди лідери за запасами є лідерами за видобутком і переробкою.

Барель (американський нафтовий барель) — одиниця вимірювання об'єму нафти, що дорівнює 42 галонам, або 158,987 л. Для вимірювання інших рідин барель становить 31,5 галона.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільми «Паливні корисні копалини: утворення» і «Паливні корисні копалини: використання». Визначте, які корисні копалини належать до паливних і як їх використовують.

rnk.com.ua/
114165

rnk.com.ua/
114166

Сонце дає Землі набагато більше енергії, ніж усі запаси викопного палива. Цієї енергії вистачило б, щоб задовольнити всі людські потреби. Проте вчені ще не навчилися повністю переробляти її, тому використовують лише незначну частку. А ось рослини засвоюють велику частину сонячної енергії через фотосинтез.

3. Добувна промисловість України

Україна має у своїх надрах понад 5 % розвіданого мінерально-сировинного потенціалу Землі. Загальний обсяг запасів корисних копалин в Україні оцінюють у 111 млрд т. Наша країна — одна з найбагатших у Європі за природними ресурсами (таблиця 3).

Мінерально-сировинна база України налічує 20 тис. родовищ, у яких є 96 видів корисних копалин. Розвідано 7829 родовищ, з яких майже половина й далі розробляються.

До широкомасштабного вторгнення в Україні активно видобували кам'яне вугілля, залізні та марганцеві руди, графіт, каолін, уранові, титанові, цирконієві руди, германій, нерудну металургійну сировину, сировину для виробництва будівельних матеріалів тощо. Значна частина мінеральної сировини країни залягає в межах Українського щита.

В Україні виявлено великі поклади паливних ресурсів. Промислові запаси кам'яного й бурого вугілля становлять близько 45 млрд т (Донецький, Львівсько-Волинський кам'яновугільні і Дніпровський буровугільний басейни). На кінець жовтня 2024 р. на території України залишилося 24 шахти зі 145 (із них шість

шахт на території Донецької області без урахування тимчасово окупованих районів).

Територія України належить до найстаріших у світі районів видобутку нафти. У Дніпровсько-Донецькій западині відкрито близько 200 родовищ нафти й природного газу. На заході України розташовані Волино-Подільська, Передкарпатська і Карпатська нафтогазоносні та Закарпатська газоносна області. На півдні в межах Причорноморсько-Кримської нафтогазоносної провінції відкрито 16 газових і десять нафтових родовищ.

В Україні відомі три залізорудні басейни (Криворізький, Кременчуцький, Керченський) і два залізорудні райони (Білозерський, Приазовський). Загалом налічують 60 родовищ залізної руди, із яких розробляється 25. Її загальні запаси становлять 31,4 млрд т. У 2025 р. було видобуто 75 млн т руди. Це повністю задовольняє потреби України й забезпечує можливості експорту.

Таблиця 3

ОБЛАСТІ УКРАЇНИ,
ЩО Є ЛІДЕРАМИ ЗА ОБСЯГАМИ
Й ВАРТІСТЮ
МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Область	Вартість мінеральних ресурсів, дол.
Донецька	3,8 трлн
Дніпропетровська	3,5 трлн
Луганська	3,2 трлн
Полтавська	790 млрд
Харківська	685 млрд

? За даними таблиці поясніть, чи не випадково Росія розгорнула основні бойові дії саме на сході України. За картами атласу назвіть корисні копалини, які залягають у надрах зазначених областей.

Геолог — спеціаліст із вивчення надр Землі, пошуку корисних копалин. Ця професія передбачає часті й тривалі відрядження та експедиції. Серед закладів освіти України, де готують цих спеціалістів, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і природного газу, Львівський національний університет імені І. Франка, Харківський національний університет імені В. Каразіна та інші.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть, чому чинники навколишнього середовища є основними в розміщенні виробництв добувної промисловості. 2. Визначте п'ять країн-лідерів за запасами й обсягами видобутку паливних і рудних корисних копалин. 3. Назвіть країни, яким належать провідні добувні компанії світу. Поясніть чинники їхнього формування в цих країнах. 4. Оцініть роль добувної промисловості для економіки України.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

- Працюємо в групі.** За картами атласу й додатковими джерелами визначте основні корисні копалини мегаблоків Українського щита та заповніть таблицю (за зразком). Зробіть висновки про їхнє господарське значення.

Мегаблоки Українського щита	Волинський	Подільський	Бузько-Росинський	Кіровоградський	Придніпровський	Приазовський
Основні корисні копалини				Уранові руди, графіт		

- Доберіть статистичні дані, за якими можна визначити місце України на світових ринках рудної (паливної, нерудної) сировини.
- Проаналізуйте статистичну інформацію щодо зміни складу груп п'яти країн-лідерів із видобутку нафти й природного газу у 2025 і 2020 рр. Поясніть причини цих змін.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

За допомогою фізичної карти й карти корисних копалин України встановіть залежність між тектонічною структурою, рельєфом і складом корисних копалин у межах певної території України (на вибір). Зробіть висновки.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Працюємо в групі. Створіть проект за темою (на вибір): 1) «Інвестиційна політика ТНК у розробленні родовищ (палива або руд) на прикладі окремої країни Африки або Азії»; 2) «Розробка родовищ мінеральних ресурсів у Світовому океані в екстремальних кліматичних умовах: країни, ресурси, умови, способи та результати».

Тестові завдання

rnk.com.ua/
111850

§ 19 Сучасні тенденції просторової організації виробництв первинного сектору економіки

Підприємства первинного сектору економіки ЗНАЧНО поширені у світі та в Україні. Поспілкуйтеся з дорослими про те, які із цих підприємств є у вашому населеному пункті або поблизу нього. Дізнайтеся, яку продукцію вони випускають. Чи користувалися ви цією продукцією, чи задовольнила вас її якість?

1. Просторова організація лісового й рибного господарств

Із поглибленням індустріалізації та розвитком технологій роль первинного сектору в багатьох розвинених країнах значно зменшилася. Водночас у деяких країнах і регіонах важливими галузями залишаються такі його складники, як лісове та рибне господарства, аквакультура й марикультура.

Лісове господарство України — сфера економіки, що вивчає, веде облік, здійснює відтворення, охорону та захист лісу. Зараз у нашій країні налічують майже 6 млн га лісів, із яких понад 2 млн га становлять території природно-заповідного фонду.

Лісник — головна особа у справі лісової охорони. Він стежить за виконанням усіх лісгосподарських робіт: це розведення та відновлення лісу, догляд за ґрунтом і станом дерев, проведення меліоративних робіт тощо. Професію лісника можна здобути в Національному університеті біоресурсів і природокористування України, Львівському національному аграрному університеті в Києві та інших закладах.

Близько 54 % лісів планети розташовані у п'яти країнах — Росії, Бразилії, Канаді, США та Китаї (таблиця).

У ЄС найбільші лісові площі мають Швеція, Фінляндія та Іспанія. Станом на 2022 р. понад 476 тис. осіб працюють у лісовому господарстві. Запаси деревини в лісах ЄС оцінюють у 28,6 млрд м³. Найбільше їх у Німеччині, Швеції та Франції.

Лісове господарство найбільше впливає на економіку в Гвінеї-Бісау, Чаді та Ліберії (становить близько 10 % ВВП країн). Найбільшу частку продукція

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114677

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ЛІСИСТІСТЮ ТА ПЛОЩЕЮ ЛІСОВОГО ПОКРИВУ (2023 р.)

Місце	Країни	Лісистість, площа лісів до загальної площі країни, %	Країни	Площа лісового покриття, % від світу
1	Суринам	97,4	Росія	20
2	Французька Гвіана	93,6	Бразилія	12
3	Мікронезія	91,3	Канада	9
4	Габон	90,1	США	8
5	Соломонові Острови	90	Китай	5

лісового господарства посідає в експорті Ліберії (40 %), Центральноафриканської Республіки (35 %) та Камеруну (30 %).

Рибальство та аквакультура забезпечують людей їжею та роботою в усьому світі, особливо в країнах, що розвиваються. Аквакультура — вид сільськогосподарської діяльності, пов'язаний зі штучним розведенням, утриманням і вирощуванням водних біоресурсів. Світовими лідерами в галузі рибальства та аквакультури є Китай, Індія, Індонезія, В'єтнам, Бангладеш, Норвегія, Єгипет, Перу, Чилі, М'янма, Еквадор (мал. 1).

Населення більшості бідних країн живе в сільській місцевості та займається сільським господарством (понад 65 % робочої сили).

Сільське господарство в країнах, що розвиваються, часто мало-ефективне, тобто дає менше продукції порівняно з іншими напрямками економіки. Проте воно залишається важливою частиною експорту.

У більшості країн Північної Америки та Європи люди забезпечені їжею, тому сільське господарство там не відіграє головної ролі. Наприклад, у США обсяги виробництва сільськогосподарської продукції зростають, хоча площа орних земель зменшується. Це стало можливим завдяки розвитку техніки та технологій, які підвищують продуктивність.

2. Особливості географії виробництв первинного сектору економіки

Первинний сектор переважно становить більшу частину економіки країн, що розвиваються. Наприклад, у 2023 р. він

Мал. 1. Вирощування креветок та омарів у В'єтнамі. Понад 90% світового виробництва аквакультури забезпечують Китай, Індія та країни Південно-Східної Азії

дорівнював 34 % ВВП Афганістану, 29 % — Центральноафриканської Республіки, 22 % — Кенії (мал. 2). Однак світовими лідерами за обсягом сільськогосподарського виробництва є Китай, Індія та Індонезія, яким передусім треба прогнати власне населення. Завдання добувної промисловості — забезпечити якнайбільше сировини для підприємств вторинного сектору та виробництва енергії. Саме Китай є найбільшим у світі виробником електроенергії на теплових електростанціях, які працюють на кам'яному вугіллі. Хоча порівняно з найбіднішими країнами первинний сектор у цих країнах має набагато меншу частку. А в розвинених країнах первинний сектор становить 1—3 % ВВП.

У розвинених країнах сільське господарство більш механізоване, електрифіковане та хімізоване, що дає змогу збирати вищі врожаї. Завдяки технологічним досягненням та інвестиціям у первинному секторі використовують менше робочої сили, яку можна залучити у вторинний і третинний сектори.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114324

Нафтопромислова справа пов'язана з видобутком вуглеводнів: сирої нафти і природного газу. Здобути відповідну професію можна в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу.

Мал. 2. Жінки збирають чайне листя в Кенії. Чай є основною експортною продукцією країни

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Поміркуйте, як глобалізація впливає на розвиток первинного сектору економіки (на прикладі вашого регіону).

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку країни та продуктивністю аграрного виробництва. 2. Розкажіть про роль лісового й рибного господарств для окремих регіонів і країн світу. 3. Чим аквакультура та марикультура корисні для розвитку медицини?

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Визначте роль лісового й рибного господарств для України.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Працюємо в групі. Зберіть і проаналізуйте інформацію про вплив глобалізації на розвиток і розміщення добувних виробництв (на прикладі країн Перської затоки).

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Назвіть основні чинники підвищення продуктивності в сільськогосподарському виробництві України (на прикладі вашого регіону).

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111851

ТЕМА 3. ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВ ВТОРИННОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

§20 Електроенергетика

Енергія не може бути створена або знищена, вона лише переходить з однієї форми в іншу — говорить закон збереження енергії. Тож якщо енергія не зникає, а лише змінює форму, то чому людство зіткнулося з енергетичною кризою та необхідністю заощадження енергії? Як сталося, що попит на електроенергію зростає, а ресурси для її виробництва обмежені? Чи зможемо ми знайти безпечніші, доступніші й екологічніші способи виробництва енергії?

1. Значення електроенергетики. Паливно-енергетичний баланс

Електроенергетика — базова частина переробної промисловості, що забезпечує виробництво, передання та розподіл електричної енергії (мал. 1). Її можна порівняти із системою кровообігу людини: електростанції — це серце, що генерує енергію, високовольтні лінії — артерії, які передають її на великі відстані, а розподільчі мережі — капіляри, що доправляють струм безпосередньо до споживачів.

Між рівнем споживання електроенергії на одну особу та рівнем економічного розвитку існує пряма залежність: що вищим є рівень індустріалізації, технологічного розвитку та добробуту населення, то більше електроенергії споживає країна. Саме тому

Мал. 1. Будова електроенергетичної системи

важливо контролювати й планувати, скільки енергії виробляють, звідки вона надходить і як її використовують. Для цього складають паливно-енергетичний баланс (мал. 2).

Паливно-енергетичний баланс — система показників, що відображає надходження (власне виробництво та імпорт) і використання (споживання, експорт, втрати) усіх видів енергії в країні за певний період часу.

2. Типи електростанцій та основні чинники їхнього розташування

Електроенергію виробляють на електростанціях, які перетворюють різні види енергії на електричну. Відповідно до джерел енергії електростанції поділяють на кілька основних типів.

Робота *теплових електростанцій (ТЕС)* ґрунтується на спалюванні органічного палива — вугілля, природного газу або мазуту. Під час згоряння виділяється тепло, яке перетворює воду на пару, що обертає турбіну, з'єднану з електрогенератором. За призначенням ТЕС поділяють на *конденсаційні електростанції (КЕС)*, які виробляють лише електроенергію, і *теплоелектроцентралі (ТЕЦ)*, які одночасно забезпечують споживачів і електроенергією, і теплом (наприклад, для опалення будинків).

Розміщення ТЕС визначається передусім близькістю до паливних ресурсів (вугільні родовища, газопроводи) або до великих центрів споживання електроенергії. Наприклад, потужні вугільні станції доцільно будувати біля шахт, адже транспортування палива є витратним. Важливим чинником є також наявність водних ресурсів, необхідних для охолодження, тому багато ТЕС будують на берегах річок або водосховищ. ТЕЦ, які додатково виробляють тепло,

Мал. 2. Паливно-енергетичний баланс. Для зручності обліку джерел енергії, що мають різну теплоту згоряння, усі показники обчислюють в одиницях умовного палива: 1 т умовного палива = 1 т кам'яного вугілля. У міжнародній практиці також використовують нафтовий показник, що базується на теплоті згоряння 1 т сирової нафти

зазвичай розміщують у містах або поблизу них, адже транспортувати гарячу воду або пару на великі відстані економічно недоцільно.

Атомні електростанції (АЕС) виробляють тепло в результаті розщеплення ядер урану, плутонію або торію. Отримане тепло так само перетворюється на пару, яка приводить у дію турбіни та генератори. АЕС здатні забезпечувати постійне базове енергопостачання, тому часто відіграють ключову роль у стабільній роботі енергосистеми країни. Однак розміщення АЕС потребує врахування багатьох обмежень. Передусім це безпека: станції зазвичай будують далеко від густонаселених територій, у сейсмічно стабільних районах, з доступом до води для охолодження.

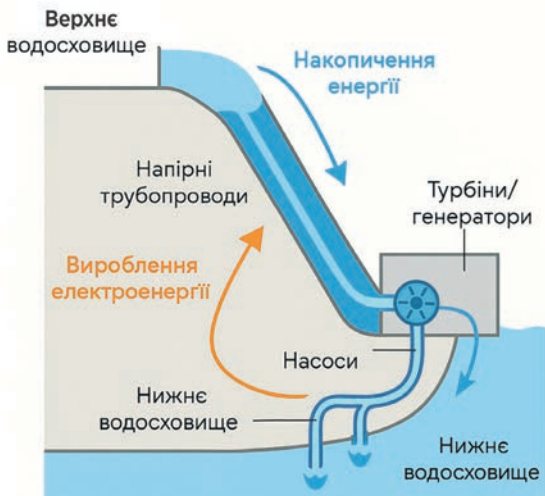
Гідроелектростанції (ГЕС) використовують енергію потоку води, що обертає турбіну. Основними чинниками для будівництва ГЕС є наявність повноводних річок та перепадів висоти, можливість створення гребель або водосховищ. Їхнім різновидом є *гідроаккумуляційні електростанції (ГАЕС)* (мал. 3).

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Гідроенергетика». Проаналізуйте переваги та недоліки використання енергії води.

rnk.com.ua/
114167

Мал. 3. ГАЕС працює за принципом накопичення та використання енергії. Вона накопичує енергію в нічний період, коли навантаження на мережу мінімальне, перекачуючи воду у верхній басейн. У години максимального споживання воду скидають назад, виробляючи струм. Такий підхід дає змогу регулювати навантаження в енергосистемі й ефективно використовувати гідропотенціал річок

Останніми десятиліттями швидко розвиваються електростанції, що працюють на відновлюваних або невичерпних джерелах енергії. Серед них найпоширеніші *сонячні (СЕС)* та *вітрові електростанції (ВЕС)*. Їхнє розміщення залежить від природно-кліматичних умов. Сонячні станції будують у районах із високою сонячною активністю (наприклад, у південних регіонах України, пустелях Чилі й США). Вітрові електростанції розташовують там, де дмуть постійні вітри (узбережжя морів, гірські перевали, степи). Також розвиваються *біоелектростанції*, що працюють на деревині, соломі або інших біомасах. Їх зручно будувати біля аграрних і лісозаготівельних регіонів.

Енергосистема країни зазвичай поєднує різні типи електростанцій для стабільного та ефективного енергозабезпечення.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114325

3. Електроенергетика України

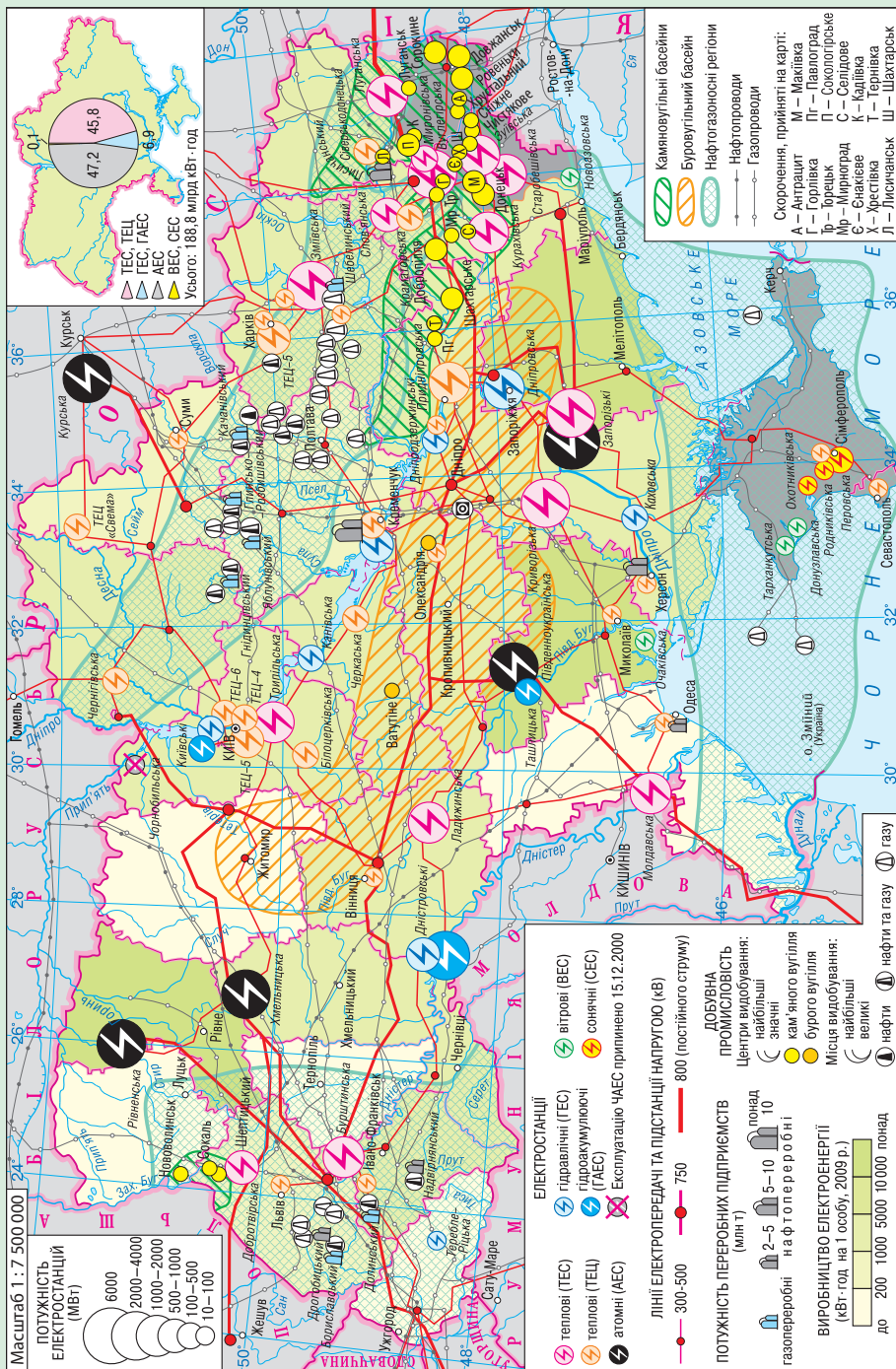
До початку широкомасштабного вторгнення Росії у 2022 р. понад половину всієї електроенергії в Україні виробляли АЕС: Запорізька (найпотужніша в Україні та Європі), Рівненська, Південноукраїнська, Хмельницька (мал. 4).

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільм «Чорнобильська катастрофа». Обговоріть у класі, чи варто розвивати атомну енергетику в наш час.

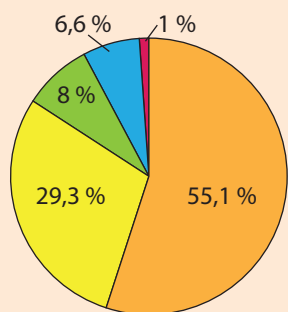
rnk.com.ua/
114168

Мал. 4. Енергетична система України (2021 р.)
? Працюємо в групі. З'ясуєте, які чинники зумовили розташування АЕС, ТЕС, ГЕС у різних регіонах країни.

Мал. 5. Дністровська ГЕС-1

Мал. 6. Структура виробництва електроенергії в Україні (2021 р.)

Близько третини електроенергії виробляли ТЕС. Найбільші з них — Запорізька, Криворізька, Придніпровська, Бурштинська, Добротвірська, Зміївська, Трипільська, Ладижинська.

ГЕС в Україні побудовані на Дніпрі (Київська, Канівська, Кременчуцька, Середньодніпровська, Дніпровська, Каховська) та Дністрі (Дністровська-1 і Дністровська-2) (мал. 5). Також працюють ГАЕС: Київська, Дністровська (найпотужніша в Європі), Ташлицька.

Упродовж останнього десятиліття стрімко зростала частка відновлюваних джерел енергії. Найбільше СЕС і ВЕС розташовано на півдні України — у Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській та Запорізькій областях.

Для покриття пікових навантажень використовують невеликі блок-станції — автономні джерела живлення, що забезпечують потреби окремих підприємств або районів (мал. 6).

Після запровадження воєнного стану у 2022 р. енергетика України зазнала значних втрат.

Мал. 7. ДніпроГЕС під час сильного відпливу після руйнування греблі Каховської ГЕС

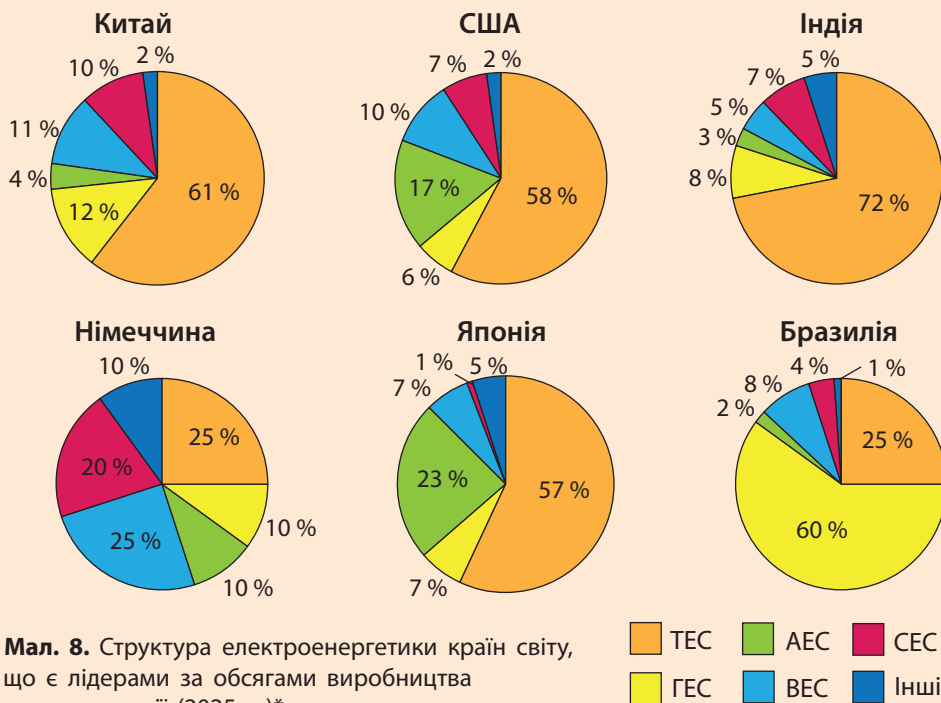
Окупація Запорізької АЕС призвела до зупинки її роботи. Підриг російськими військами греблі Каховської ГЕС знищив важливий гідровузол, а ракетні удари завдали шкоди ДніпроГЕС (мал. 7). Близько 70 % теплових електростанцій зазнали руйнувань. Частина сонячних і вітрових станцій опинилася на тимчасово окупованих територіях або була пошкоджена внаслідок бойових дій.

Проте енергетична система України вистояла. У березні 2022 р. Україна приєдналася до європейської енергосистеми, що забезпечило підтримку та можливість імпорту енергії.

Водночас в енергетичній системі країни відбуваються важливі зміни. Зростає роль децентралізованої енергетики (установлюються мобільні електростанції для лікарень, шкіл, військових частин та інших об'єктів критичної інфраструктури), упроваджуються технології зберігання енергії тощо.

4. Найбільші країни-виробники електроенергії. Розвиток електроенергетики у світі

Найбільшими виробниками електроенергії у світі є країни з потужною економікою, численним населенням, розвинутою промисловістю та доступом до різних джерел енергії (мал. 8).

- ? Працюємо в групі. 1.** Визначте, який вид енергії переважає в більшості країн. **2.** Назвіть країни, де частка відновлюваних джерел енергії є найвищою, та країни, що найбільше залежать від викопного палива. **3.** Порівняйте та поясніть відмінності структури виробництва електроенергії в Індії та Німеччині. **4.** Виявіть глобальні тенденції у виробництві електроенергії, спираючись на аналіз діаграм.

Німеччина є визнаним лідером у переході до сталої енергетики. Країна послідовно відмовляється від теплової та атомної енергетики, натомість активно впроваджує сонячну й вітрову енергетику.

У 2024 р. загальне виробництво електроенергії у світі досягло майже 31 000 млрд кВт·год. Цей показник зростає щороку.

У XXI ст. світ і Україна рухаються до нової моделі енергетики — екологічної, гнучкої, стійкої та децентралізованої. Цей перехід зумовлений як екологічними викликами, так і прагненням підвищити енергетичну безпеку та ефективність.

* За даними: BP Statistical Review of World Energy.

Мал. 9. Moss Landing (Каліфорнія, США) — найбільша у світі акумуляторна система для зберігання електроенергії. Вона має потужність 750 МВт

У більшості країн світу активніше експлуатуються *відновлювані або невичерпні джерела енергії* (сонця, вітру, води, земних надр тощо).

Водночас стрімко розвиваються *технології накопичення енергії*. Потужні батареї та ГАЕС дають змогу зберігати надлишок енергії, виробленої у сонячні або вітряні дні, і використовувати його вночі або в пікові години навантаження (мал. 9).

Ще одна ключова тенденція — розбудова *«розумної» енергетики*. Інтелектуальні мережі автоматично розподіляють енергію, оптимізують навантаження та швидко реагують на зміни. У Німеччині, Японії та Південній Кореї вже успішно функціонують віртуальні електростанції, де тисячі малих установок альтернативних джерел працюють як єдиний енергетичний об'єкт.

Енергетик — спеціаліст, який займається виробництвом, переданням і розподілом електроенергії. Він стежить за роботою електроустановок, ремонтує обладнання, забезпечує безперебійне подання електроенергії та впроваджує нові технології для підвищення ефективності енергосистеми. Цю професію можна здобути в технікумах, коледжах та університетах, що спеціалізуються на енергетиці й електротехніці. Серед відомих закладів — Київський політехнічний інститут, Харківський національний університет радіоелектроніки, Національний університет «Львівська політехніка».

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи згодні ви з тим, що світова енергетика стає більш безпечною та стійкою? Яка роль у цьому процесі належить інноваціям і міжнародній співпраці?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Дайте визначення поняття «паливно-енергетичний баланс». Які основні складники він відображає? 2. Наведіть приклади кожного типу електростанцій та поясніть чинники їхнього розміщення. 3. Які типи електростанцій становлять основу енергетичної системи України? 4. Поясніть, як широкомасштабне вторгнення Росії вплинуло на енергетичну систему України. 5. Опишіть основні напрями змін, що визначають розвиток світової електроенергетики у XXI ст.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Працюємо в групі. Розробіть проект «Моя історія світла: уроки стійкості». Обговоріть, які винаходи й способи пристосування ви використовували під час блекаутів. Як цей досвід змінив ваше ставлення до електроенергії? Що ви тепер робите інакше, щоб бути готовими до можливих викликів? Узагальніть найцікавіші й найкорисніші приклади винахідливості. Підготуйте презентацію, коротке відео або комікс.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Розробіть STEM-проект «Мій автономний дім».

1. З'ясуйте, скільки електроенергії в середньому за місяць споживає ваш будинок або квартира (подивіться платіжні квитанції за електроенергію за останні кілька місяців).
2. Оберіть основні джерела автономної енергії (проаналізуйте кліматичні умови, доступний простір, вартість).
3. Обчисліть сумарну потужність приладів, які можуть працювати одночасно, щоб вибрати джерела, акумулятори та інвертори з необхідним запасом.
4. Намалюйте схему підключення всіх компонентів: джерел генерації, контролера, акумуляторів, інвертора та споживачів.
5. Запропонуйте способи, як можна зменшити споживання енергії у вашому будинку або квартирі, щоб зробити систему ефективнішою. Обчисліть, на скільки відсотків запропоновані заходи зменшать загальне споживання енергії.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
111852

§ 21 **Металургійне виробництво**

Чи змогло б людство досягти сучасного рівня розвитку без металів? Звідки вони беруться і як звичайна руда перетворюється на сталь або алюміній? Пригадайте, коли та за яких умов люди вперше навчилися виплавляти та обробляти метали. Які технології добування металів ви вже знаєте? Які форми організації металургійного виробництва, на вашу думку, можуть забезпечити ефективну переробку сировини та виготовлення металів?

1. Значення, структура та форми організації металургійного виробництва

Металургійне виробництво (металургія) — комплекс технологічних процесів і промислових об'єктів, що передбачає видобування металевих руд, їх збагачення, переробку та виготовлення металів і сплавів із заданими властивостями. Це основа для розвитку машинобудування, будівництва, транспорту, енергетики та оборонної промисловості.

Металургійний комплекс складається з трьох основних частин:

- *гірничодобувна промисловість*, що забезпечує видобуток металевої сировини;
- *чорна металургія*, яка спеціалізується на виробництві чавуну, сталі та феросплавів;
- *кольорова металургія*, що охоплює виплавляння кольорових металів, виробництво сплавів і прокату.

Найхарактернішою для металургії формою організації виробництва є комбінування. Це переважно великі комбінати *повного циклу*, де все розпочинається з підготовки сировини, далі виплавляють чавун і сталь, а потім формують її в готову продукцію.

Поряд із ними діють *комбінати неповного циклу*, що охоплюють лише окремі етапи процесу, наприклад, виплавляння сталі з металобрухту. Такі підприємства особливо характерні для розвинених країн, де активно впроваджують вторинні ресурси та матеріалозберігаючі технології. Поширені й інші форми: спеціалізація та кооперування. Разом вони забезпечують ефективність і безперервність усього виробничого процесу — від видобутку сировини до виготовлення кінцевої продукції.

Мал. 1. Схема металургійного кластера

? З'ясуйте, які чинники можуть впливати на ефективність роботи металургійного кластера. Які можливі екологічні проблеми пов'язані з його діяльністю? Запропонуйте ідеї, як модернізувати металургійний кластер для зниження негативного впливу на довкілля.

Підприємства металургійної промисловості часто групуються в *металургійні кластери* — територіальні комплекси, які поєднують взаємопов'язані підприємства, наукові установи, постачальників і споживачів продукції (мал. 1).

2. Технології металургійного виробництва та чинники розташування підприємств

Металургійне виробництво складається з кількох стадій технологічного циклу (мал. 2). Спочатку здійснюють видобуток рудної сировини, далі — її збагачення для отримання концентрату. Наступним етапом є виплавляння металів і їхніх сплавів. Цикл завершується створенням готової металургійної продукції — листів, труб, рейок тощо, які є сировиною для машинобудування та інших виробництв.

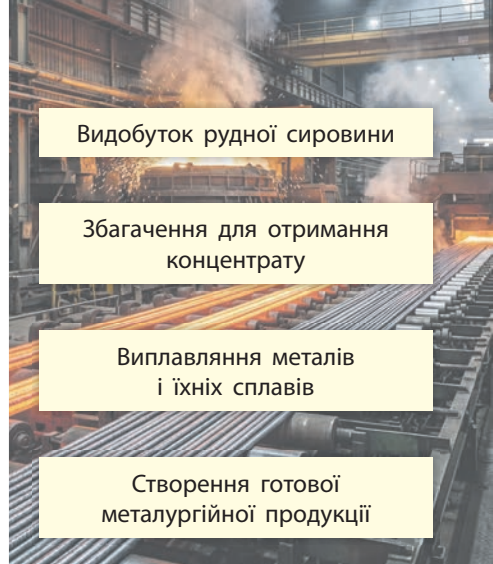
Виробництво чорних металів починається з доменної плавки, де у величезних доменних печах із залізної руди, коксу та флюсів

виплавляють рідкий чавун. Далі чавун надходить у сталеплавильний цех для перетворення на сталь. Найпоширенішим методом є киснево-конвертерний спосіб, за якого кисень продувають через чавун для видалення домішок. Для отримання високоякісних сталей застосовують електродугові печі, які плавлять металобрухт. Після виплавляння сталь проходить етап безперервного лиття, де рідкий метал одразу формується в заготовки. Завершується цикл прокаткою — на прокатних станах заготовкам надають потрібної форми: листів, труб, балок тощо.

Розміщення підприємств чорної металургії залежить насамперед від сировинного чинника — доступу до залізних і марганцевих руд, коксівного вугілля та флюсів (речовин, що призначені для видалення домішок). Значну роль відіграє паливно-енергетичний чинник, особливо в електрометалургії. Транспортний чинник впливає на розміщення підприємств поблизу морських портів або великих залізничних вузлів. Споживчий чинник важливий для підприємств, орієнтованих на машинобудування та будівництво. Також ураховують екологічні вимоги й наявність трудових ресурсів.

Технологічні процеси кольорової металургії значно різноманітніші, ніж у чорній металургії. Це пов'язане з тим, що кожен кольоровий метал має свої унікальні фізико-хімічні властивості, які впливають на вибір способу його вилучення з руди. Розглянемо основні методи.

- *Пірометалургія* — виплавляння металів з руди за високих температур. Цей метод застосовують для міді, свинцю тощо.
- *Гідрометалургія* — хімічне вилучення металів із руд за допомогою водних розчинів хімічних реагентів. Цей метод підходить для металів, які важко отримати термічними способами (урану, цинку, золота, нікелю).
- *Електрометалургія* — використання електричного струму для отримання чистого металу з розчинів або розплавів.

Мал. 2. Основні етапи металургійного виробництва

Мал. 3. Електроліз алюмінію

? Пригадайте, що таке електроліз. Поясніть, чому цей процес потребує великої кількості електроенергії. Поміркуйте, які переваги й недоліки має такий метод добування металу.

Зокрема, виробництво алюмінію здійснюють за допомогою електролізу глинозему (речовини, яку отримують з алюмінієвої руди) (мал. 3).

У сучасному виробництві методи металургійного виробництва часто комбінують. Наприклад, гідрометалургійний етап використовують для вилучення металу з бідної руди, а електроліз — для його подальшого очищення. Такий підхід підвищує ефективність, зменшує втрати металу та знижує шкідливий вплив на довкілля.

Кольорова металургія значною мірою орієнтується на джерела сировини, адже руди кольорових металів часто мають невеликий вміст металу і важливо зменшити витрати на транспортування. Водночас багато процесів потребують значної кількості електроенергії, тому важливим є енергетичний чинник — підприємства часто розміщують поблизу ГЕС або АЕС. Також ураховують екологічні обмеження, доступ до водних ресурсів і рівень розвитку транспортної інфраструктури.

3. Глобалізація металургійного виробництва. Найбільші виробники чорних і кольорових металів

Сучасна металургія є частиною глобальних ланцюгів виробництва. Це означає, що окремі етапи виготовлення металів — від видобутку руди до створення готової продукції — розміщені в різних країнах. Наприклад, боксити видобувають у Гвінеї, алюміній виплавляють у Китаї, а готові вироби створюють у Німеччині.

Мал. 4. Глобалізація металургійного виробництва: міжнародна співпраця, сучасні технології та взаємозалежність країн у розвитку металургії

Глобальні ланцюги доданої вартості — форма організації виробництва, за якої окремі етапи виготовлення товару розподілені між різними країнами. Кожна з них додає вартість на своєму рівні, виконуючи окремі операції: від видобутку й збагачення сировини до виготовлення готової продукції.

Ключову роль у формуванні глобальних металургійних ланцюгів відіграють *транснаціональні корпорації (ТНК)*, які контролюють усі етапи виробництва — від видобутку сировини до продажу готової продукції. Глобалізація металургії дає змогу ефективніше використовувати ресурси, знижувати витрати та впроваджувати єдині технологічні стандарти (мал. 4). Водночас вона посилює залежність країн від зовнішніх партнерів і може спричиняти екологічні проблеми.

Лідером у виробництві чорних металів є Китай, на який припадає понад половина світового виплавляння сталі. Основними експортерами залізної руди є Бразилія, Австралія, Південна Африка, Канада та Індія. Найбільші ТНК чорної металургії — «ArcelorMittal» (Люксембург та Індія), а також китайські «Baowu Steel Group» і «HBIS Group».

У виробництві кольорових металів провідні позиції також посідає Китай. На видобутку окремих металів спеціалізуються: Чилі та Перу (мідь), Австралія й Гвінея (боксити), Індонезія та Філіппіни (нікель), ДР Конго (кобальт), Південно-Африканська Республіка (платина й золото), Казахстан (уран, свинець, цинк), Канада (нікель, уран). Серед найбільших ТНК кольорової металургії — «BHP Group» (Австралія та Велика Британія), «Rio Tinto» (Велика Британія та Австралія), «Glencore» (Швейцарія), «Vale» (Бразилія) і «Alcoa» (США).

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114678

4. Виробництво чорних і кольорових металів в Україні

До 2014 р. Україна належала до десяти найбільших світових виробників сталі. Чорна металургія відігравала ключову роль у промисловості держави та забезпечувала значну частину експорту. Основні райони виробництва чорних металів сформувалися в Придніпров'ї (Дніпро, Кривий Ріг, Запоріжжя), на Донбасі (Донецьк, Макіївка, Алчевськ, Краматорськ) і в Приазов'ї (Маріуполь) (мал. 5). Таке розміщення пов'язане із запасами природних ресурсів: залізних руд (Криворізький басейн), марганцевих руд (Нікопольський басейн) і коксівного вугілля (Донецький басейн). Важливу роль також відігравали зручна транспортна доступність, наявність залізничних шляхів та морських портів. Серед найбільших підприємств чорної металургії були «Азовсталь», металургійний комбінат імені Ілліча (Маріуполь), «АрселорМіттал Кривий Ріг», «Запоріжсталь», Дніпровський металургійний комбінат (Кам'янське), Алчевський і Єнакіївський металургійні комбінати.

Кольорова металургія в Україні розвинена менше, ніж чорна, проте вона має стратегічне значення. Основні напрями — виробництво алюмінію, титану, магнію. Значна роль також належить підприємствам, що виготовляють феросплави — важливу сировину для чорної металургії.

Запорізький алюмінієвий комбінат був єдиним підприємством в Україні, що виробляв первинний алюміній з глинозему методом електролізу. Глинозем постачали з Миколаївського глиноземного заводу, який, своєю чергою, закупав боксити з-за кордону.

Запорізький титано-магнієвий комбінат — єдиний у Європі виробник губчастого титану, який широко використовують в авіації, медицині та оборонній промисловості. Нікопольський завод феросплавів був одним із найбільших виробників марганцевих і кремнієво-марганцевих сплавів у Європі.

Попри виклики, пов'язані з російською агресією, українська металургія продовжує працювати. Підприємства в Кривому Розі, Запоріжжі, Кам'янському та інших містах пристосовуються до нових умов. Зростає роль електрометалургії, упроваджуються енергоощадні технології, збільшується використання вторинної сировини (зокрема металобрухту), формуються нові логістичні маршрути.

Мал. 5. Райони та центри чорної металургії України

Інститут титану в Запоріжжі — єдина в Європі наукова установа, що спеціалізується на технологіях отримання титану й магнію. Тут розробили інноваційний метод виробництва титанових порошків, які використовують у медичній техніці, авіабудуванні та 3D-друку. В умовах воєнного стану інститут продовжує наукову діяльність, зокрема співпрацює з оборонною промисловістю.

У 2023 р. Україна підписала угоду зі США про співпрацю у сфері видобутку й переробки рідкісноземельних металів — важливої сировини для високотехнологічних та оборонних виробництв. Це відкриває перспективи модернізації металургії, залучення інвестицій і посилення економічної стійкості нашої країни.

Металург-технолог розробляє та контролює процеси виробництва чорних і кольорових металів, упроваджує сучасні технології та стежить за якістю продукції. В Україні цих спеціалістів готують у провідних технічних закладах вищої освіти: це Національна металургійна академія України у Дніпрі, Національний університет «Запорізька політехніка», Криворізький національний університет та інші.

④ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Який метал ви обрали б як символ сучасної цивілізації? Поясніть чому.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Що таке металургійне виробництво? Які його основні функції в економіці? 2. Чим різняться повний і неповний металургійні цикли? 3. Які чинники впливають на розміщення підприємств чорної та кольорової металургії? 4. Охарактеризуйте основні технології виробництва чорних і кольорових металів. 5. Назвіть країни-лідери з виробництва чорних і кольорових металів. 6. Які чинники визначають розміщення металургійних підприємств в Україні?

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Оберіть один з електронних пристроїв (смартфон, ноутбук, планшет) або видів побутової техніки. Визначте два-три метали, які в ньому використані. Дізнайтеся, які країни та ТНК є найбільшими виробниками цих металів, простежте вірогідні ланцюги постачання металів від видобутку руди до підприємства, що виготовляє цей пристрій.
2. Дослідіть переваги використання вторинної сировини (перероблених металів) у металургійній промисловості.

💻 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. Знайдіть на карті металургії світу в атласі найбільші металургійні кластери. Поясніть, які переваги дає кластерна форма організації виробництва.
2. Зберіть дані про обсяги виробництва сталі в Україні у 2021—2024 рр. Порівняйте показники до і після 2022 р. Проаналізуйте, як вплинула агресія Росії на обсяги виробництва в Україні. Чи є ознаки відновлення?
3. **Працюємо в групі.** Організуйте дискусію за темою «Що ефективніше: металургійний комбінат чи мінізавод із виробництва металу?».

Тестові завдання

rnk.com.ua/
113329

§ 22 Хімічне виробництво

Коли ми дивимосся навколо, то бачимо хімію на кожному кроці нашого життя. Чи згодні ви із цим? Хімія забезпечує нас ліками, матеріалами та речовинами, що роблять життя комфортнішим. Проте водночас вона є потенційним джерелом екологічних проблем. Чи можна використовувати хімічні технології так, щоб вони приносили користь і не шкодили природі? Так що ж таке хімія — друг чи ворог людства?

1. Значення та структура хімічного виробництва

Хімічне виробництво (хімічна промисловість) — сукупність промислових підприємств, які переробляють природну або штучну сировину шляхом хімічних перетворень із метою одержання нових речовин і матеріалів із заданими властивостями. Це один із найбільш наукомістких і технологічно складних видів економічної діяльності, що постачає сучасні матеріали, здатні замінювати метали, деревину, натуральні тканини.

Продукцію хімічної промисловості використовують повсюдно: сільське господарство потребує мінеральних добрив і пестицидів; машинобудування, будівництво й транспорт — полімерних матеріалів, мастил, клеїв та антикорозійних покриттів; побут — ліків, мийних засобів, косметики, лаків і фарб. У високотехнологічних сферах необхідні матеріали, створені завдяки досягненням хімії. Хімічне виробництво також сприяє подоланню екологічних проблем, забезпечуючи розробку біорозкладних матеріалів, засобів очищення та технологій переробки відходів.

Хімічна промисловість охоплює понад 200 різноманітних виробництв (таблиця). Деякі виробництва взаємопов'язані: продукція одного підприємства часто є сировиною або компонентом для іншого.

Гірничо-хімічна промисловість видобуває мінеральну сировину: фосфорити, солі, сірку, гіпс тощо. Ці речовини подрібнюють, очищають і готують до подальших перетворень.

Підприємства *основної (неорганічної) хімії* отримують з підготовленої сировини мінеральні добрива, кислоти, луги, соду, хлор. Це енергомісткі процеси, як-от контактний метод (для кислот) або синтез аміаку (для азотних добрив).

СТРУКТУРА ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Основні складники	Продукція	Чинники розміщення
Гірничо-хімічна	Сірка, фосфорити, калійні солі	Сировинний (біля родовищ), водний, енергетичний
Основна (неорганічна) хімія	Мінеральні добрива, кислоти, луги, сода	Сировинний, енергетичний, водний, транспортний, споживчий
Хімія органічного синтезу	Пластмаси, синтетичні волокна, каучук	Сировинний (нафта, природний газ, вугілля), енергетичний, водний, транспортний, споживчий
Фармацевтична	Лікарські препарати	Науковий (дослідні центри), працересурсний (кваліфікована робоча сила)
Виробництво хімічних волокон, лакофарбових матеріалів, побутової хімії	Хімічні волокна, фарби, мийні засоби	Споживчий (густонаселені регіони), іноді — сировинний

Хімія органічного синтезу переробляє нафту, природний газ та вугілля на різноманітні полімери. Тут застосовують крекінг і полімеризацію — технології, що допомагають створювати пластмаси, каучук, синтетичні тканини, гуми для шин, труби, покриття та безліч інших матеріалів, які ми бачимо щодня.

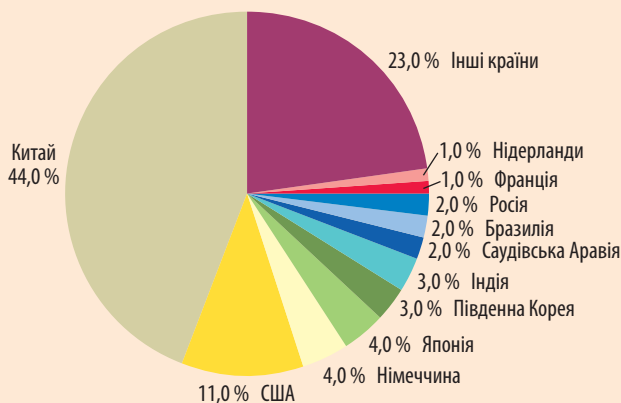
Крекінг — це розщеплення великих молекул вуглеводнів на менші. З отриманих легких вуглеводнів можна синтезувати нові великі молекули шляхом полімеризації. Наприклад: із нафти за допомогою крекінгу отримують етен (етилен), а потім із нього полімеризують поліетилен — популярний пластик.

На основі хімічних речовин, отриманих із вуглеводнів, також працюють спеціалізовані виробництва: фармацевтика, лакофарбова та парфумерно-косметична промисловість, побутова хімія.

На розміщення виробництв хімічної промисловості впливають різноманітні чинники. Серед них важливу роль відіграють наявність сировини, транспортна доступність, близькість до ринків збуту, забезпеченість енергією, водні ресурси, наявність кваліфікованої робочої сили та екологічні вимоги.

Мал. 1. Частка країн у світовому виробництві продукції хімічної промисловості (2025 р.)*

? Визначте країни з найбільшою часткою у світовому хімічному виробництві. Поміркуйте, які чинники забезпечують великі обсяги виробництва хімічної продукції в цих країнах.

2. Виробники мінеральних добрив, полімерів, ліків

Структура хімічного виробництва в країнах із різним рівнем розвитку дуже різна (мал. 1). У високорозвинених країнах хімічна промисловість зазвичай орієнтується на випуск високотехнологічної продукції з великою доданою вартістю: фармацевтики, спеціальних полімерів, реактивів, продукції тонкого органічного синтезу. Такі виробництва потребують значних інвестицій у наукові дослідження й новітні технології та залучення кваліфікованої робочої сили.

У країнах, що розвиваються, переважають напрями основної хімії, які виробляють мінеральні добрива, сірчану кислоту, соду та інші базові продукти. Такі підприємства часто орієнтовані на внутрішній ринок та експорт сировини.

За останні десятиліття низка країн Азії, Латинської Америки та Близького Сходу завдяки активним інвестиціям в освіту, інфраструктуру та технології швидко зміцнюють свої позиції у світовій хімічній промисловості.

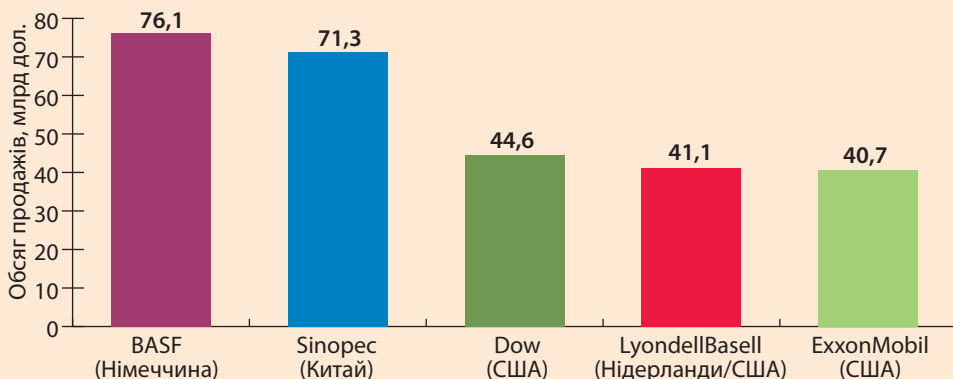
Найбільшими виробниками мінеральних добрив є Китай, Індія, США та Канада. Вони забезпечують більшу частину світового обсягу азотних, фосфатних і калійних добрив, які допомагають підтримувати врожайність сільськогосподарських культур. Китай та Індія переважно задовольняють власний внутрішній попит, а США й Канада значну частину продукції експортують.

* За даними: Statista.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114679

Мал. 2. Найбільші хімічні компанії світу за обсягами надходжень від продажів (2023 р.)*

? Працюємо в групі. Оберіть одну з компаній, представлених на діаграмі. Дізнайтеся, які продукти або технології роблять цю компанію успішною. Складіть власну стратегію розвитку для цієї компанії: які нові продукти або ринки вона могла б опанувати.

Китай, США, Німеччина, Саудівська Аравія та Південна Корея — ключові країни-виробники пластмас і синтетичних волокон. Тут розташовані найбільші нафтохімічні комплекси світу. Китай за останнє десятиліття посів перше місце завдяки швидкому зростанню внутрішнього попиту та будівництву нових заводів.

Лідерами у виробництві фармацевтичної продукції є США, Китай, Німеччина, Японія, Швейцарія та Індія. США мають найпотужніший науково-дослідний сектор і найбільший ринок, що приваблює інвестиції провідних компаній світу. Швейцарія та Німеччина спеціалізуються на розробці інноваційних лікарських засобів. А Китай та Індія активно нарощують виробництво дженериків і вакцин для світового ринку.

Дженерики — лікарські засоби з тим самим активним компонентом, дозуванням та ефектом, що й оригінальні ліки. Вони з'являються після закінчення терміну патенту на оригінальний препарат. Дженерики дешевші, оскільки виробники не витрачають кошти на розробку, клінічні дослідження та рекламу, а лише відтворюють готову формулу.

* За даними: ICIS — «The ICIS Top 100 Chemical Companies unveiled».

Провідні позиції у світовому хімічному виробництві належать кільком ТНК, які формують значну частину глобального ринку виробництва хімічної продукції (мал. 2).

3. Основні хімічні виробництва в Україні

Хімічна промисловість в Україні має розгалужену структуру та охоплює різні напрями, серед яких провідні позиції посідають виробництво мінеральних добрив, полімерів (синтетичних смол і пластмас), фармацевтична галузь, а також лакофарбова промисловість і побутова хімія.

Виробництво мінеральних добрив в Україні зосереджене переважно на азотних продуктах (аміак, селітра, карбамід) і частково на фосфатних. Заводи в Рівному та Черкасах зараз працюють і випускають азотні добрива. Завод «Дніпроазот» у Кам'янському та Одеський припортовий завод призупинили діяльність, але мають потенціал для відновлення роботи.

Полімери виробляють здебільшого в центральних і західних регіонах. До початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну працював «Карпатнафтохім» у Калуші (Івано-Франківська область) — один із провідних нафтохімічних комплексів Східної Європи. У Дніпрі та Борисполі діють заводи, що виготовляють труби та інші пластмасові вироби (мал. 3). У Житомирі виробляють емульгатори, антиоксиданти та допоміжні хімікати, а в Одесі — пластикову тару й пакування для харчової та хімічної промисловості. У Гостомелі (Київська область) працює підприємство «Полімерні інноваційні матеріали», що спеціалізується на композитній арматурі нового покоління (мал. 4).

Фармацевт — професія, що поєднує науку та допомогу людям. Цей фахівець розробляє, виготовляє ліки та контролює їхню якість, працює в аптеці, лабораторії або на фармацевтичному підприємстві. В Україні здобути освіту фармацевта можна в Національному медичному університеті імені О. О. Богомольця (Київ), Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького та Національному фармацевтичному університеті (Харків).

Значне місце в хімічному виробництві України посідає фармацевтична промисловість. Основні фармацевтичні центри розташовані в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Житомирі й Полтаві.

Мал. 3. Виробництво труб на заводі полімерних виробів у місті Бориспіль (Київська область)

Мал. 4. Підпірні стінки, зупинки та тротуари в місті Міссісага (Канада), зміцнені композитною арматурою, що була виготовлена на підприємстві «Полімерні інноваційні матеріали»

Провідні компанії — «Фармак», «Дарниця», «Артеріум», «Здоров'я». Їхню продукцію активно експортують.

Лакофарбова промисловість в Україні зосереджена у Дніпрі, Києві, Одесі, Львові, Чернівцях і Харкові. Тут виготовляють фарби, емалі й лаки для будівництва, машинобудування та побутових потреб. Серед відомих підприємств — «Фарби Колорит» (Київ), «ЗІП» (Дніпро), «DniproCityFarb» (Дніпро) та «ПОЛІСАН» (Харків).

Побутову хімію, до якої належать мийні засоби, косметика й засоби особистої гігієни, виробляють у Києві, Броварах, Харкові, Львові та Одесі (наприклад, підприємства «Біосфера», «Проктер енд гембл Україна»).

Через воєнні дії всі підприємства хімічної промисловості працюють із підвищеними ризиками. Частина виробництв опинилася на окупованих територіях або зазнала руйнувань. Горлівський концерн «Стирол» (аміак, карбамід, полістирол), Северодонецьке об'єднання «Азот» (аміак, селітра, карбамід) і низка менших виробництв на сході країни повністю зупинили діяльність. Це суттєво зменшило випуск окремих видів продукції та посилило залежність від імпорту.

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Уявіть, що ви очолюєте хімічне підприємство. Яку мету ви поставите головною: збільшення прибутку, екологічну безпеку чи впровадження інноваційних технологій? Поясніть свій вибір.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть основні складники хімічної промисловості та види продукції, які вони виробляють. 2. Поясніть чинники розміщення різних хімічних виробництв. 3. Назвіть відмінності у структурі хімічного виробництва в країнах із різним рівнем розвитку. 4. За картою хімічної промисловості світу в атласі знайдіть і назвіть країни-лідери у виробництві мінеральних добрив, полімерів, ліків. 5. Яку продукцію виробляє хімічна промисловість України?

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Проведіть мінідослідження у вашій оселі. З'ясуйте, які побутові засоби містять хімічні речовини, що можуть забруднювати воду або повітря. Складіть коротку пам'ятку або інфографіку з порадами, як зменшити їхній негативний вплив.

🖨 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

За допомогою інтернету здійсніть віртуальний тур фабрикою «Дарниця» в Києві. Виберіть один із цехів та опишіть основні етапи технологічного процесу.

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

1. Створіть ментальну карту, яка показує зв'язок хімічного виробництва з різними сферами життя.
2. **Працюємо в групі.** Обговоріть, де в Україні найдоцільніше розташувати фармацевтичне виробництво: у великому місті, середньому місті чи селищі. Урахуйте такі чинники: наявність кваліфікованої робочої сили, транспортна інфраструктура, близькість до сировини, ринок збуту, екологічні вимоги. Підготуйте аргументи «за» і «проти» для кожного варіанта та зробіть висновки.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113330

§ 23 Виробництво машин та устаткування

«Ми створюємо машини, а потім машини створюють нас», — писав американський письменник Френк Герберт, автор знаменитої «Дюни». І справді важко уявити сучасний світ без автомобілів, літаків, поїздів і навіть звичайних велосипедів. Проте що важливіше: зручність, яку нам дають машини, чи залежність від них? Яку роль відіграє машинобудування в розвитку держав?

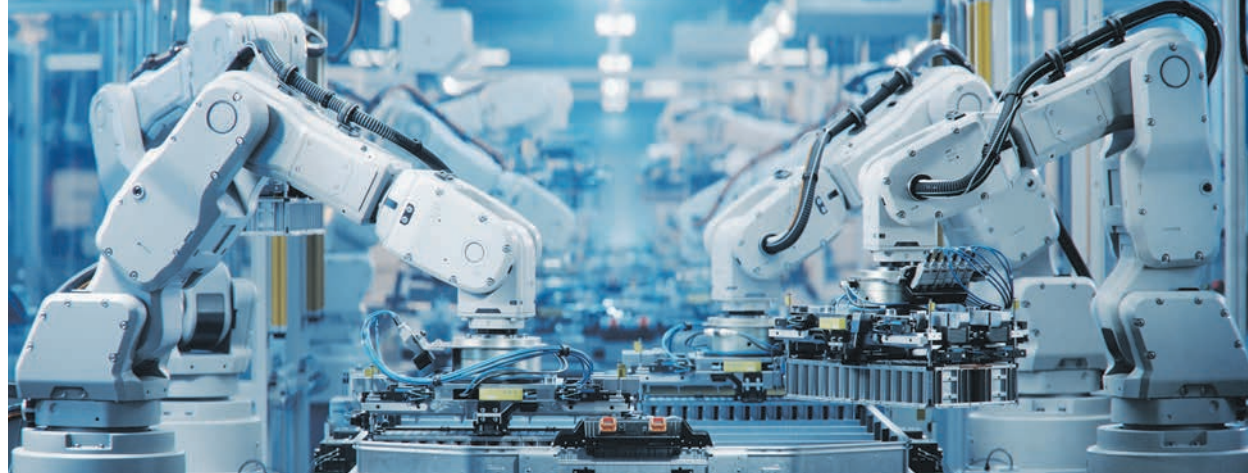
1. Роль машинобудування в сучасному світі

Машинобудування (машинобудівна промисловість) — ключова, комплексна та високотехнологічна частина переробної промисловості, яка охоплює створення машин, приладів, устаткування та їхніх складників. Воно підвищує продуктивність праці й сприяє науково-технічному прогресу. Саме завдяки машинобудуванню наукові відкриття перетворюються на реальні винаходи — роботів, сучасні транспортні засоби, побутову техніку, обладнання для всіх інших виробництв. Від рівня розвитку машинобудування значною мірою залежить обороноздатність країни, адже воно забезпечує виробництво військової техніки.

У розвинених державах частка машинобудування становить 30—50 % від загального обсягу промислової продукції, а машини та обладнання з високою доданою вартістю є головними товарами їхнього експорту.

Машинобудування представлене майже в кожній країні світу, але небагато з них можуть випускати всі типи машин — від велосипеда до космічного корабля. Це, зокрема, країни «Великої сімки», Китай, Бразилія. Більшість країн мають вузьку спеціалізацію: Норвегія виробляє обладнання для освоєння шельфу та морські судна, Словаччина — автомобілі й запчастини, нові індустріальні країни — електроніку та побутову техніку. У найбідніших країнах машинобудування обмежене виробництвом окремих деталей і ремонтними майстернями.

Сьогодні машинобудування швидко змінюється під впливом розвитку промисловості, що базується на використанні цифрових технологій, штучного інтелекту, 3D-друку тощо (мал. 1). Виробництво стає більш автоматизованим, точним та екологічним.

Мал. 1. Лінія виробництва на «розумній» фабриці з використанням роботів

2. Різноманітність підприємств і чинники їхнього розміщення

Залежно від характеру продукції, технічних особливостей (матеріало-, праце- і наукомісткості) та чинників розміщення машинобудівні виробництва об'єднують у три групи: загальне, транспортне й точне машинобудування (мал. 2).

Загальне машинобудування охоплює виробництво великогабаритного устаткування для промисловості, енергетики, будівництва й сільського господарства. Воно складається з кількох підгруп.

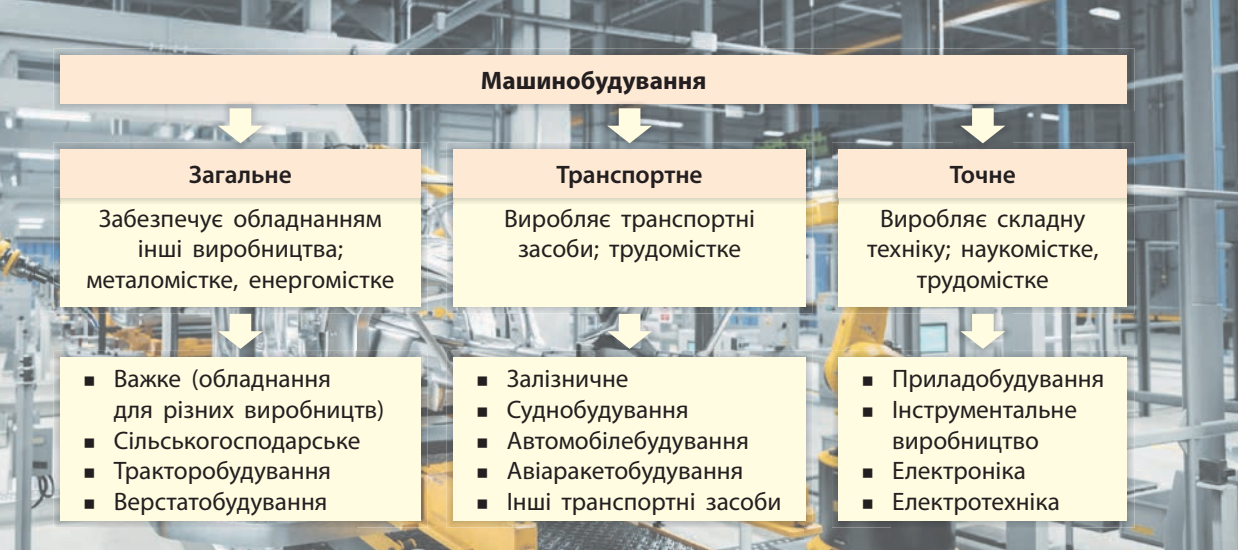
Важке машинобудування спеціалізується на створенні великого промислового обладнання, турбін, верстатів та підйомних механізмів для заводів і підприємств.

Сільськогосподарське машинобудування забезпечує технікою для обробки землі та догляду за рослинами й тваринами (комбайни, сівалки, плуги тощо).

Тракторобудування зосереджується на виробництві тракторів і допоміжної сільськогосподарської техніки, що підвищує ефективність роботи фермерських господарств.

Верстатобудування займається проектуванням і виробництвом верстатів — машин, призначених для обробки різних матеріалів.

Загальне машинобудування є металомістким, тому воно зазвичай зорієнтоване на райони металургійного виробництва та близькість до споживача. Крім того, через автоматизацію та цифровізацію виробництва зростає роль наукового потенціалу.

Мал. 2. Структура машинобудування

Транспортне машинобудування спеціалізується на виробництві засобів перевезення людей і вантажів, зокрема автомобілів, автобусів, потягів, літаків, кораблів, вантажних машин, а також авіакосмічної техніки. Транспортне машинобудування тяжіє до великих міст із кваліфікованими кадрами.

Провідне місце в транспортному машинобудуванні належить автомобілебудуванню. Сучасне світове автомобілебудування спрямоване на зниження споживання палива й викидів шкідливих речовин, підвищення комфорту, безпеки та покращення ходових якостей. Результатом цього є створення гібридів, які працюють як на рідкому паливі, так і з використанням електроенергії, а також електромобілів.

Одним із найстаріших виробництв є залізничне машинобудування. Воно набуло розвитку там, де склалася розгалужена залізнична мережа. Зараз усе більшого значення набуває виробництво швидкісних потягів, потужних електровозів і тепловозів.

Суднобудування тяжіє до морських і річкових портів. Також для нього велике значення має наявність сировини (сталі) та кваліфікованих трудових ресурсів (мал. 3).

Для розвитку авіакосмічної промисловості важливим є науковий чинник, адже тут застосовують високі технології. Саме тому авіакосмічна промисловість розвивається в центрах із розвиненою науковою базою. Для виробництва деяких зразків техніки свої зусилля об'єднують навіть розвинені країни.

Мал. 3. Автономне електричне вантажне судно «Yara Birkeland» (Норвегія)

Авіабудівна компанія «Airbus» — приклад міжнародної співпраці. У різних країнах виготовляють окремі частини літака: у Франції — фюзеляж, у Німеччині — кабіну екіпажу та частини крила, у Великій Британії — крила, в Іспанії — хвостове оперення. Десятки інших партнерів постачають двигуни, електроніку, сидіння, обладнання для салону. Усі ці деталі доправляють на складальні заводи в Тулузі (Франція) та Гамбургу (Німеччина), де збирають літаки.

Точне машинобудування об'єднує виробництва високотехнологічних пристроїв і приладів: електроніку, приладобудування, електротехніку. Це найновіший напрям машинобудування, який водночас розвивається найшвидше. За короткий час точне машинобудування перетворилося на один із провідних напрямів у світовій промисловості. Воно пододало шлях від виробництва комп'ютерів у другій половині XX ст. до появи смартпристроїв і цифрових систем управління у XXI ст. Для розміщення підприємств точного машинобудування важливі близькість до науково-дослідних установ та наявність кваліфікованих кадрів.

3. Спеціалізація та кооперування в машинобудуванні

Машинобудування є прикладом такої форми суспільної організації виробництва, як кооперування. Чому так? Його підприємства виробляють технічно складну продукцію. Вона утворена із численних

Мал. 4. Автомобіль у деталях: результат кооперування

деталей, вузлів та інших складників, які часто різняться за технологією виробництва. Так, у сучасному автомобілі налічують кілька тисяч основних вузлів і деталей. Жодне підприємство не може виготовити все необхідне для такої складної техніки. Саме тому воно об'єднується з десятками й навіть сотнями інших підприємств для створення одного кінцевого продукту (мал. 4).

Подібний принцип діє й в інших напрямках машинобудування. Як наслідок проявляється ще одна форма суспільної організації машинобудування — спеціалізація. Це зворотний бік кооперування. Кожне з підприємств, що працює над автомобілем або літаком, не намагається робити все, а зосереджується на виробництві лише певних деталей і вузлів. Завдяки такій спеціалізації вони досягають високої якості, знижують витрати і можуть виробляти свою продукцію набагато швидше.

Кооперування та спеціалізація є підґрунтям для розвитку *клас-терів*. Прикладом є автомобільний кластер у Баварії (Німеччина), де зосереджені заводи «BMW», «Audi», численні постачальники деталей і дослідні установи. У Японії кластери сформувалися навколо компаній «Toyota» та «Honda».

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Які три функції машинобудування, на вашу думку, є ключовими для суспільства? Поясніть свій вибір.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть структурні ланки машинобудування та види продукції, які вони створюють. 2. Які чинники впливають на розташування машинобудівних заводів? Поясніть, чому вони важливі. 3. Назвіть складники транспортного машинобудування та види продукції, яку вони виготовляють. 4. На конкретних прикладах доведіть необхідність кооперування у виробництві складної продукції.

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВОКОЛО НАС

1. Дослідіть, чи може ваш регіон стати центром машинобудування. Визначте сприятливі чинники, оберіть найдоцільніший тип виробництва та поясніть свій вибір. Створіть коротку презентацію для залучення інвесторів.
2. «Розберіть» велосипед на п'ять-сім головних частин (рама, колеса, гальма тощо). Укажіть, у яких країнах їх можуть виготовляти й чому. Створіть схему або карту кооперування, що покаже, як ці компоненти з різних куточків світу збирають в один кінцевий продукт.

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Визначте, що є причиною, а що наслідком: високий рівень розвитку машинобудування в Німеччині чи високий рівень економічного розвитку країни. Обґрунтуйте свою думку.

📄 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Уявіть, що ви журналіст або журналістка, що готує матеріал про майбутнє машинобудування. Сформулюйте п'ять-сім запитань для експерта (ним може бути вчитель, родич або вигаданий персонаж). Скористайтеся інтернет-джерелами, щоб знайти відповіді на свої запитання. Запишіть їх у формі інтерв'ю.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113331

§ 24 Провідні виробники машинобудівної продукції у світі

Машинобудування визначає технологічний рівень держави, її економічну силу та вплив у світі. Проте чому одні країни стають лідерами у виробництві сучасної техніки, а інші — лише споживачами? Які зміни відбуваються у світовому розподілі виробництва машинобудівної продукції та чим вони зумовлені?

1. Виробництво авіакосмічної техніки

Розробка й виробництво сучасних пасажирських літаків — складний, наукомісткий і дорогий процес. Він доступний небагатьом країнам світу, до яких належать США, Франція, Німеччина, Велика Британія, Канада, Бразилія. Тільки окремі держави мають можливість створювати великі авіалайнери, здатні перевозити понад 150 пасажирів і здійснювати перельоти на відстань від 4000 км. У цій сфері беззаперечними лідерами є американська корпорація «Boeing» і європейський концерн «Airbus», між якими вже багато років триває гостра конкуренція (мал. 1, 2).

Одним із провідних виробників літаків для коротких і середніх маршрутів є бразильська компанія «Embraer».

Активно розвиває власне літакобудування Китай. Компанія «COMAC» створила пасажирський літак C919, розрахований більш ніж на 150 пасажирів. Поки що країна частково залежить від імпортованих складників, але прагне стати третім світовим центром авіабудування.

Мал. 1. Пасажирський літак Boeing 747

Мал. 2. Пасажирський літак Airbus A320

Технології виробництва ракет і космічних апаратів також мають лише кілька країн, серед яких США, Китай, Франція, Велика Британія, Індія, Росія, Ізраїль, Японія, Південна Корея, Іран та Україна. США лідирують у пілотованих польотах і дослідженні космосу. Саме вони першими здійснили пілотований політ на Місяць. Власну космічну програму розширює Китай.

Україна також має значний внесок у космічну галузь: ракета-носій «Зеніт-3SL» визнана однією з найнадійніших у світі (мал. 3).

Сучасні авіакосмічні компанії використовують екологічні технології, легкі матеріали й цифрові системи, щоб знизити витрати пального, викиди та підвищити безпеку.

2. Автомобілебудування

Для сучасного автомобілебудування світу характерні глобалізація виробництва, жорстка конкуренція та швидке впровадження інновацій. На нього припадає близько десятиї частини вартості світової промислової продукції. Серед лідерів у виробництві автомобілів — Китай, США та Японія, які разом виготовляють понад половину всіх машин у світі (таблиця 1).

Раніше в автомобільній промисловості перевагу мали лише розвинені країни, як-от США, Німеччина, Японія та Франція. Проте за останні десятиліття географія лідерів суттєво змінилася. Завдяки швидкому економічному зростанню, інвестиціям у виробництво та активному розвитку експорту до провідних виробників увійшли Південна Корея, Китай, Індія та Мексика.

Мал. 3. «Зеніт-3SL» — українська триступенева ракета, розроблена на заводі «Південмаш» (Дніпро)

Німеччина та Японія є найбільшими експортерами легкових автомобілів у світі. Ключові експортери вантажних автомобілів — Мексика, США, Німеччина, Китай і Франція. Серед автомобільних ТНК провідні позиції посідають «Toyota», «Volkswagen Group», «BYD», «Stellantis», «General Motors».

Таблиця 1

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ У ВИРОБНИЦТВІ АВТОМОБІЛІВ (2025 р.)*

Місце	Країна	Виробництво автомобілів, млн одиниць	Частка у світовому виробництві, %
1	Китай	31,3	33,8
2	США	10,6	11,5
3	Японія	9,0	9,7
4	Індія	6,0	6,5
5	Південна Корея	4,2	4,6
6	Німеччина	4,1	4,5
7	Мексика	4,0	4,3
8	Іспанія	2,4	2,7
9	Бразилія	2,3	2,5
10	Таїланд	1,8	2,0

? Спираючись на дані таблиці та додаткові джерела, спрогнозуйте, як зміниться перелік провідних виробників автомобілів у наступні десять років.

3. Виробництво морських суден

Морські судна забезпечують міжнародні перевезення вантажів і пасажирів, розвиток торгівлі та зв'язок між країнами. Понад три чверті зовнішньоторговельних вантажів у світі перевозять морським шляхом, тому попит на сучасні й економічні судна дуже високий. Значним проривом у суднобудуванні стали контейнеризація та будівництво супертанкерів (мал. 4, 5). Це дало змогу зменшити витрати на перевезення вантажів і зробити морський транспорт ще вигіднішим.

* За даними Міжнародної асоціації виробників автомобілів (OICA).

Мал. 4. MSC Irina (Китай) — один із найбільших контейнеровозів у світі. За один рейс він може доправити майже 25 тис. контейнерів

Мал. 5. TI Europe (Південна Корея) — один із найбільших нафтових танкерів у світі

Найбільші верфі (суднобудівні підприємства) світу зосереджені в Азії. Головними виробниками морських суден є Китай, Південна Корея і Японія. Разом вони виготовляють понад 90 % усіх морських суден у світі. Це лідерство зумовлене вигідним географічним положенням, потребою у власних суднах для міжнародних перевезень, наявністю порівняно дешевої і кваліфікованої робочої сили, державною підтримкою та швидким упровадженням новітніх технологій.

У Південній Кореї працюють ТНК «Hyundai», «Samsung» і «Daewoo». Вони спеціалізуються на будівництві супертанкерів, контейнеровозів та газовозів. Швидко нарощують потужності китайські компанії, зокрема «China State Shipbuilding Corporation». Японія зберігає провідні позиції завдяки високій якості й технологічності виробництва.

У Європі лідерами суднобудування є Німеччина та Італія. Тут здебільшого будують пасажирські лайнери, круїзні судна й спеціалізовані кораблі, що потребують складних інженерних рішень. Інші європейські країни мають вузьку спеціалізацію: Велика Британія — військові кораблі, Фінляндія — криголами та судна льодового класу, Норвегія — судна для шельфових робіт і риболовецькі.

4. Верстатобудування

Верстати є основою індустриальної економіки будь-якої країни. Від їхньої точності й надійності залежать продуктивність підприємств і якість готової продукції.

Мал. 6. Аугсбург — місто, де розташована штаб-квартира німецької компанії «KUKA»

Лідерами верстатобудування на світовому ринку є країни з розвинутою промисловістю та високим рівнем технологій: це Німеччина, Японія, Швейцарія, США, Італія, Франція, Китай.

Німеччина виробляє високоточні верстати для автомобільної та авіаційної промисловості. Японія відома верстатами із числовим програмним управлінням для серійного виробництва деталей. Італія спеціалізується на металорізальних, металообробних і деревообробних верстатах, а США та Франція — на обладнанні для великих промислових підприємств та авіації. Швейцарія випускає високоточні верстати для медичної, годинникової та ювелірної промисловості.

Китай, що раніше був найбільшим споживачем верстатів, перетворився на провідного виробника. Хоча китайські компанії орієнтуються на масове виробництво, водночас вони активно інвестують у науково-дослідні розробки, щоб підвищити якість продукції та конкурувати з європейськими та японськими компаніями.

5. Виробництво робототехніки, комп'ютерів, смартфонів

Виробництво електроніки та високотехнологічного обладнання є рушійною силою сучасної економіки. Ця індустрія працює на двох рівнях. Перший — розробка та створення ключових технологій (здійснюють переважно в розвинених країнах). Другий — складання та серійне виробництво, що часто переносять до країн Азії та Латинської Америки, де робоча сила дешевша. Такий підхід дозволяє поєднати інновації, високу якість і доступну ціну.

Найбільшими виробниками промислових та сервісних роботів є компанії «Fanuc», «Kawasaki», «Yaskawa» (Японія), «Hyundai Robotics» (Південна Корея) та «KUKA» (Німеччина) (мал. 6). Масове складання роботів та електроніки здійснюють у Китаї, Індії, В'єтнамі й Бразилії, де розташовані великі заводи, що збирають продукцію для місцевого ринку та експорту.

Ключові розробники комп'ютерів і смартфонів та їхні виробничі потужності розташовані в США та Азії (таблиця 2). Центрами виробництва та складання чипів є Китай і Тайвань. Американські компанії «Intel» та «AMD» відповідають за розробку процесорів, а виробництво здебільшого здійснює тайванська компанія «TSMC».

Таблиця 2

НАЙБІЛЬШІ ВИРОБНИКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ КОМП'ЮТЕРІВ (2025 р.)*

Місце	Компанія	Країна	Частка ринку, %
1	«Lenovo»	Китай	24,0
2	«HP Inc.»	США	20,5
3	«Dell Technologies»	США	16,0
4	«Apple»	США	9,0
5	«Asus»	Тайвань	7,0
6	«Acer»	Тайвань	6,5
7	«Huawei»	Китай	3,0
8	«MSI»	Тайвань	2,5
9	«Samsung Electronics»	Південна Корея	2,0
10	«Fujitsu»	Японія	1,5

? Працюємо в групі. Оберіть одну з компаній, що розміщена не в першій п'ятірці лідерів. Проаналізуйте її поточне становище, сильні та слабкі сторони. Запропонуйте дві-три ключові стратегії для збільшення її частки на світовому ринку.

Виробництво смартфонів зосереджене переважно в руках великих ТНК. Серед лідерів за обсягами виробництва — «Samsung» (Південна Корея), «Xiaomi», «Оppo» і «Vivo» (Китай). Компанія «Apple» (США) утримує першість за прибутками завдяки випуску дорогих і якісних товарів та їхній популярності.

* За даними: Gartner.

Виробництво пристроїв компанії «Apple» переважно відбувається на заводах у Китаї. Проте торговельна політика США змусила керівництво компанії переглянути стратегію та почати переносити частину виробництва до інших країн, зокрема до Індії і В'єтнаму.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Який вид машинобудування, на вашу думку, найбільше впливає на життя людей у сучасному світі?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть країни та компанії, що спеціалізуються на виробництві авіакосмічної техніки. Поясніть, чому коло країн-виробників цієї продукції обмежене. 2. Які зміни відбулися в географії світового автомобілебудування в останні десятиліття? Чим це зумовлене? 3. Назвіть країни-лідери сучасного суднобудування та поясніть причини їхнього успіху. 4. Як розвиток верстатобудування впливає на інші напрями машинобудування та виробництво техніки загалом? 5. Охарактеризуйте сучасні тенденції розвитку та розміщення виробництв роботів, комп'ютерів, смартфонів.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Розпитайте близьких або інших дорослих про їхній перший автомобіль (марка, рік випуску, країна-виробник, характеристики). Порівняйте його із сучасними моделями подібного класу та зробіть висновок про зміни в автомобілебудуванні.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Зберіть і проаналізуйте інформацію про внесок України у світове космічне машинобудування. Створіть коротку презентацію або постер.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Працюємо в групі. Обговоріть і складіть схему взаємодії верстатобудування з іншими машинобудівними виробництвами. Виділіть ключові напрями, що найбільше виграють від його розвитку.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113332

§ 25 **Машинобудування України в умовах глобалізації**

Сьогодні Україна не лише захищає незалежність, але й шукає своє місце у світовій економіці. Яка роль машинобудування в цьому процесі? Чи можуть українські підприємства витримати конкуренцію на світовому ринку? Які переваги відкриває глобалізація? Яким має бути машинобудування, щоб стати основою модернізації та відбудови країни?

1. Машинобудування України (довоєнний етап)

Історія розвитку українського машинобудування почалася в середині XIX ст., коли на південних і східних землях виникли перші підприємства з виробництва обладнання для добувної, металургійної промисловості й сільського господарства. Згодом машинобудування стало одним із провідних виробництв переробної промисловості. У радянський період в Україні сформувалися потужні центри машинобудування, що створювали різноманітну продукцію. Це стало можливим завдяки сировинній базі, розвиненій транспортній інфраструктурі, висококваліфікованим кадрам, науково-дослідним установам.

Після здобуття незалежності Україна зберегла значний виробничий потенціал. Підприємства машинобудування набули розвитку в усіх регіонах нашої країни (мал. 1).

Важке машинобудування забезпечувало необхідним обладнанням металургію, добувну промисловість та енергетику (Харків, Дніпро, Суми, Запоріжжя, Донецьк, Луганськ, Краматорськ, Макіївка). Транспортне машинобудування випускало локомотиви, вагони та автомобілі (Черкаси, Львів, Маріуполь, Кременчук, Харків, Дніпро, Кам'янське). Сільськогосподарське машинобудування виробляло трактори, комбайни та іншу техніку (Київ, Херсон, Львів, Харків). Крім того, країна мала потужні підприємства в авіабудуванні (Київ, Харків), суднобудуванні (Миколаїв, Херсон) і створенні військової техніки (Київ, Львів, Харків). Особливе місце посідало виробництво високотехнологічного обладнання: ракетно-космічної техніки (Дніпро, Харків), авіаційних двигунів (Запоріжжя). Продукцію українських підприємств експортували в десятки країн світу.

Мал. 1. Розвиток машинобудування за регіонами України (до 2014 р.)

? Працюємо в групі. Проаналізуйте картосхему. Визначте, які регіони України спеціалізувалися на важкому, транспортному або сільськогосподарському машинобудуванні. Поясніть чинники розміщення підприємств.

Транспортний літак Ан-225 «Мрія» був найбільшим і найпотужнішим у світі. Його активно використовували для виконання унікальних завдань: доправлення генераторів і медичного обладнання до зон стихійних лих, перевезення великих турбін, лопатей для вітряків та іншого габаритного промислового обладнання. Літак був знищений російськими військами в аеропорту Гостомеля в лютому 2022 р. (мал. 2).

Важливу роль у розвитку машинобудування України відіграла співпраця з іншими країнами. До 2014 р. українські підприємства були тісно інтегровані у виробничі зв'язки з Росією. Після розриву цих відносин Україна активізувала пошук нових партнерів у Європі, США та Азії. Це сприяло її інтеграції у глобальні виробничі ланцюги. Наприклад, львівські й харківські підприємства спільно з іншими європейськими компаніями створювали нові моделі електротранспорту. Науково-виробниче підприємство «Хартрон» (Харків) переорієнтувалося на міжнародну співпрацю та випускало складні електронні системи для аерокосмічних програм. Одеський кабельний завод став постачальником сучасної продукції на світові ринки.

Мал. 2. Ан-225 «Мрія»: а) найбільший транспортний літак світу (до 2022 р.); б) зруйнований літак — символ втрат українського авіабудування внаслідок російської агресії (лютий 2022 р.)

2. Машинобудування України в умовах воєнного стану

Перших значних втрат машинобудівний комплекс України зазнав після 2014 р. Унаслідок окупації Криму було втрачено судноремонтні заводи в Севастополі й Керчі. На сході країни, у Донецькій і Луганській областях, поза українським контролем опинилися великі підприємства важкого та транспортного машинобудування.

Широкомасштабне вторгнення Росії у 2022 р. завдало українському машинобудуванню ще більших втрат. Через активні бойові дії було зруйновано або зупинено роботу частини підприємств у Харкові, Миколаєві, Запоріжжі, Дніпрі, Одесі.

Втрата підприємств призвела до розриву коопераційних зв'язків і тимчасової зупинки експорту машинобудівної продукції. Як наслідок частину виробничих потужностей перемістили до безпечніших західних регіонів України, інші заводи переорієнтувалися на виробництво військової продукції та обладнання.

Водночас українські машинобудівні підприємства активно інтегрувалися у світові виробничі ланцюги завдяки співпраці з країнами ЄС, США, Туреччиною, Південною Кореєю тощо. Так, німецька компанія «Rheinmetall» відкрила в Україні ремонтні центри для танків «Leopard» і реалізує спільне виробництво бронетранспортерів та бойових машин. Велика Британія організувала виробництво легких гаубиць (артилерійська зброя) і залучає свої оборонні компанії для розвитку партнерства. Туреччина будує в Україні завод із виробництва безпілотників та бере участь у створенні першого корвета «Гетьман Іван Мазепа» для України (мал. 3). Франція

Мал. 3. Корвет (клас бойових кораблів) «Гетьман Іван Мазепа» на ходових випробуваннях

співпрацює з Україною в розробці засобів протиповітряної оборони, радарів і систем електронної боротьби, а Чехія реалізує спільний проект зі створення виробництва патронів, бронетехніки й безпілотників. Швеція та Данія беруть участь у спільному виробництві бойових машин і гаубиць.

Важливу роль у зміцненні оборонного потенціалу України відіграють США. Зокрема, компанія «General Electric» співпрацює з Україною у сфері модернізації локомотивів і виробництва авіадвигунів, а такі гіганти, як «Raytheon Technologies» та «Lockheed Martin», залучені до постачання систем протиповітряної оборони та передавання окремих технологій.

Також українські машинобудівні підприємства беруть активну участь у міжнародних проектах.

3. Перспективи розвитку машинобудування України в умовах глобалізації

Українське машинобудування успішно долає виклики війни, а в умовах глобалізації докорінно змінює структуру та пріоритети. Підприємства відмовляються від масового виробництва застарілої техніки на користь високотехнологічних розробок. Наприклад, державне підприємство «Антонов» працює над модернізацією транспортних літаків, а також створює нові моделі разом із партнерами з ЄС і Канади. Одним із найамбітізніших проектів є відновлення літака Ан-225 «Мрія». У Дніпрі («Південмаш») триває розвиток космічних технологій і проектів у сфері супутникових систем.

Мал. 4. Завод «Єврокар» — єдиний виробник легкових автомобілів в Україні, що функціонує під час дії воєнного стану

Українські підприємства інтегруються у світові виробничі процеси. Так, завод «Єврокар» на Закарпатті після короткої зупинки в перші місяці широкомасштабного вторгнення відновив роботу та у співпраці з концерном «Volkswagen Group» випускає сучасні автомобілі (мал. 4).

Важливим напрямом машинобудування України є перехід на стандарти НАТО. Це стосується виробництва військової техніки та модернізації обладнання для армії.

У машинобудуванні, як і в інших промислових секторах, важливим є створення *кластерів*. В Україні найвідомішим є Харківський кластер енергетичного машинобудування, де підприємства тісно співпрацюють із науковими й навчальними закладами. Перспективним напрямом є формування оборонних та ІТ-кластерів, що об'єднують виробників дронів, систем зв'язку і робототехніки для спільного виробництва й експорту.

Україна відома потужним ІТ-сектором. Поеднання виробництва з програмуванням, автоматизацією та цифровими технологіями створює можливості для долучення до світових процесів виробництва високотехнологічної продукції.

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Які ключові переваги, на вашу думку, сприятимуть інтеграції українського машинобудування у світові виробничі ланцюги? Які кроки необхідно для цього зробити?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Охарактеризуйте структуру та географію машинобудування України до 2022 р. Визначте основні переваги та проблеми.
2. Опишіть, яких змін зазнала машинобудівна промисловість в умовах широкомасштабного вторгнення Росії.
3. На які напрями виробництва зараз орієнтується українське машинобудування?
4. Які стандарти й технології є ключовими для інтеграції українського машинобудування у світові ринки?

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Дослідіть машинобудування у своєму регіоні. Дізнайтеся, які заводи й фабрики працюють поруч із вами, що вони виготовляють і для кого. Поміркуйте, чи можна назвати вашу місцевість центром або частиною району (кластера) машинобудування. Свої знахідки подайте у вигляді малюнка-схеми або мініпостера.
2. Уявіть, що ви консультант або консультантка іноземної компанії, що планує вкласти кошти в українське машинобудування після скасування воєнного стану. Підготуйте коротку доповідну записку, де визначте основні ризики, ключові можливості та зробіть висновок про доцільність інвестицій.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Практична робота 7. Позначення на контурній карті найбільших центрів виробництва транспортних засобів, промислового обладнання, сільськогосподарської техніки, електротехнічної та електронної продукції в Україні

1. За допомогою карти машинобудування України в атласі зберіть інформацію про найбільші центри машинобудування. Розділіть їх за спеціалізацією.
2. Розробіть умовні позначення для кожного виду машинобудування.
3. Позначте на контурній карті найбільші центри умовними знаками згідно з легендою.
4. Поясніть, чому ці підприємства зосереджені саме в зазначених містах.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113333

§ 26 Виробництво тканин, одягу, взуття

Де пошито одяг, який купує ваша сім'я? Чи замислювалися ви, з яких тканин його виготовлено і хто працював над його створенням? Звідки беруть матеріали для одягу та взуття? Чому схожий за зовнішнім виглядом одяг може так різнитися за ціною залежно від виробника? Відповіді на ці запитання допоможуть зрозуміти, як працює легка промисловість і чому вона важлива для нашого життя.

1. Особливості виробничого процесу та чинники розміщення текстильних, швейних і взуттєвих фабрик

Легка промисловість об'єднує виробництва, що випускають товари широкого вжитку: одяг, взуття, тканини, галантерею (тобто дрібні побутові товари, як-от ґудзики, нитки, ремені, сумки, парасолі тощо) (мал. 1). Її основу становлять текстильна, швейна та взуттєва промисловість, а підприємства, які виготовляють продукцію, традиційно називають *фабриками*.

Текстильні фабрики виготовляють тканини з натуральних волокон (бавовни, льону, вовни, шовку), а також зі штучних і синтетичних матеріалів. Виробничий процес є багатоетапним. Часто всі його стадії поєднуються на одному підприємстві — *текстильному*

Мал. 1. Продукція легкої промисловості

Мал. 2. Етапи виробництва тканин на текстильному комбінаті

комбінаті (мал. 2). Тобто зазвичай використовують таку форму організації виробництва, як комбінування.

Швейні фабрики використовують тканини для пошиття одягу. Вони мають гнучкий виробничий цикл, що складається з розкрою матеріалу, пошиття та оздоблення готового виробу. Така організація дає змогу швидко пристосувати виробництво до нових моделей та оперативно реагувати на зміни моди й попит споживачів.

Взуттєві фабрики застосовують натуральну шкіру, синтетичні матеріали, гуму й пластик. Процес виробництва передбачає розкроювання деталей для верху й підшви, їх збирання та оздоблення готової пари взуття.

Розміщення текстильних, швейних і взуттєвих підприємств залежить від поєднання кількох чинників. Важливим є *сировинний чинник* — підприємства тяжіють до районів вирощування бавовнику, льону, розведення овець і великої рогатої худоби (для вовни та шкіри) або до хімічних комбінатів, де виробляють синтетичні волокна. Значну роль відіграє *працересурсний чинник*, адже для роботи потрібна велика кількість працівників, серед яких переважають жінки.

Підприємства швейної та взуттєвої промисловості також можуть бути орієнтовані на кінцевого споживача, тобто має значення *споживчий чинник*. Тому їх часто розташовують у великих містах і густонаселених районах, що зменшує витрати на транспортування готової продукції.

Науково-технічний чинник впливає на розміщення сучасних високотехнологічних підприємств, які тяжіють до великих міст і наукових центрів, де є кваліфіковані кадри та доступ до інновацій.

Мал. 3. Швейний цех у місті Хошимін (В'єтнам). Швейна промисловість є однією з найбільш трудомістких, бо кожен виріб потребує кропіткої праці багатьох людей

2. Сучасні тенденції на глобальних ринках тканин, одягу та взуття. Основні країни-виробники

Світовий ринок легкої промисловості визначають кілька ключових тенденцій. Однією з них є «швидка мода» та масове виробництво — підхід, який передбачає випуск великих обсягів недорогого одягу з коротким життєвим циклом, щоб швидко реагувати на зміни. Щороку у світі виготовляють понад 100 млрд одиниць одягу, і більшу частину — у країнах Азії (мал. 3). Це зумовлене перенесенням виробництв із розвинених країн до країн, що розвиваються, насамперед через нижчу вартість робочої сили.

Ще однією важливою тенденцією є екологічність та етичне виробництво. Відомо, що текстильна промисловість спричиняє близько 20% світового забруднення води, а мільйони тонн одягу щороку потрапляють на смітники. Тому дедалі більше споживачів віддають перевагу брендам, що використовують перероблені матеріали, натуральні волокна та забезпечують справедливі умови праці. Це сприяє розвитку «повільної моди» та вторинного ринку одягу.

Особливе значення мають *диджиталізація* та *електронна комерція*, які докорінно змінили спосіб купівлі одягу та взуття. Щороку зростає обсяг світових онлайн-продажів одягу.

Найбільшу частку у світовому виробництві текстилю посідають бавовняні тканини. Вони популярні через доступність, комфорт у носінні та універсальність. Крім бавовни, виготовляють лляні тканини для літнього одягу та домашнього текстилю, вовняні

тканини для теплого одягу та костюмів, шовкові тканини для дорогого й легкого одягу. Широко використовують також синтетичні волокна — поліестер, нейлон, акрил, які часто комбінують із натуральними волокнами для спортивного та масового одягу.

На світовому ринку одягу та взуття важливу роль відіграють законодавці моди — бренди й дизайнери, чиї колекції визначають тренди на наступний сезон. До них належать відомі європейські компанії: французькі «Chanel» та «Dior», італійські «Gucci», «Prada» та «Versace». Ці компанії створюють високоякісний дизайнерський одяг і взуття. Також законодавцями моди є популярні бренди «швидкої моди», як-от «Zara» (Іспанія), «H&M» (Швеція) та «Uniqlo» (Японія), які швидко адаптують нові тенденції для масового виробництва.

Бренд (у перекладі з англійської мови — «клеймо», «знак») у вузькому розумінні — назва, логотип і зареєстрована торговельна марка товару; у широкому — цілісний образ і репутація виробника: очікувана якість, стиль, цінності та досвід, які споживач пов'язує із цією назвою.

Завдяки цим тенденціям світове виробництво текстилю, одягу та взуття має чітку географічну спеціалізацію.

Основними країнами-виробниками тканин та одягу є Китай, Індія, Бангладеш, В'єтнам і Туреччина. Вони забезпечують значну частину глобального ринку, насамперед завдяки масовому виробництву та експорту в розвинені країни. Найбільші європейські виробники, такі як Італія, Франція та Німеччина, спеціалізуються на високоякісному, брендовому та дизайнерському одязі. США відомі виробництвом технічних тканин та спортивного одягу, а також значним експортом готового одягу.

До 90 % усього взуття у світі виготовляють в Азії, насамперед у Китаї, В'єтнамі та Індонезії, де зосереджене масове виробництво для світового ринку. Водночас Європа, зокрема Італія й Португалія, спеціалізується на високоякісному й дизайнерському взутті. У наш час зростає попит на спортивне та ековзуття, а також використання інноваційних технологій (автоматизовані конвеєри, розумні приміряльні та цифрове моделювання дизайну).

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114681

а

б

Мал. 4. Фабрика «Едельвіка» в Луцьку — виробник повного циклу, виготовляє швейні вироби з тканин власного виробництва: а) ткацький цех; б) швейний цех

3. Розвиток і розташування швейних і взуттєвих виробництв в Україні

Швейна та взуттєва промисловість — важливі складники легкої промисловості України. Вони створюють багато робочих місць, забезпечують внутрішній ринок і сприяють експорту.

На відміну від інших виробництв вторинного сектору, швейна та взуттєва промисловість вирізняються гнучкістю: завдяки не надто складним технологіям підприємства можуть швидко змінювати асортимент товарів і легко підлаштовуватися під потреби ринку.

Підприємства швейної та взуттєвої промисловості зосереджені переважно у великих містах України, де є трудові ресурси та зручні транспортні зв'язки. Найбільшими центрами швейного виробництва є Київ, Харків, Львів, Чернігів, Хмельницький, Івано-Франківськ, Луцьк (мал. 4). Тут працюють як великі підприємства, так і численні середні й малі компанії, орієнтовані на експорт або виконання замовлень для європейських брендів.

Відомі взуттєві виробництва зосереджені у великих містах — Києві, Запоріжжі, Львові, Харкові, Дніпрі, Житомирі. Взуття національного виробництва представлене як для масового продажу, так і для спеціальних потреб (дизайнерське та ортопедичне).

Швейна та взуттєва промисловість в Україні активно використовує давальницькі схеми, коли українські підприємства виготовляють продукцію з імпоротної сировини за замовленням іноземних

Мал. 5. Продукція швейної фабрики «Трембіта» в місті Чернівці. Тут шиють чоловічий одяг, який постачають до країн Європи та Північної Америки

Мал. 6. Сучасна вишивана сукня

компаній. Наприклад, швейна фабрика «Трембіта» (Чернівці) виконує замовлення для відомих європейських брендів (мал. 5). Це дає змогу інтегруватися у світові виробничі ланцюги та сприяє підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств.

Особливе місце у швейній промисловості України посідає виробництво вишиванок як важливої частини національної ідентичності та культурної спадщини. Відродження інтересу до традиційних орнаментів і ручної роботи як в Україні, так і за кордоном сприяло розвитку багатьох невеликих майстерень і брендів, що поєднують етнічні мотиви із сучасним дизайном (мал. 6).

Окремо варто згадати українських дизайнерів, які здобули міжнародне визнання: це Руслан Багінський, Віта Кін, Іван Фролов, Світлана Бевза, Андре Тан, Вікторія Гресь, Лілія Пустовіт та інші.

Дизайнер одягу — творча спеціальність, яка поєднує знання про тканини, технології швейного виробництва та вміння створювати одяг. Дизайнери можуть працювати на фабриках, в ательє, модних брендах або створювати власні колекції. В Україні цих фахівців готують, зокрема, у Київському національному університеті технологій та дизайну, Черкаському державному технологічному університеті, Криворізькому державному педагогічному університеті, Міжнародній академії професійного моделювання в Києві.

Російська агресія суттєво вплинула на легку промисловість України: частина підприємств була зруйнована або переїхала в безпечніші регіони. Водночас зросло виробництво військового одягу, взуття та амуніції (мал. 7).

Мал. 7. Пошиття
бронежилета

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Як ви вважаєте, переорієнтація швейної промисловості України на військове спорядження є тимчасовою необхідністю чи шансом для довгострокового розвитку?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Які основні виробництва охоплює легка промисловість? Назвіть чинники, що впливають на їхнє розміщення. **2.** Які тенденції сьогодні визначають розвиток світового виробництва тканин, одягу та взуття? **3.** Назвіть і покажіть на карті атласу найбільші у світі країни-виробники та експортери тканин, одягу та взуття. **4.** Назвіть найбільші центри розміщення виробництва одягу та взуття в Україні та поясніть принципи їхнього розміщення. Поясніть, як військові дії вплинули на роботу українських фабрик.

💻 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Проведіть мінідослідження одного реального українського підприємства легкої промисловості, яке було перевезено з регіону бойових дій (на вибір). Підготуйте статтю за темою «Стійкість української легкої промисловості: досвід евакуйованого підприємства».

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Працюємо в групі. Повсякденний одяг і взуття мають бути насамперед якісними та зручними, а мода й бренди не такі важливі. Чи згодні ви із цим твердженням? Обговоріть, наводячи аргументи «за» і «проти».

Тестові
завдання

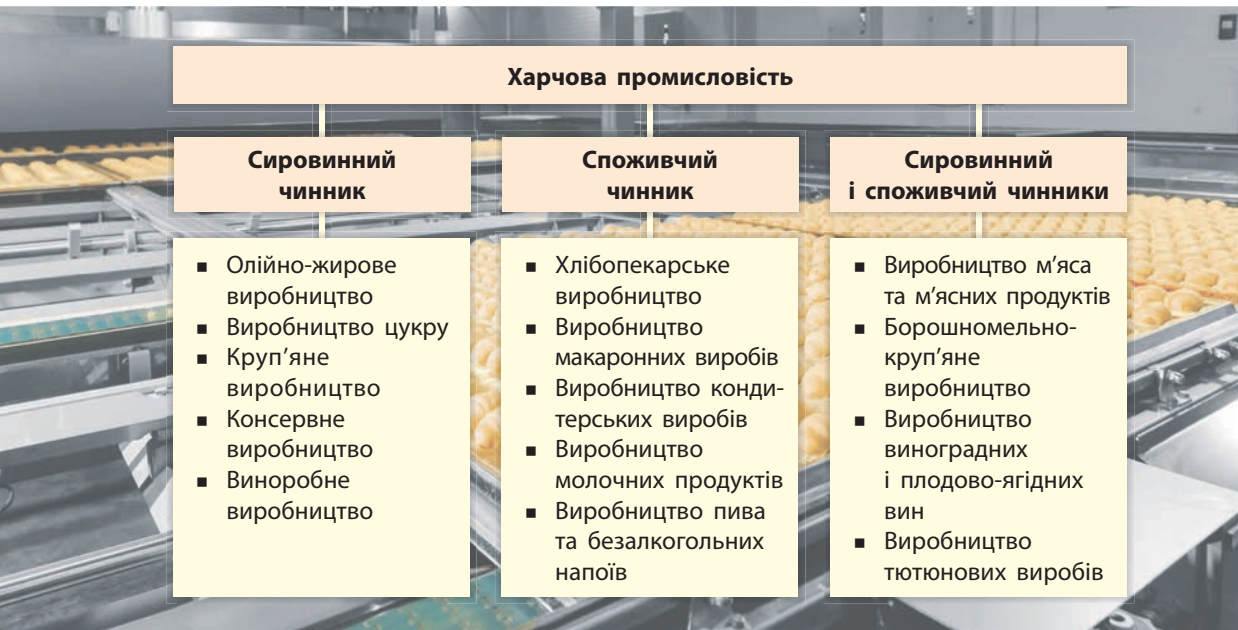
rnk.com.ua/
113334

§ 27 Виробництво харчових продуктів

Їжа — це універсальна мова, яка розкриває історію, культуру, науку та технології. Вона може об'єднувати людей і навіть захищати культуру. Однак чому одні країни годують світ, а інші змушені імпортувати навіть основні продукти? Чи стає сучасна їжа все менш «натуральною» і що це означає для нашого здоров'я? Як глобальні тенденції змінюють харчову промисловість?

1. Значення, структура та чинники розміщення

Харчова промисловість охоплює виробництва, що займаються переробкою сільськогосподарської сировини та забезпечують населення продуктами. Вона надзвичайно важлива для кожної країни, адже формує продовольчу безпеку, створює робочі місця і додану вартість до дешевшої сільськогосподарської продукції та підтримує розвиток сільського господарства. Харчова промисловість має складну структуру та містить багато різних напрямів (мал. 1).

Мал. 1. Структура та чинники розміщення харчової промисловості

Визначальну роль у розміщенні підприємств харчової промисловості відіграють *сировинний і споживчий чинники*. Частина виробництв тяжіє до джерел сировини (цукрове, олійне, виноробне, круп'яне, консервне, рибне). Це зумовлене використанням на них сировини, що швидко псується або споживається у значних обсягах. Водночас розвиток сучасних технологій (охолодження, заморожування, консервування, вакуумне пакування) дає змогу транспортувати продукти на значні відстані й зменшує залежність підприємств від місцевої сировини.

Хлібопекарське, кондитерське, макаронне виробництва орієнтуються на споживача. Їхня продукція має обмежений термін споживання, низьку транспортабельність або високі витрати на перевезення готової продукції порівняно з перевезенням сировини. Є виробництва, які мають подвійну орієнтацію — на сировину і на споживача: наприклад, борошномельна, деякі напрями молочної та м'ясної промисловості.

2. Світові тенденції та національні вподобання

Розвиток харчової промисловості у світі значною мірою формується під впливом національних традицій і глобалізації.

Національні традиції формують внутрішній попит і спеціалізацію виробництва. Вони відображені як у звичних для кожної країни харчових продуктах, так і у стравах, що стали символами національної культури. Наприклад, український борщ, італійська піца, японські суши, мексиканські тако — це не лише гастрономічні символи, але й елементи національної ідентичності (мал. 2). Традиції впливають і на розвиток цілих напрямів харчової промисловості. В Україні історично склалося виробництво хліба, борошна, соняшникової олії та цукру, що пов'язане з аграрним характером господарства в минулі історичні часи. У країнах Південно-Східної Азії важливе місце посідає переробка рису й риби, а в Середземномор'ї — виробництво оливкової олії та вин.

Водночас міжнародні корпорації створюють єдині стандарти виробництва, завдяки чому продукція в різних країнах має однакові якість і смак. Торгівля харчовими продуктами набуває світового масштабу: жителі Європи споживають каву з Бразилії, банани

Мал. 2. Український борщ — традиційна страва української кухні — належить до нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО

Мал. 3. Гуцульська овеча бринза — традиційний сир Карпатського регіону, виготовлений із чистого овечого молока за старовинними рецептами

з Еквадору та рис із Таїланду, а український мед і соняшникову олію експортують у десятки держав.

На перетині глобалізації та традицій виникають нові тенденції. Серед них — поява ф'южн-кухні, яка поєднує кулінарні традиції різних народів, зростання популярності здорового харчування та органічних продуктів, а також прагнення країн захищати свої унікальні страви й продукти як культурну спадщину. У світі це часто відбувається через систему географічних зазначень, яка гарантує, що назву продукту можуть використовувати лише ті виробники, які дотримуються традиційної рецептури та регіону виробництва. Так, у Франції продукти із захищеним географічним походженням — шампанське (регіон Шампань) та камамбер (Нормандія), у Греції — сир фета, а в Україні — гуцульська овеча й коров'яча бринза, мелітопольська черешня, херсонський кавун, шабське вино, карпатський мед тощо (мал. 3).

Технолог харчових виробництв — фахівець, який розробляє нові продукти, удосконалює рецептури та впроваджує сучасні технології у виробництво. Це сучасна й популярна професія, адже харчова промисловість постійно розвивається. В Україні її можна здобути, зокрема, у Національному університеті харчових технологій (Київ), Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій, Харківському державному університеті харчування та торгівлі.

3. Особливості розвитку харчової промисловості в різних країнах

У розвинених державах для виробництв харчової промисловості характерний високий рівень механізації та автоматизації. На підприємствах використовують сучасні технології: комп'ютеризоване управління, роботизовані лінії пакування, системи контролю якості. Тут випускають багато виробів із високою доданою вартістю — готові страви, напівфабрикати, дієтичні та органічні продукти.

У країнах, що розвиваються, харчова промисловість зазвичай є трудомісткою: виробничий процес менш автоматизований, значну частину роботи виконують вручну. Підприємства здебільшого орієнтовані на переробку місцевої сировини, тому їх розташовують поблизу сільськогосподарських угідь. Основні експортні товари — какао-боби, кава, чай, пальмова олія, цукрова тростина, банани, які здебільшого продають у вигляді сировини. Натомість продукцію з високою доданою вартістю, виготовлену із цієї сировини (шоколад, розчинна кава, фруктові соки тощо), випускають переважно в розвинених країнах. При цьому внутрішнє виробництво загалом забезпечує базові потреби населення, але економічна залежність від світового ринку залишається високою.

4. Географія виробництва харчових продуктів у світі

Серед головних напрямів харчової промисловості світу важливе місце посідає випуск м'ясних і молочних продуктів, цукру та олій. Географію цих виробництв визначають природні умови, економічний розвиток країн і національні традиції харчування.

Світовими лідерами у виробництві м'яса та м'ясної продукції є США, Бразилія, Китай, Австралія та країни ЄС. Величезним асортиментом вирізняється м'ясна промисловість Німеччини (мал. 4).

Виробництво молока та його переробка орієнтовані на регіони з високою продуктивністю молочного скотарства (помірний клімат, достаток кормів, розвиток технологій). У США, Новій Зеландії та країнах ЄС інтенсивне молочне скотарство, сучасні фермерські господарства та автоматизовані технології дають змогу виробляти молоко, сири, йогурти, вершкове масло та іншу молочну продукцію. Вона призначена і для внутрішнього споживання, і для

Мал. 4. М'ясна продукція Німеччини. Загалом у країні виробляють понад 1500 сортів ковбас (майже 1,5 млн т на рік) і велику кількість інших м'ясних виробів. Тут споживають близько 60 кг м'яса на особу на рік (майже в півтора раза більше, ніж середній світовий показник). Країна також є одним із провідних експортерів м'ясних виробів у світі

експорту. В Азії провідними виробниками молочної продукції є Індія та Китай. Індія є беззаперечним світовим лідером (майже 25 % світового обсягу). Основу становить жирне буйволяче молоко, яке споживають усередині країни. Молочна промисловість Китаю також забезпечує переважно внутрішні потреби. Бразилія — лідер Південної Америки, вона спеціалізується на виробництві та експорті сирів і згущеного молока.

Цукрова промисловість займається виробництвом цукру з тростини або буряків. Виробництво тростинного цукру зосереджене в країнах із тропічним і субтропічним кліматом (Бразилія, Індія, Таїланд, Китай, Мексика). Буряковий цукор виготовляють у країнах помірного поясу (ЄС, США, Україна). Світовими лідерами за виробництвом та експортом цукру є Бразилія (70 %), Індія, Таїланд.

Рослинна олія є одним із найважливіших харчових продуктів у світі. Її широко використовують у кулінарії, консервній промисловості та навіть у парфумерії та виробництві біопалива. Найбільше у світі виробляють пальмової (64 % світового експорту), соєвої, ріпакової та соняшникової олії. Виробництво пальмової

олії зосереджене переважно в Індонезії та Малайзії, які забезпечують понад 80 % світового ринку. Основними виробниками соєвої олії є Китай, США, Бразилія та Аргентина, де соя займає величезні площі. Ріпакову олію найбільше виробляють у країнах ЄС (особливо в Німеччині та Франції), а також у Канаді й Китаї. Виробництво соняшникової олії припадає на Україну, Угорщину, Румунію, Болгарію, Францію, Іспанію, Аргентину. Крім того, Україна посідає перше місце у світі за її експортом.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114682

5. Виробництво основних харчових продуктів в Україні

Харчова промисловість є одним із найважливіших секторів економіки України. Разом із сільським господарством вона відіграє ключову роль у структурі національного експорту. Україна постачає на світові ринки рослинні олії (соняшникову та ріпакову), борошно, крупи, цукор, кондитерські, макаронні вироби, вина та соки, м'ясо птиці (курятину) та мед.

Значну частину харчової продукції використовують усередині країни. Особливе значення має виробництво м'яса і молочної продукції. Підприємства, що виробляють м'ясо й молочні продукти, розташовані на всій території України, але основні потужності зосереджені в регіонах із розвиненим тваринництвом і поблизу великих міст. Найбільшими центрами м'ясної промисловості є Київ, Харків, Дніпро, Одеса, Львів, Вінниця та Полтава.

Понад половину всього виробництва молока забезпечують Полтавська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Чернігівська, Житомирська та Тернопільська області. В Україні також працюють великі ТНК (наприклад, французька «Danon»).

Виробництво цукру в Україні базується на переробці цукрових буряків. Історично склався так званий «буряковий пояс», що охоплює центральні й західні області країни. Сьогодні в Україні працюють 27 цукрових заводів, які забезпечують переробку сировини. Найбільша концентрація цукрових підприємств і найвищі обсяги виробництва зосереджені у Вінницькій, Хмельницькій, Тернопільській та Полтавській областях (мал. 5).

Мал. 5. Глобинський цукровий завод у місті Глобине (Полтавська область)

Мал. 6. Олійноекстракційний завод «Кернел» у місті Староко-
стянтинів (Хмельницька область)

Україна є одним із найбільших світових виробників та експортерів соняшникової олії. Основні переробні потужності зосереджені у Вінницькій, Харківській, Полтавській, Одеській, Миколаївській і Кіровоградській областях. Найбільшим виробником соняшникової олії в Україні є компанія «Kernel» (мал. 6). Також в Україні працює американська ТНК «Bunge».

Унаслідок широкомасштабного вторгнення Росії Україна втратила низку великих харчових підприємств, розташованих на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій. Також було пошкоджено зерносховища, порти й заводи, що призвело до тимчасового припинення експорту традиційними маршрутами. Однак національні харчові компанії змогли не лише відновити роботу, але й продемонструвати зростання виробництва та експорту.

Прикладом втрат, яких зазнала харчова промисловість України, стала доля компанії «Чумак» (спеціалізується на виробництві кетчупів, майонезів, олії, макаронних виробів і консервованих овочів). До війни вона постачала продукцію більш ніж у 30 країн світу. Її головний виробничий комплекс залишився в окупованій Новій Каховці (Херсонська область), що призвело до зупинки виробництва та втрати експорту. Попри це компанія організувала випуск своєї продукції на потужностях партнерів в інших регіонах України та за кордоном і поступово відновлює свої позиції.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Яка страва або продукт, на вашу думку, може бути харчовим символом вашої родини або вашого населеного пункту? Поясніть свій вибір.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Які чинники й чому найбільше впливають на розміщення підприємств харчової промисловості? 2. Як глобалізація позначається на харчових звичках різних народів? 3. Чим харчова промисловість розвинених країн відрізняється від харчової промисловості країн, що розвиваються? 4. Чому деякі країни є активними експортерами харчових продуктів, а інші — імпортерами? 5. Які харчові продукти є основними для експорту України? 6. Наведіть приклади українських підприємств, що спеціалізуються на переробці м'яса, молока, соняшнику.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Проведіть опитування у своєму класі про популярні харчові продукти. Проаналізуйте, чи відповідають вони здоровому харчуванню. Намалюйте діаграму та зробіть висновок про харчові звички й уподобання ваших однолітків.
2. Проведіть спостереження вдома, як ваша родина зберігає їжу, чи є випадки її втрати. Запропонуйте власні способи зменшення харчових відходів.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. **Працюємо в групі.** Опрацюйте офіційні статистичні джерела та з'ясуйте, як змінилися обсяги виробництва й експорту насіння олійних культур в Україні за 2020—2025 рр. Проаналізуйте причини та зміни структури експорту. Складіть прогноз щодо можливих тенденцій у виробництві й експорті олійних культур в Україні на наступні три-п'ять років.
2. За допомогою картографічних застосунків створіть тематичну карту світу основних виробників молока, м'яса, цукру та олії. Позначте країни, додайте обсяги виробництва та проаналізуйте, чому саме вони є лідерами.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113335

ТЕМА 4. ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВ ТРЕТИННОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

§ 28 Третинний сектор економіки. Транспорт

Транспорт безпосередньо не створює матеріальних цінностей, але його розвиток є пріоритетним для кожної розвиненої держави. Із чим у вас асоціюється слово «транспорт»? Поміркуйте, якими будуть транспортні засоби майбутнього, та опишіть їх.

1. Третинний сектор економіки

Третинний сектор економіки вийшов на перший план у пост-індустріальному суспільстві. Він складається з різноманітних видів діяльності (мал. 1).

У розвинених країнах третинний сектор зростає найвищими темпами та є основою економіки за кількістю працівників і часткою у структурі ВВП. У більшості країн Європи в ньому зайнято понад 60% економічно активного населення, у США — 80%. Частка сфери послуг у структурі ВВП деяких країн на 2024 р. є такою: Люксембург — 82%, США — 80%, Ізраїль — 73%, Японія — 70%, Німеччина — 64%.

Більшість напрямів сфери послуг не передбачають виготовлення матеріального продукту, але сприяють процесу виробництва.

Мал. 1. Основні складники третинного сектору економіки

? Виберіть складники, у яких, можливо, працюють ваші близькі або знайомі. Поспілкуйтеся з ними щодо змісту їхньої діяльності. Які сфери цікаві для вас особисто?

Окремі види послуг охоплюють і виробництво матеріальних благ. Наприклад, це ательє з пошиття індивідуального одягу або взуття, приготування їжі та напоїв у закладах громадського харчування (ресторани, кав'ярні).

2. Транспорт

Транспорт — один із найважливіших видів діяльності людини в сучасному світі. Це сукупність усіх видів шляхів сполучення та транспортних засобів, технічних пристроїв і споруд на них. Транспорт є основою міжнародного географічного поділу праці. Усі транспортні шляхи світу утворюють світову транспортну систему. Результатом роботи транспорту є переміщення вантажів і людей.

Вчені вважають, що перші подорожі (на полювання та риболовлю) відбулися ще наприкінці IX тис. до н. е. Саме в цей час був виготовлений найстаріший човен-довбанка (каное Пессе). Перші колісні транспортні засоби датують IV тис. до н. е. Докази їхнього існування було знайдено в різних частинах Євразії — у Месопотамії, Центральній Європі, на Північному Кавказі. У 1783 р. французький винахідник Клод де Жоффруа д'Аббан побудував перший у світі пароплав «Піроскаф» на базі парової машини шотландського винахідника Джеймса Ватта.

Перегляньте відеофільм «Транспортні системи». Як змінювалися транспортні системи із часом?

rnk.com.ua/
113348

Транспорт негативно впливає на здоров'я та довкілля передусім через забруднення природи та викиди вуглекислого газу (CO₂). Близько 1/5 частини цих викидів припадає на транспорт (переважно автомобільний). Глобальне забруднення вуглекислим газом від авіації з другої половини ХХ ст. зросло в чотири рази, хоча загалом авіація створює лише 2,5% світових викидів.

Додаткові
матеріали

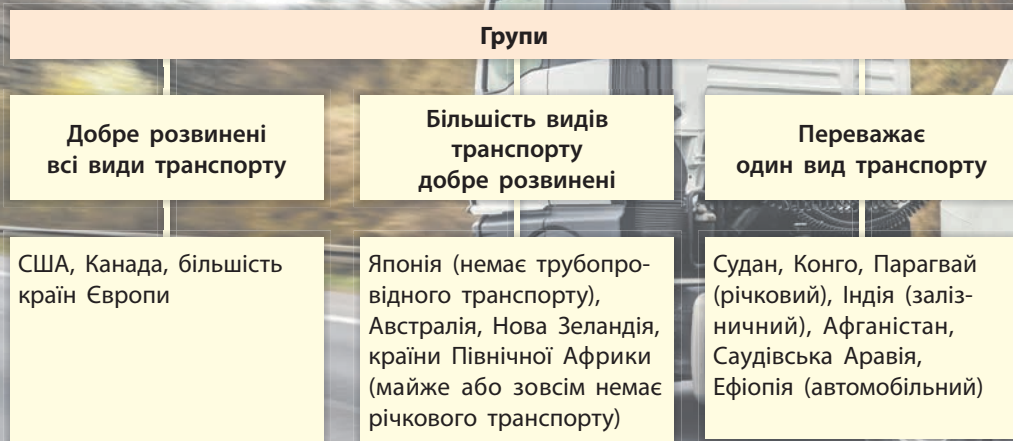
rnk.com.ua/
114683

Пілот — професія складна й відповідальна. Вона потребує глибоких знань з різних наук, практичних навичок, дисциплінованості, володіння іноземними мовами. Цих спеціалістів в Україні готують Національний авіаційний університет у Києві, Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба та інші заклади вищої освіти.

За прогнозами, у найближчі десятиліття попит на транспорт у світі збільшиться. Це пов'язане зі зростанням кількості населення та його доходів: дедалі більше людей купують автомобілі, подорожують літаками та залізницями. Відповідно посилюватиметься й екологічне навантаження. Проте деякі країни вже шукають шляхи зменшення впливу транспорту на довкілля через електрифікацію та водневі технології. Наприклад, очікують, що країни ЄС, США, Китай, Японія та інші незабаром повністю відмовляться від звичайних транспортних засобів.

Залежно від рівня розвитку транспортних систем країни світу поділяють на групи (мал. 2).

Транспорт забезпечує господарство й населення всіма видами перевезень. Транспортний чинник є одним із визначальних у розміщенні підприємств. Завдяки йому відбуваються розподіл праці, спеціалізація та кооперування виробництва. Він допомагає в освоєнні нових територій, сприяє обміну матеріальними й духовними цінностями між населеними пунктами, регіонами та країнами. Транспорт здійснює вантажні, побутові й туристичні перевезення, сприяє медичному обслуговуванню людей, полегшує фізичну працю.

Мал. 2. Країни світу за рівнем розвитку транспорту

? Поясніть, чи впливають географічне положення та природні умови країн на розвиток певних видів транспорту. Додайте країни, де переважає або відсутній певний вид транспорту.

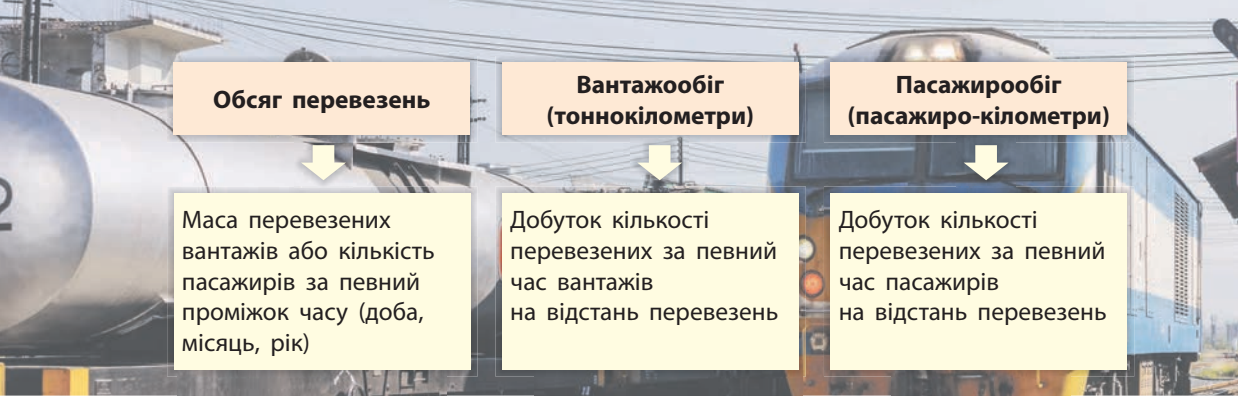
3. Види транспорту та чинники їхнього розвитку

Основними видами транспорту є залізничний, автомобільний, повітряний, водний і трубопровідний. За видами діяльності його поділяють на вантажний і пасажирський. Залежно від типу вантажу, вартості та швидкості доставки кожен вид транспорту має свої переваги та недоліки. Ефективність роботи різних видів транспорту оцінюють за допомогою спеціальних показників (мал. 3).

Логіст — спеціаліст, який планує, організовує та контролює переміщення (зберігання) товарів від виробника до кінцевого споживача, вибір оптимальних маршрутів, оформлення документів. Підготовку логістів здійснюють у межах різних напрямів навчання: це транспортні технології, менеджмент, підприємництво, торгівля та біржова діяльність, міжнародні економічні відносини тощо.

У виборі певного виду транспорту ключову роль відіграють певні чинники, а саме: вартість транспортування, надійність, регулярність, гнучкість і безпека, характеристики самих товарів тощо.

Морські перевезення є найбільш ризикованими, оскільки водний транспорт залежить від погодних умов, а тривала подорож

Мал. 3. Показники ефективності різних видів транспорту

? Працюємо в групі. Обговоріть і запропонуйте способи ефективного використання транспортного обладнання та видів транспорту, щоб знизити витрати на перевезення.

потребує спеціального пакування товарів та обладнання. Авіаперевезення — найкращий варіант швидкого транспортування на великі відстані товарів, які мають велику цінність, швидко псуються або є крихкими. Найгнучкішим є автомобільний транспорт. Він швидший за залізничний для перевезення на короткі відстані, до того ж може доправити товар «від дверей до дверей».

Кожна країна має власне територіальне поєднання різних видів транспорту, що забезпечують перевезення вантажів і пасажирів. Особливості транспортних систем залежать від природних умов, економіко-географічного положення, структури та спеціалізації господарства, історичного розвитку країни (мал. 4).

4. Трансконтинентальні магістралі та транспортні хаби

Транспортні магістралі — найбільші транспортні шляхи, що мають державне або міжнародне значення (мал. 5). У їхніх межах утворюються центральні пункти збирання, зберігання, сортування та розподілу вантажів — транспортні вузли.

Сама назва «трансконтинентальна» свідчить про те, що це транспортна магістраль, яка перетинає материк, а інколи не один. У межах Південної та Північної Америки створено найдовшу автотрасу світу — Панамериканське шосе (понад 30 тис. км). У Канаді побудували Канадську тихоокеанську залізницю протяжністю понад 22 тис. км, що перетинає Канаду та США зі сходу на захід. Перша трансконтинентальна залізниця завдовжки понад 3 тис. км з'явилася в США в 1860-х рр.

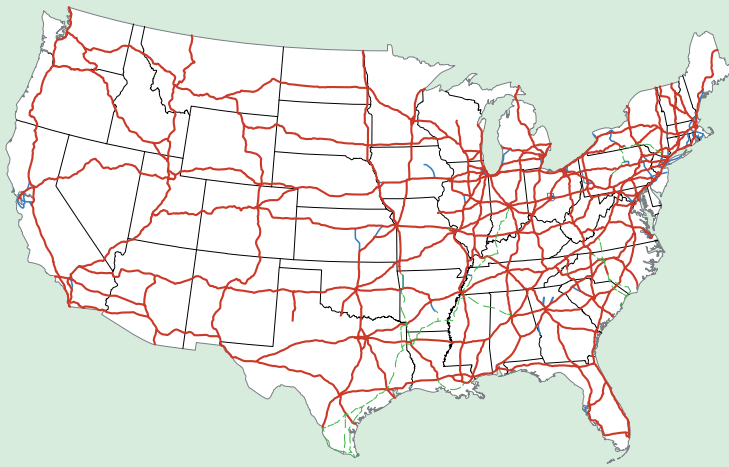

Мал. 4. Види транспорту та країни-лідери за їхнім розвитком (протяжністю шляхів сполучення)

? Назвіть види транспорту, розвинені у вашому населеному пункті, області.
Назвіть переваги та недоліки транспорту, яким ви вже користувалися.

В Африці заплановане будівництво мережі Трансафриканських автомагістралей. Її мета — з'єднати великі міста, порти та економічні центри 37 країн автомобільними дорогами в понад 60 тис. км (мал. 6). Так ізольовані країни Африки матимуть легший доступ до регіональної та світової торгівлі. Зараз завершено лише Транс-сахельське шосе, яке проходить через сім країн — від Сенегалу до Чаду (4400 км).

Загальноєвропейська мережа залізниць та автодоріг, внутрішні водні й морські судноплавні шляхи утворюють Транс'європейську транспортну мережу. Вона з'єднує 424 великих міста з портами, аеропортами та залізничними вузлами. Залізнична частина цієї мережі охоплює дев'ять вантажних коридорів загальною протяжністю понад 230 тис. км по всій Європі. Після початку широкомасштабного вторгнення Росії її активно використовують

Мал. 5. Система міжштатних автомагістралей у США

? 1. Розгляньте адміністративну карту США в атласі. Назвіть чотири-п'ять найбільших транспортних вузлів, утворених на перетині автомагістралей у США.
2. Поясніть значення системи міжштатних автомагістралей для розвитку промисловості, туризму та інших сфер економіки.

для доправлення в Україну військових і гуманітарних вантажів. Ці коридори стануть ключовими в післявоєнній відбудові транспортної інфраструктури нашої країни.

У сучасному світі важливу роль відіграють вузлові пункти, де перетинаються транспортні, економічні або інформаційні потоки. Для позначення таких центрів з англійської мови було запозичено термін «хаб».

Найбільшими авіаційними хабами світу є Атланта, Дубай, Токіо, Лондон, Даллас, Денвер, Гуанчжоу, Стамбул, Шанхай і Чикаго. У морському сполученні найбільшу роль відіграють такі хаби, як Шанхай, Сінгапур, Нінбо-Чжоушань, Гуанчжоу, Циндао, Пусан, Гонконг, Тяньцзінь і Роттердам (мал. 7).

Мал. 6. Автомагістраль у районі міста Віндгук (Намібія)

Мал. 7. Порт Роттердам у Нідерландах — головні морські ворота Європи

5. Особливості транспортної системи України

Транспортна система України охоплює всі види транспорту: транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний, авіаційний, міський електротранспорт і метрополітен); промисловий залізничний і трубопровідний транспорт; відомчий транспорт і шляхи сполучення загального користування (мал. 8).

Тепер уявіть кількість і різноманітність трудових ресурсів країни, які залучені на різних ділянках роботи транспортної системи України. Близько 187 тис. осіб працює на найбільшому транспортному підприємстві України «Укрзалізниця». Це основна логістична мережа для вантажів і пасажирів як у внутрішньому, так і в міжнародному сполученні країни. Вона налічує понад 22 тис. км шляхів, які межують і взаємодіють із залізницями Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, обслуговують українські морські порти Чорноморського басейну. Від початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну «Укрзалізниця» забезпечує значну частку пасажирських і вантажних перевезень, здійснює евакуацію людей і тварин із небезпечних районів.

Карта
«Міжнародні
транспортні
коридори
в Україні»

rnk.com.ua/
114684

Унаслідок збройної агресії Росії транспортна система України зазнала значних втрат. Сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України, сягнула майже 155 млрд дол. (на січень 2024 р.). Було пошкоджено 18 аеропортів, 350 мостів, понад 25 тис. км автодоріг, заблоковано роботу майже всіх портів.

Матеріальні елементи транспортної системи

Підприємства кожного виду транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів

Шляхи сполучення, аеродроми, аеропорти, вокзали, автовокзали, автостанції, порти, пристані

Системи управління повітряним рухом

Засоби перевезення (рухомий склад усіх видів транспорту)

Промислові, будівельні та ремонтні підприємства; підприємства зв'язку, споруди енергетичного господарства

Науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, навчальні й технічні заклади, установи та організації, які забезпечують розвиток і діяльність транспорту

Мал. 8. Транспортна система України

Україна має перспективи участі в розбудові нового геополітичного шляху між Європою та Азією через Чорне й Каспійське моря — Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту.

④ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Пригадайте особливості економіко-географічного та фізико-географічного положення України. Поміркуйте, які переваги й недоліки вони надають. Які географічні (економічні, соціальні, політичні) проблеми та можливості пов'язані з транзитністю транспортної системи України? Зробіть висновки.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть основні способи полегшення фізичної праці людини за допомогою різних видів транспорту. 2. Розкажіть про роль транспорту у вантажних, побутових і туристичних перевезеннях. 3. Поясніть, як транспорт сприяє медичному обслуговуванню людей. 4. Виберіть види транспорту для здійснення пасажирських (вантажних) перевезень із Токіо (Сіднея, Дубая) до Лондона (Шанхая, Чикаго, Роттердама). Поясніть особливості місць розташування цих транспортних хабів. 5. Охарактеризуйте транспортну систему України.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Поясніть, що таке транспортний хаб. Назвіть його переваги та недоліки. Створіть просторову модель (план, схему, малюнок) транспортного хабу. Складіть перелік основних професій, які потрібні для його ефективної роботи.
2. За картами атласу назвіть найбільші транспортні хаби України та види транспорту, що в них розвиваються. Оцініть густоту шляхів сполучення.
3. Поясніть зміст поняття «транзитність території» та охарактеризуйте транзитне значення України.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. **Працюємо в групі.** Знайдіть і проаналізуйте карти транспорту світу або України. Оцініть інформацію, яку можна з них отримати. Підготуйте коротку презентацію, де висвітлить способи використання цих карт та можливості використання інформації, яку вони містять. Запропонуйте один-два способи вдосконалення карт.
2. За додатковими джерелами назвіть країни, якими проходить Транскаспійський міжнародний транспортний коридор. Поясніть, чому значення цього маршруту значно зросло після 2022 р.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Проведіть дослідження найрозвиненіших видів транспорту у вашій громаді (населеному пункті). Оцініть їхній вплив на довкілля та здоров'я людей. Запропонуйте заходи для вдосконалення роботи транспортної системи. Укажіть чинники, від яких залежить успішність упровадження ваших пропозицій.

Практична робота 8. Позначення на контурній карті трансконтинентальних магістралей, транспортних хабів (найбільших за вантажообігом морських і авіапортів)

1. За допомогою географічних карт атласу назвіть найбільші трансконтинентальні магістралі та транспортні хаби (найбільші за вантажообігом морські та авіапорти).
2. Позначте та підпишіть їх на контурній карті світу.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113336

§ 29 Торгівля

У XVIII ст. шотландський економіст Адам Сміт уперше пояснив принцип абсолютної переваги в міжнародній торгівлі: це здатність країни виробляти товари або послуги ефективніше, ніж інші. Пригадайте з уроків історії та географії, як разом із розвитком цивілізації та географічних знань розвивалася світова торгівля. Поясніть, що таке міжнародний поділ праці та чи сприяє він розвитку світової торгівлі. Оцініть переваги участі країн у ній. Обґрунтуйте значення міжнародної торгівлі для України.

1. Торгівля

Торгівля передбачає передання товарів і послуг від однієї особи або організації до іншої, зазвичай в обмін на гроші. Це один із видів послуг, який полягає в посередницькій діяльності з просування товарів від виробника до споживача. Торгівля виникла в доісторичні часи. Як її ранню форму вчені визначають бартер — безгрошовий обмін товарами або послугами (мал. 1).

На місці стародавніх торговельних шляхів розвивалися великі міста. Пригадайте найвідоміший Великий шовковий шлях, що з'єднував Європу та Азію. Із розвитком мореплавства та з інших причин сухопутні торговельні шляхи поступово занепали. Разом із ними зникли й окремі міста (мал. 2).

Найчастіше виробники не торгують власною продукцією через зайнятість іншими видами господарської діяльності. Посередницьку функцію між своїми виробами та їхніми споживачами вони віддають людям, які знають, як ефективно продавати товари.

Мал. 1. Бартер
? Поясніть, що таке бартер.

Мал. 2. Місто Петра в Йорданії — у давнину значний торговельний вузол. Після зміни торговельних шляхів воно втратило своє значення як центр торгівлі, і люди із часом залишили це місце. Зараз Петра — археологічна пам'ятка та об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО

Міжнародна торгівля — це обмін товарами й послугами через національні кордони. Іноді проти країни як покарання за певні дії запроваджують торговельні санкції.

Мерчандайзинг — діяльність, спрямована на підвищення продажів через привабливе та креативне презентування товарів і послуг. Його мета — зацікавити споживачів і спонукати їх до купівлі. Поширені приклади товарів для мерчандайзингу — чашки, футболки, ручки з логотипом компанії, назвою бренду або зображенням товару (послуги).

2. Форми торгівлі та чинники територіальної концентрації

Існують різні форми організації торгівлі (мал. 3).

Внутрішня торгівля відповідає за доправлення товарів від виробника до споживача всередині однієї країни. Внутрішня торгівля може бути гуртовою та роздрібною. Гуртова торгівля передбачає продаж товарів великими партіями. Роздрібна торгівля

Мал. 3. Форми організації торгівлі

? **1.** Додайте конкретні приклади до кожного виду торгівлі. **2.** Установіть форми організації торгівлі, коли: 1) ви купуєте в магазині 1 кг картоплі; 2) ваші близькі купують залізничні квитки для подорожі; 3) авіаційна компанія продає квитки на міжнародні рейси; 4) місцева птахофабрика продає заморожені м'ясні напівфабрикати до країн Європи. Зробіть висновки про значення кожного із цих видів торгівлі. **3.** Пригадайте, які товари, що придбали ваші близькі за останній тиждень, мають українське та іноземне походження. Розкажіть про переваги та недоліки цих товарів.

забезпечує продаж товарів безпосередньо споживачам. До підприємств роздрібно́ї торгівлі належать різноманітні магазини, торговельні комплекси, ринки тощо.

Зовнішня торгівля є найдавнішою формою економічних відносин між країнами. Її основна мета полягає у вивезенні одних товарів і послуг за межі держави (експорт) та ввезенні інших із-за кордону (імпорт). Вона дає змогу країнам спеціалізуватися на тих видах діяльності, які для них є найбільш економічно вигідними. Природно-кліматичні та ґрунтові ресурси сприяють розвитку в Україні сільського господарства та експорту надлишкової продукції. Низька вартість робочої сили в країнах Південно-Східної Азії зумовлює переважання в них швейної та взуттєвої промисловості й продаж готових виробів за кордон (таблиця 1).

Зовнішньоторговельну діяльність країни характеризує *торговельний баланс* — співвідношення вартості експорту та імпорту. Якщо держава продає товарів більше, ніж купує, то вона має додатне сальдо зовнішньоторговельного балансу; якщо імпорт перевищує експорт — сальдо від'ємне. Обсяг зовнішньої торгівлі держави можна визначити її *зовнішньоторговельним обігом*, тобто сумою вартості експорту та імпорту.

ЛІДЕРИ ЗА ЕКСПОРТОМ ТА ІМПОРТОМ ПЕВНИХ ГРУП ТОВАРІВ
У ГРОШОВОМУ ВИМІРІ (2024 р.)*

Зовнішня торгівля	Сільськогосподарська продукція	Офісна та комп'ютерна техніка	Одяг
Експорт	ЄС	Китай	ЄС
	США	ЄС	Китай
	Бразилія	Німеччина	Бангладеш
	США	Китай	В'єтнам
	Індія	США	Туреччина
Імпорт	ЄС	ЄС	ЄС
	Китай	Китай	США
	США	США	Японія
	Велика Британія	Гонконг (Китай)	Велика Британія
	Японія	Сінгапур	Південна Корея

? Укажіть найбільші регіони світу, які очолюють списки експортерів та імпортерів окремих видів продукції. Зробіть висновок про географію виробництва та споживання цієї продукції.

Найбільшим у світі експортером товарів і послуг є Китай, а імпортером — США. При цьому Китай має найбільше додатне сальдо, а США — найбільше від'ємне сальдо. Третє місце у світі за обсягами експорту та імпорту посідає Німеччина з додатним торговельним сальдо.

Розглянемо географію та обсяги зовнішньої торгівлі на прикладі України (таблиця 2).

Внутрішня та особливо зовнішня торгівля має нерівномірний розподіл як за територією, так і за видами продукції й торговельними відносинами. Зміни у світовій торгівлі залежать від розвитку міжнародного поділу праці.

* За даними Світової організації торгівлі.

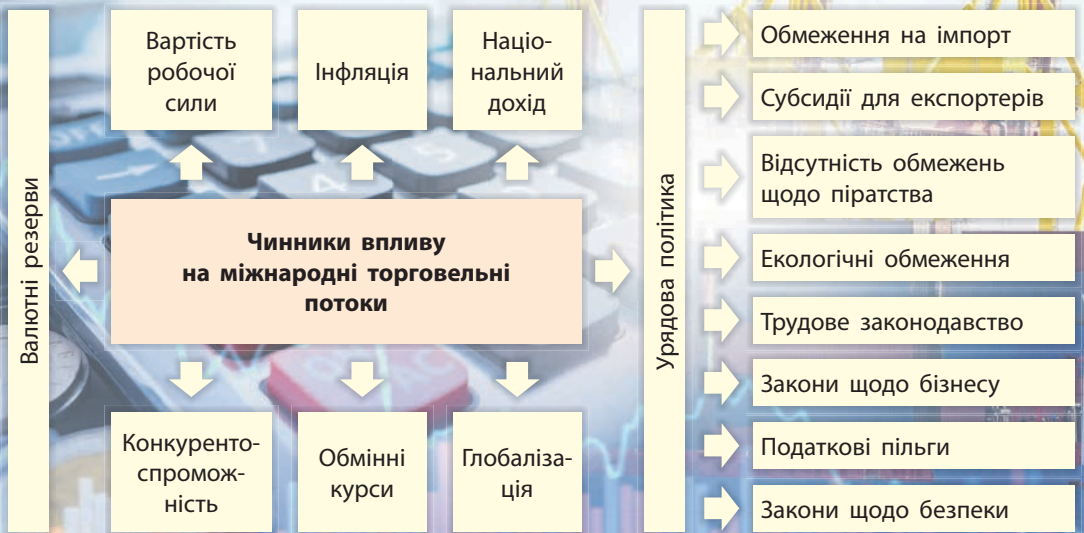
НАЙБІЛЬШІ ТОРГОВЕЛЬНІ ПАРТНЕРИ УКРАЇНИ
ЗА ОБСЯГАМИ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ (2025 р.)*

Експорт			Імпорт		
Країна	Обсяг, млрд дол. США	Частка від загальної вартості товарного експорту, %	Країна	Обсяг, млрд дол. США	Частка від загальної вартості товарного імпорту, %
Польща	5,0	12,4	Китай	19,2	22,6
Туреччина	2,7	6,7	Польща	7,9	9,3
Німеччина	2,4	6,0	Німеччина	6,6	7,8
Італія	2,1	5,2	Туреччина	4,1	4,8
Іспанія	2,0	5,0	США	3,8	4,5
Нідерланди	1,8	4,5	Італія	3,0	3,5
Китай	1,7	4,2	Чехія	2,7	3,2
Румунія	1,6	4,0	Болгарія	2,4	2,8
Єгипет	1,5	3,7	Франція	2,2	2,6
Угорщина	1,3	3,2	Словаччина	2,1	2,5

- ? За допомогою політичної карти світу нанесіть та підпишіть зазначені в таблиці країни на контурну карту світу. Складіть картосхему країн — найбільших торговельних партнерів України. Проведіть відповідні обчислення та визначте країни з найбільшим додатним і від’ємним торговельним сальдо. Позначте ці дані на картосхемі.

У 1950-х рр. лідером світової торгівлі були США. Їхній експорт перевищував експорт Великої Британії, Франції та Німеччини разом узятих. Згодом частка США в міжнародній торгівлі значно знизилася, і наприкінці XX ст. перше місце посіла Німеччина. Японія з 14-го перемістилася на 3-тє місце, наблизившись до США. Відбулося зростання експорту в нафтодобувних країнах Перської

* За даними: «Скільки—Скільки?».

Мал. 4. Чинники, що впливають на міжнародні торговельні потоки
? Поясніть, як впливає на міжнародні торговельні потоки кожен із чинників.

затоки, збільшили експорт Тайвань, Гонконг, Південна Корея та Сінгапур, які разом забезпечили 16 % загального імпорту промислової (переважно високотехнологічної) продукції до США та 29% — до Японії.

Зараз місткий національний ринок мають Китай, Індія, Бразилія, Мексика, Аргентина. Індія та Аргентина більше орієнтовані на внутрішню торгівлю, а Китай, Бразилія і Мексика — на експорт.

Значна частка світової торгівлі припадає на товарообмін між країнами (регіонами), які історично та географічно пов'язані між собою: Австралія — Південно-Східна та Східна Азія, Мексика — Латинська Америка, Японія — країни Азії (мал. 4).

3. Інфраструктура світового ринку товарів

Інфраструктура ринку — система державних, приватних і громадських організацій і технічних засобів, що допомагають працювати учасникам ринкових відносин, забезпечують їхню взаємодію та регулюють рух товарів і грошей (мал. 5).

Основними частинами інфраструктури ринку товарів і послуг є *біржі*. Це ринкові організації (установи), де здійснюють продаж великих партій товарів або послуг, цінних паперів, валюти,

Інфраструктура ринку

Організаційно-технічна

- Товарні біржі й аукціони
- Торговельні дома й торговельні палати
- Холдингові й брокерські компанії
- Інформаційні центри та ярмарки
- Сервісні центри
- Асоціації підприємців і споживачів
- Транспортні комунікації
- Засоби зв'язку

Фінансово-кредитна

- Банки
- Фондові й валютні біржі
- Страхові та інвестиційні компанії
- Фонди профспілок
- Фонди інших громадських організацій

Науково-дослідна

- Наукові інститути з вивчення ринкових проблем
- Інформаційно-консультативні фірми
- Аудиторські організації
- Спеціальні навчальні заклади

Мал. 5. Світовий ринок товарів

інформації, науково-технічних розробок, а також наймання робочої сили. На товарних біржах проводять операції з реальним (наявним на момент угоди) товаром або ф'ючерсні операції (попередній продаж товару, який ще не виробили). На фондовій біржі купують і продають цінні папери (акції, облігації, векселі тощо). Вона допомагає залучати вільні гроші, визначає ринкову ціну (курс) цінних паперів і сприяє переміщенню капіталу між різними сферами економіки (мал. 6). Валютна біржа — підприємство, яке здійснює купівлю та продаж іноземної валюти за ринковими цінами.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/113351

4. Сучасні тенденції розвитку торгівлі в Україні

У 2024 р. загальний обсяг зовнішньої торгівлі України сягнув 113 млрд дол., що на 13 % більше, ніж у 2023 р.: експорт — 41 млрд дол. (+15 %), імпорт — 70 млрд дол., від'ємне сальдо торговельного балансу — 29 млрд дол. Дефіцит торговельного балансу свідчить про залежність економіки країни від імпорту.

Мал. 6. Нью-Йоркська фондова біржа

Близько 65 % імпорту у 2024 р. склали машини, устаткування та транспорт, продукція хімічної та паливно-енергетичної промисловості. Продавали здебільшого продовольчі товари, метали та вироби з них, машини, устаткування. Поки що Україна залишається переважно постачальником сировини. Це означає, що більшість прибутку отримують країни, які її купують і переробляють.

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Які товари Україна могла б успішно просувати на світовому ринку в майбутньому? Поясніть свою думку.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Чим різняться зовнішня та внутрішня торгівля? 2. Оцініть значення зовнішньої торгівлі для економічного розвитку держав. 3. Назвіть основні частини інфраструктури світового ринку товарів. 4. Розкажіть про роль зовнішньої торгівлі для економіки України.

📄 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

За додатковими джерелами проаналізуйте географію та рейтинги найбільших за площею виставкових центрів світу. Це Конгресс-центр (Карлсруе, Німеччина), «Palexpo» (Женева, Швейцарія), «Suntec» (Сінгапур), «Business Expo Center» (Анахайм, Каліфорнія, США) та інші. Які заходи та з якою метою в них проводять?

Тестові завдання

rnk.com.ua/
113337

§ 30 Туризм

Французький письменник Анатоль Франс казав: «Подорожі навчають більше, ніж будь-що. Іноді один день, проведений в інших місцях, дає більше, ніж десять років життя вдома». А чи важливі подорожі й туризм для вас? Які цікаві місця України та світу ви вже відвідали? Як ви вважаєте, чому кількість туристів у світі постійно зростає та чи має значення туризм як вид господарської діяльності для економіки країн?

1. Види туризму. Чинники та особливості розвитку туризму

Сучасний туризм — складна, розгалужена й багатofункціональна система. Існують різні класифікації видів туризму та туристичних подорожей (мал. 1). Туризм сприяє розвитку транспорту, готельного бізнесу, ресторанної справи, торгівлі та культури.

У 2024 р. Європа стала найбільш відвідуваною частиною світу (747 млн туристів). У її межах перше місце посіла Франція (100 млн туристів).

У сучасному світі туризм є важливим двигуном економічного розвитку більшості європейських країн. Внесок туризму до ВВП найвищий в Іспанії (14,5 %), Німеччині (11 %), Італії (10,5 %) та Франції (8,8 %). Зайнятість у сфері туризму становить 9 % від загальної зайнятості, а особливо висока вона в Греції та Іспанії (близько 14 %). Значні доходи отримують країни Середземномор'я завдяки пляжному та круїзному туризму.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
113352

Туристичний сектор виявився ключовим елементом економічного відновлення Іспанії, яку у 2024 р. відвідала рекордна кількість туристів — 95 млн осіб. Це другий за популярністю туристичний напрямок після Франції. Ще 316 млн осіб відвідали Азійсько-Тихоокеанський регіон, 213 млн — Америку, 95 млн — Близький Схід і 74 млн — Африку.

Через пандемію коронавірусу та суворі обмеження на поїздки відбувся значний спад туризму в усьому світі (на 70—75 %). Лише через кілька років міжнародний туризм почав відновлюватися.

Види туризму

За джерелом фінансування

- Соціальний
- Комерційний

За місцем розміщення

- Намет
- Кемпінг
- Пансіонат
- Готель (мотель)
- Паломницький центр
- Приватний будинок

За географічним принципом та напрямком туристичного потоку

- Внутрішній
- Зовнішній (виїзний, в'їзний)

За кількістю та складом учасників

- Індивідуальний
- Сімейний
- Колективний (груповий)

За організацією

- Організований (плановий)
- Неорганізований

За метою поїздки

■ Науковий	■ Екскурсійний	■ Паломницький
■ Освітній	■ (пізнавальний)	■ (релігійний)
■ Діловий	■ Рекреаційний	■ Медичний
■ пляжний	■ (оздоровчий)	■ Кулінарний
■ Круїзний	■ Пригодницький	■ Шопінговий

За засобами (способом) пересування

- Без використання транспортних засобів (пішохідний, лижний)
- Із використанням традиційних транспортних засобів (літак, поїзд, автомобіль, корабель)
- Із використанням нетрадиційних транспортних засобів (круїзний лайнер, космічна ракета)

За географічним розташуванням місця туризму

■ Міський	■ Водний
■ Приміський (сільський)	■ (приморський, річковий тощо)
■ Гірський	■ Космічний

За тривалістю

- Тривалі подорожі
- Короткострокові подорожі
- Туризм вихідного дня

За інтенсивністю туристичного потоку

- Постійний
- Сезонний
- Епізодичний

Мал. 1. Класифікація видів туризму

Розглянемо найпопулярніші у світі туристичні напрямки.

- 1) Відпочинок на морі — Туреччина, Єгипет, ОАЕ, Таїланд та інші (мал. 2).
- 2) Гірськолижний туризм — Італія, Швейцарія, Франція, Австрія, Туреччина та інші (мал. 3).
- 3) Паломницький туризм: християнські святині — Ізраїль (Єрусалим), Рим (Ватикан), Іспанія (Шлях святого Якова, Сантьяго-де-Компостела); мусульманські святині — Мекка й Медина в Саудівській Аравії; буддійські святині — Тибет (палац Далай-лами у Лхасі), Індонезія (найбільший у світі храмовий комплекс Боробудур на острові Ява), Шрі-Ланка (Храм зуба Будди), Таїланд (Храм Смарагдового Будди); індуїстські святині — Індія (річка Ганг, міста Патна, Варанасі) та інші.
- 4) Лікувально-оздоровчий туризм — Німеччина (Баден-Баден, Вісбаден), Чехія (Карлові Вари) та інші.

ВІДЕОФІЛЬМ

Перегляньте відеофільми «Подорож у відпустку» і «Найвищі будівлі». Про які види транспорту в них ішлося? Які пам'ятки ви побачили? Визначте, який транспорт підходить, щоб зручно дістатися до кожної з них.

rnk.com.ua/
113349

rnk.com.ua/
113350

2. Туристичні райони та кластери в Україні

До 2014 р. український туризм зростав, готелі щороку приймали понад 8 млн осіб. Проте російська агресія зруйнувала цю стабільність. Туризм зазнав серйозних втрат через бойові дії (проблеми в енергетиці, пошкодження інфраструктури тощо). Надходження від туризму в бюджет зменшилися більш ніж на третину. Деякі унікальні туристичні об'єкти перебувають під окупацією, інші повністю знищено (мал. 4).

Територію, яка має певні ознаки привабливості для туриста (природні, історико-культурні, соціально-економічні) та забезпечена туристичною інфраструктурою й системою організації туризму, називають **туристичним районом**.

Мал. 2. Пл'яжний готель у Таїланді

Мал. 3. Травертинова гора в Памуккале, Туреччина

Мал. 4. Туристичні об'єкти Херсонської області, доля яких не визначена: а) каньйон Станіславські кручі; б) Олешківські піски; в) біосферний заповідник «Асканія-Нова»

? За додатковими джерелами доберіть відомості про туристичні об'єкти України, які пошкоджено через агресію Росії.

Мал. 5. Туристичні кластери

? За додатковими джерелами назвіть підприємства та установи, які входять до складу медичного кластера Трускавця.

У межах України виокремлюють шість туристичних районів: Карпатський, Кримський (найменший за площею), Полісько-Подільський, Київсько-Дніпровський, Донецько-Дніпровський (найбільший за площею), Причорноморський.

Туристичні кластери — групи установ, організацій підприємств певного регіону, які забезпечують розвиток туристичної інфраструктури (мал. 5). Взаємодія між ними сприяє розвитку інфраструктури, покращує умови життя місцевого населення через створення нових робочих місць, підвищує якість туристичних послуг, збільшує потік туристів і податкові надходження від галузі загалом. Наприклад, екологічний кластер Карпат об'єднує гірськолижні курорти, національні парки, екологічні стежки. А гастрономічний кластер Одеси утворюють виноробні, рибальські бази, ресторани.

В Україні в умовах воєнного стану готелі й курорти стали не лише місцем відновлення сил, але й важливим джерелом податків. Попри всі труднощі післявоєнне відновлення туристичної галузі може стати поштовхом для інновацій та загального розвитку країни.

🗣️ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Проведіть дискусію та поділіться власними думками щодо доречності відпочинку під час війни.

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Пригадайте вашу останню подорож і класифікуйте її відповідно до мал. 1. 2. Поясніть, які саме види туризму сприяють збільшенню частки туризму у структурі ВВП країн Європи (дві-три країни на вибір). 3. Назвіть основні чинники, які впливають на розвиток туризму (на прикладі Туреччини або Таїланду). 4. Розкажіть про роль туризму в післявоєнному відновленні економіки України.

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВОКОЛО НАС

Покажіть на прикладі свого населеного пункту, як туристична діяльність впливає на природу та життя місцевого населення.

🔗 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

1. **Працюємо в групі.** На прикладі одного з туристичних районів України охарактеризуйте просторову організацію туризму як вид економічної діяльності. Назвіть основні туристичні кластери цього регіону, доберіть їхні ілюстрації в інтернеті та створіть туристичний маршрут. Результати роботи подайте у вигляді презентації.
2. На основі знань про взаємозв'язки об'єктів і явищ обґрунтуйте місця розташування туристичних кластерів на прикладі однієї з областей України.

🖨️ ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Практична робота 9. Аналіз статистичної інформації щодо міждержавних потоків туристів і доходів від туризму

1. Знайдіть у додаткових джерелах інформацію про кількість туристів і надходження від туризму в світі та Європі за останні десятиліття.
2. Зробіть висновки щодо збільшення чи зменшення доходів від туризму на прикладі країн Європи.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113338

§ 31 Наука

«Те, що ми знаємо, обмежене, а те, ЧОГО не знаємо, нескінченне», — зазначав французький математик П'єр-Сімон Лаплас. З уроків історії пригадайте, хто і в які історичні часи був рушієм науки. Які країни зараз є провідними в певних наукових сферах? Що ви знаєте про Нобелівську премію та її лауреатів українського походження?

1. Розвиток науки та її роль у суспільному розвитку

Наука спрямована на здобуття, систематизацію та узагальнення знань про навколишню дійсність.

Одним із ключових чинників розвитку науки та проведення досліджень є фінансування. Сучасні вчені зазвичай отримують кошти з різних джерел — від урядових програм до благодійних організацій, що дає змогу розвивати науку та впроваджувати інновації. До країн із найвищими показниками витрат на наукові дослідження належать США, Китай, Японія, Німеччина, Південна Корея, Велика Британія, Франція (таблиця).

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
113353

Таблиця

КРАЇНИ ЗА ВИТРАТАМИ НА НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗРОБКИ (2024 р.)*

Місце у світі	Країна	Частка від світових витрат, %	Частка від ВВП країни, %
1	Китай	27,4	2,7
2	США	27,2	3,5
3	Японія	6,5	3,5
4	Німеччина	4,6	3,1
5	Південна Корея	4,4	5,3
7	Індія	2,6	0,7
11	Росія	1,3	0,9
15	Ізраїль	0,9	6,3

? Проаналізуйте дані таблиці та зробіть відповідні висновки.

* За даними: Visual Capitalist.

Раніше наука розвивалася завдяки меценатам, церкві або власним коштам учених. Наприклад, середньовічного астронома Галілео Галілея підтримували заможні покровителі. Подорож Чарльза Дарвіна в XIX ст. на човні «Бігль» забезпечував британський уряд, а його подальші дослідження — родина. Із часом фінансування науки стало різноманітнішим: сучасні проєкти підтримують державні установи, міжнародні фонди й приватні компанії. Наприклад, у США зараз більшість медичних досліджень оплачують саме приватні фірми.

В Україні з 2022 р. через російське широкомасштабне вторгнення важливішими стали розвиток і зміцнення наукового потенціалу. Тому фінансування освіти та науки збільшується.

Наукова діяльність має два головні напрями — теоретичний і практичний. Теорія допомагає розширювати знання про світ, а практика — застосовувати їх для створення нових технологій і розвитку виробництва. Завдяки вченим суспільство отримує нові знання та рішення для кращого майбутнього.

Бізнес-науковець поєднує науку з управлінням, використовуючи дослідження та докази для прийняття ефективних рішень у підприємницькій діяльності. **Вчений-комунікатор** працює на телебаченні, радіо, у соціальних мережах, сфері реклами для просування та регулювання зв'язків із громадськістю. **Розробник-науковець** співпрацює з підприємцями та бізнес-науковцями, щоб допомогти їм поширити свої ідеї. **Вчений-підприємець** втілює інновації в життя. **Вчений-дослідник** — працівник університету, дослідного центру. **Політичний науковець** — вчений, що використовує свої наукові й технічні знання для забезпечення доказової бази законодавства та політики. **Вчений-регулятор** працює в державних установах, щоб гарантувати безпеку та надійність продуктів, технологій і систем для суспільства. **Учитель-науковець** працює в школах та університетах, де ділиться своїми знаннями для підготовки наступного покоління вчених.

Наука допомагає розуміти та пізнавати світ. Вчені досліджують різноманітні фізичні, хімічні та біологічні явища природи, що розширює та поглиблює знання. Наукові дослідження та відкриття є ключовими для розвитку медицини. Завдяки їм люди мають доступ до нових, ефективніших ліків і способів лікування. Це сприяє збільшенню тривалості життя (мал. 1).

Наука також допомагає долати екологічні проблеми. Дослідження сприяють розробці нових технологій, спрямованих на зменшення негативного впливу господарської діяльності. Технологічний прогрес покращує і наше повсякденне життя.

Мал. 1. Нові дослідження Массачусетського технологічного інституту показали, що виникнення глаукоми (захворювання ока) може бути пов'язане з порушенням імунних процесів

? За додатковими джерелами дізнайтеся більше про дослідження автоімунних захворювань у Массачусетському технологічному інституті. Зробіть висновки про важливість цих досліджень для суспільства.

2. Особливості й форми просторової організації наукових досліджень у світі

Найбільші у світі кластери науки й технологій розташовані у Східній Азії: це Токіо — Йокогама (Японія, найбільший у світі кластер науки й технологій), Шеньчжень — Гонконг — Гуанчжоу (Китай і Гонконг), Пекін (Китай), Сеул (Південна Корея) та Шанхай — Сучжоу (Китай).

Кластерами з найбільшою науково-технічною активністю є Кембриджський (Велика Британія), Сан-Хосе — Сан-Франциско (Каліфорнія, США), Ейндховен (Нідерланди), Оксфорд (Велика Британія), Бостон — Кембридж (США).

Найефективніше працюють кластери, що переважно розташовані у трьох регіонах: Північній Америці, Європі та Азії, особливо в Китаї та США.

Найпоширенішими напрямками наукової діяльності в провідних кластерах є такі технології: комп'ютерні, цифровий зв'язок, електричні машини, апарати, енергетика, медичні, аудіовізуальні, вимірювання та фармацевтика.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/114685

До найкращих університетів України належать Київський національний університет імені Т. Шевченка, Львівська політехніка, Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського, Сумський державний університет, Львівський національний університет імені І. Франка, Харківський національний університет імені В. Каразіна, Національний університет біоресурсів і природокористування в Києві, Карпатський національний університет імені В. Стефаника в Івано-Франківську, Харківський політехнічний інститут, Одеський національний університет імені І. Мечникова.

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Поміркуйте, які навчальні заклади є найпривабливішими для вашої подальшої освіти й чому саме вони. Які чинники впливають на ваш вибір?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть, чому наука та освіта відіграють вирішальну роль у житті сучасного суспільства. 2. Зробіть висновки про залежність рівня розвитку науки від її фінансування. 3. Назвіть основні способи й форми просторової організації наукових досліджень у світі. 4. Створіть картосхему просторової організації наукових досліджень у світі та в Україні. За потреби зверніться до додаткових джерел.

💬 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. **Працюємо в групі.** Доберіть інформацію про те, що таке технополіс, технопарк, інноваційний парк, науковий інкубатор, університетське містечко (на вибір). Визначте основні форми просторової організації прикладних наукових досліджень в Україні (своїй місцевості). Зробіть відповідні висновки. Результати роботи подайте у вигляді презентації.
2. **Оберіть один із найбільших наукових центрів України (Київ, Харків, Львів, Одеса).** За додатковими джерелами дізнайтеся про навчальні заклади, які в ньому працюють. Створіть картосхему цього наукового кластера. Укажіть напрями його наукової роботи та спеціальності, які можна здобути під час навчання в цих закладах освіти.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113339

§ 32 Фінансові послуги

Коли люди найчастіше відвідують фінансові установи? Наприклад, люди звертаються в банк, щоб сплатити комунальні послуги, віддати цінні речі на зберігання в сейфі, отримати заробітну плату або пенсію. Які ще фінансові установи ви знаєте? Як ви вважаєте, чи важливо для економіки країни мати надійні фінансові установи? Фінансові установи яких країн є найбезпечнішими й чому саме?

1. Фінансова діяльність

Фінансовою послугою називають операції з грошовими коштами, мета яких — отримати прибуток або зберегти цінність фінансових активів. До них належать гроші, депозити, вклади, чеки, цінні папери, акції, золото, позики тощо.

Міжнародні фінансові активи — специфічні неречові активи (акції, облігації, векселі), що перебувають в обігу на світовому фінансовому ринку з метою отримання доходу в майбутньому їхніми власниками.

Фінансова діяльність охоплює випуск і викуп акцій, виплату дивідендів, оформлення та погашення боргів, а також сплату за користування капіталом (мал. 1).

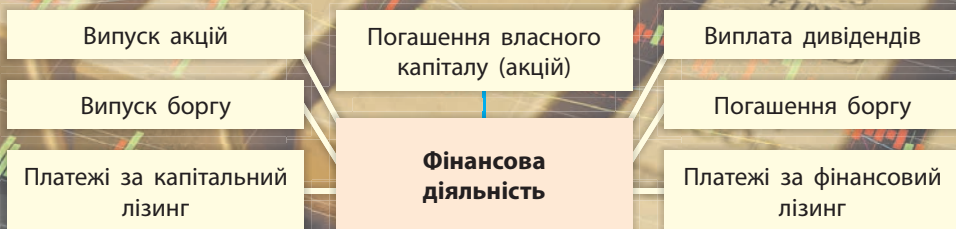
Фінансові установи — це організації, від банків і кредитних спілок до інвестиційних банків, що допомагають людям здійснювати операції з грошима та підтримують роботу економіки. Вони надають основні фінансові послуги — депозити, позики, інвестиції (мал. 2).

2. Види фінансових послуг. Світові фінансові центри

Фінансові установи надають основні продукти й послуги — від позик та ощадних рахунків до інвестицій і страхування.

Основними видами фінансових послуг в Україні є страхування; надання коштів і банківських металів у кредит; залучення коштів і банківських металів, що підлягають поверненню; фінансовий лізинг; факторинг; надання гарантій; торгівля валютними цінностями; фінансові платіжні послуги, які надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу.

Фінансовий лізинг (фінансова оренда) передбачає спеціальне придбання майна банком із подальшим наданням на певний термін

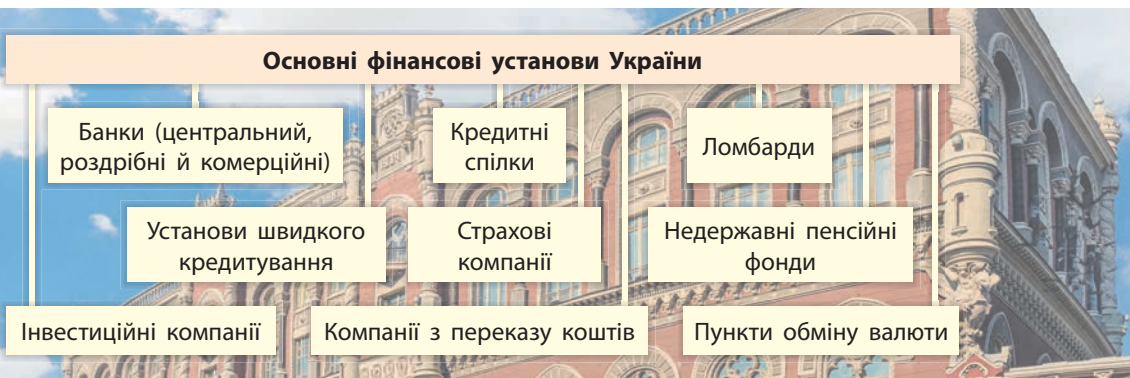
Мал. 1. Фінансова діяльність

? За додатковими джерелами визначте, що таке акція, облигація, дивіденд, лізинг.

у тимчасове користування. Протягом дії договору клієнт виплачує кошти за користування майном, а банк повертає собі його вартість та отримує прибуток.

Фінансовий центр (фінансовий хаб) — місце зосередження торгівлі у сфері фінансових послуг. Міжнародні та багато регіональних фінансових центрів мають повний спектр послуг та прямий доступ до фондів великих банків, страхових компаній, інвестиційних фондів і ринків капіталу. Такі фінансові центри називають великими світовими містами, або альфа-містами (таблиці 1, 2).

Альфа-місто є основним вузлом у глобальній економічній мережі. Воно має велику кількість населення, добре розвинену міжнародну транспортну інфраструктуру, якісні освітні, медичні й дослідні установи. Воно продукує ідеї, інновації та культурні продукти світового рівня.

Мал. 2. Основні фінансові установи України, що надають послуги населенню

? Поспілкуйтеся з дорослими та з'ясуйте, які із зазначених фінансових установ України вони відвідували протягом останнього місяця та з якою метою.

Чи були вони задоволені отриманими фінансовими послугами?

Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ СВІТУ
(2025 р.)

Місто	Країна
Нью-Йорк	США
Лондон	Велика Британія
Гонконг	Китай
Сінгапур	Сінгапур
Сан-Франциско	США
Чикаго	США
Лос-Анджелес	США
Шанхай	Китай
Шеньчжень	Китай
Сеул	Південна Корея

Таблиця 2

АЛЬФА-МІСТА
(2025 р.)

Місто	Країна
Лондон	Велика Британія
Нью-Йорк	США
Пекін	Китай
Дубай	ОАЕ
Гонконг	Китай
Париж	Франція
Шанхай	Китай
Сінгапур	Сінгапур
Сідней	Австралія
Токіо	Японія

Міста бета-рівня пов'язують помірно розвинені регіони зі світовою економікою. До цієї групи міст належить і Київ.

Штаб-квартири Європейського центрального банку та центрального банку Німеччини розташовані у Франкфурті-на-Майні. У місті також працюють Франкфуртська фондова біржа та багато фінансових установ. Понад 160 іноземних банків мають тут свої офіси, а ще 40 — представництва (мал. 3).

Фінансист — фахівець з управління фінансами, аналізу фінансових даних і розробки стратегій для досягнення фінансових цілей. Ця професія є однією з найперспективніших у сучасному світі. Її можна здобути в таких закладах вищої освіти України: Київський університет банківської справи, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця та інші.

3. Країни-інвестори та країни-офшори

Інвестиції є зручним засобом для збереження коштів від знецінення, для накопичення грошей для певної мети (наприклад, купівля житла, оплата навчання). Інвестування також може допомогти примножити свої особисті кошти та почати регулярно отримувати дохід без постійної активної участі. В Україні доступні такі

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114686

Мал. 3. Франкфурт-на-Майні — найбільший фінансовий центр ЄС

варіанти інвестицій: державні облігації та цінні папери українських компаній, купівля нерухомості для здачі її в оренду, відкриття депозиту в банках, купівля криптовалюти (із високим ризиком) тощо.

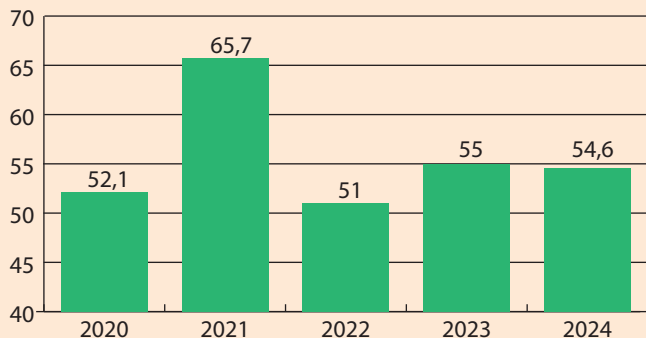
Іноземні інвестиції — грошові кошти, цінні папери, майно й майнові права, результати інтелектуальної діяльності, інші цінності, які інвестори з інших країн вкладають в об'єкти інвестиційної діяльності з метою отримання прибутку.

У 2024 р. найбільше прямих іноземних інвестицій залучали сектори відновлюваної енергетики, комунікацій і виробництва напівпровідників. Іноземні інвестиції у виробництво напівпровідників зросли більш ніж удвічі, а інвестиції у видобуток вугілля, нафти та природного газу скоротилися приблизно на 15 %.

Найбільше іноземних інвестицій спрямовувалося до Азійсько-Тихоокеанського регіону, при цьому беззаперечним лідером стала Індія. Європа посіла друге місце за обсягом прямих іноземних інвестицій.

Офшорна країна (зона) — держава або територія з особливими пільговими умовами для іноземного бізнесу. Вона пропонує вкрай низькі або нульові податки, сувору конфіденційність (банківську таємницю) та спрощену звітність для компаній, які не ведуть активної діяльності на її території. **Офшорна компанія** — компанія, яка має такі податкові пільги та зареєстрована в офшорній країні. Країни спеціально створюють сприятливі умови для міжнародного бізнесу, щоб залучати інвестиції. Тут можна уникнути високих

Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну, млрд дол.

Мал. 4. Прямі іноземні інвестиції в Україну
? Установіть причини нерівномірного розподілу інвестицій в Україну за роками.

податків і суворих правил, які часто ускладнюють підприємництво в розвинених країнах. До найбільших офшорних фінансових центрів світу належать Бермудські Острови, Багамські Острови, Гонконг, Панама.

4. Фінансові послуги й ринки в Україні

Фінансовий ринок України є поєднанням різних ринків: кредитного, валютного та ринку цінних паперів. Через агресію Росії багато учасників українського фінансового ринку зазнали збитків: деякі банки й компанії закрилися, а інші були змушені перенести свій бізнес у безпечніші регіони. Попри це фінансовий сектор зараз становить близько 7% ВВП України. Держава докладає зусиль, щоб ринок працював стабільно навіть в умовах воєнного стану. Фінансовий ринок також готують до інтеграції з ринком ЄС, наближаючи закони України до європейських стандартів.

У Києві працюють постійні представництва міжнародних фінансових організацій — Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку.

Воєнний стан погіршив інвестиційний клімат нашої держави. Сьогодні в Україну інвестують переважно іноземні компанії, які вже давно працюють тут, і ті, хто планує брати участь у післявоєнному відновленні країни. Основними країнами-інвесторами у 2024 р. були Кіпр, Нідерланди, Велика Британія, Швейцарія, Німеччина, Австрія, Франція та Люксембург (мал. 4).

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть, що таке фінансові послуги та міжнародні фінансові активи. 2. Що охоплює фінансова діяльність? 3. Укажіть найважливіші міста світу, розташовані найближче до території України. 4. Назвіть основні способи класифікації іноземних інвестицій. 5. Розкажіть про роль фінансового ринку для економіки та розвитку України.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Відвідайте найближчу до вас фінансову установу та з'ясуйте: 1) який дохід можна отримати від розміщення коштів на депозиті через місяць, пів року або рік; 2) чи можна зняти кошти з індивідуального рахунку в будь-який момент; 3) чи можна достроково розірвати депозитний договір і за яких умов; 4) які потрібно підготувати й подати документи для отримання кредиту та якою є річна ставка за кредитом; 5) яку комісію треба заплатити за переказ коштів і через який час їх можна отримати.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Визначте, які фінансові установи працюють у вашому населеному пункті. Поясніть, які послуги вони надають населенню та підприємствам.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. Доберіть інформацію про прямі іноземні інвестиції в Україну в млрд дол. США на поточний рік. Порівняйте ці дані з даними на мал. 4 та зробіть відповідні висновки.
2. Доберіть інформацію про найбільші у світі банки за активами. Оцініть географічне розташування цих банків і визначте, до яких країн вони належать. Зробіть відповідні висновки.
3. Доберіть інформацію про найбільші фондові біржі світу. Оцініть їхнє географічне розташування. Зробіть відповідні висновки.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113340

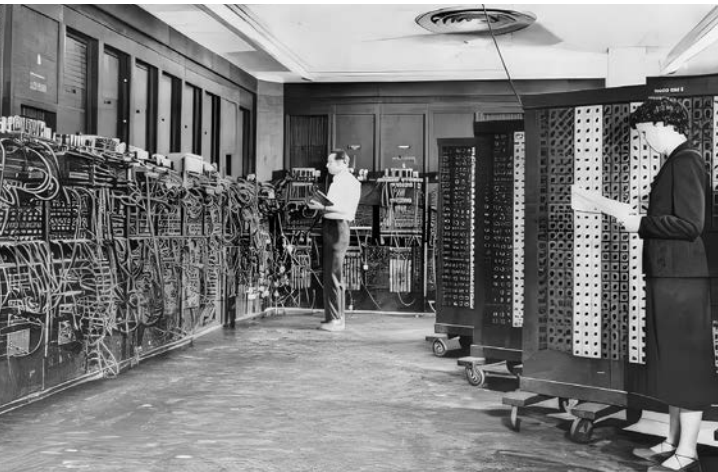
§ 33 Комп'ютерне програмування

Зараз існує багато мов програмування, а найпоширеніші з них — **SQL, Python, Java, JavaScript**. Чи вивчаєте ви якусь із цих мов? Комп'ютерне програмування має величезний вплив на сучасне суспільство, це основа для багатьох сфер, що сприяє економічному зростанню та створенню робочих місць, розвитку нових технологій і продуктів. Чи погоджуєтеся ви з тим, що володіння навичками програмування відкриває безмежні можливості для кар'єрного зростання та внеску в розвиток суспільства?

1. Комп'ютерне програмування як вид економічної діяльності

Комп'ютерне програмування — створення зрозумілих для комп'ютера інструкцій (коду), за якими він виконує завдання та розв'язує різні проблеми. Воно охоплює не лише написання програм, а й їх перевірку, виправлення помилок та оновлення. Програмісти створюють алгоритми, використовуючи мови програмування (мал. 1, 2).

Сучасні комп'ютери можуть виконувати найрізноманітніші дії — від роботи з текстами до керування складними системами. Проте без програм ці можливості залишилися б недоступними. Саме тому програмування є основою роботи будь-якого комп'ютера.

Мал. 1. Комп'ютер 1960-х рр.

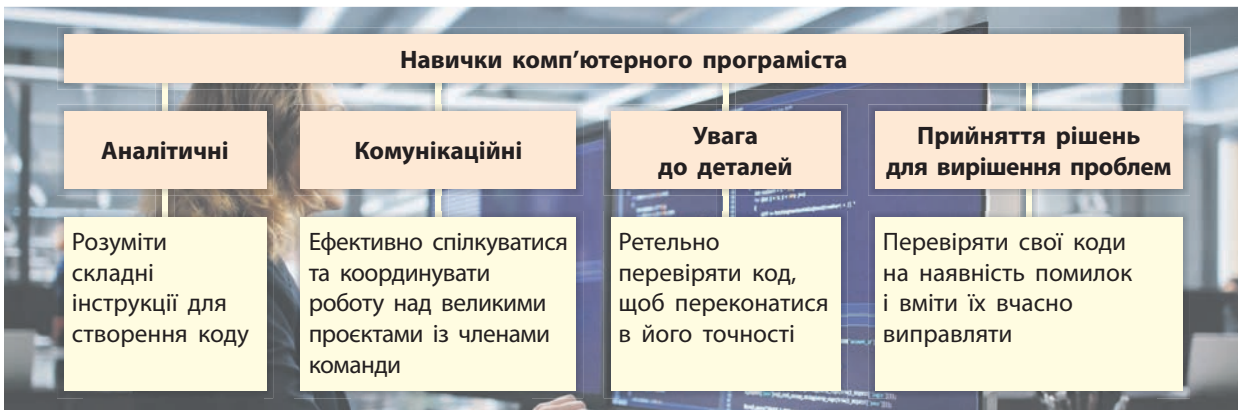
? Порівняйте комп'ютер 1960-х рр. із тим, що є у вашому комп'ютерному класі або вдома. Поясніть відмінності та їхні основні причини.

Опис першої у світі обчислювальної машини в XIX ст. створила англійська математикиня і письменниця Августа Ада Лавлейс, дочка поета Джорджа Байрона. Її вважають першою програмісткою. Одну з мов програмування, що були розроблені Міністерством оборони США, назвали Ада (на честь вченої).

Комп'ютерне програмування, або кодування, стало дуже популярним останніми десятиліттями. Технологічний сектор у США розвивався завдяки таким відомим програмістам, як Стів Возняк, Максиміліан Левчин (обидва мають українське походження), Білл Гейтс, Марк Цукерберг та інші. Зараз програмування є важливою частиною економіки. ІТ-бізнес поділяють на три основні види:

- 1) **Аутсорсинг** — компанія передає частину своєї роботи зовнішнім спеціалістам. Це зручно, якщо потрібно закрити непрофільні завдання.
- 2) **Аутстафінг** — працівники формально належать іншій компанії, але продовжують виконувати роботу для певної організації, що допомагає їй зменшити витрати.
- 3) **Продуктові ІТ-компанії** — вони створюють власні програмні продукти, самостійно досліджують ринок, інвестують у розробку та просування продукту, продають його та керують усім бізнесом.

Компанії, що займаються аутсорсингом та аутстафінгом, не мають прав на програмні продукти, які вони створюють. Ці права належать замовникам.

Мал. 2. Комп'ютерне програмування

? Проаналізуйте навички програміста. Чи сформовані вони у вас?

В Україні ІТ-бізнес розвивався завдяки високому рівню інженерної освіти. Агресія Росії зупинила швидке зростання експорту ІТ-послуг. Багато компаній відкрили офіси за кордоном і намагаються перевести своїх співробітників до інших країн. Через ризики деякі замовники відмовилися від проектів українських аутсорсерів. У 2023 р. для ІТ-галузі скасували пільги на податки.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
113354

2. Світовий і європейський ринок ІТ-послуг

У 2024 р. ринок ІТ-послуг у США був величезним і продовжує швидко зростати. За прогнозами, до 2030 р. він може зрости майже вдвічі. У Європі експорт ІТ-послуг також стабільно збільшується, хоча темпи дещо нижчі. Найбільшим виробником таких послуг у Європі є Німеччина, далі йдуть Франція, Велика Британія та Італія. Цікаво, що найшвидше розвивається ІТ-сфера в Естонії.

Зараз провідними країнами-експортерами цифрових послуг є переважно розвинені країни: США, Велика Британія, Німеччина, Ірландія (мал. 3). Значно зростають і експортні ринки Індії та Китаю.

Основними країнами та регіонами, які відіграють провідну роль на ринку аутсорсингу, є Індія (так звана «світова столиця аутсорсингу»), а також Філіппіни, держави Південно-Східної Азії (Малайзія, В'єтнам, Таїланд, Китай) і країни Східної Європи, зокрема Польща, Україна та Румунія.

3. ІТ-кластери в Україні

Попри виклики воєнного стану технологічна галузь залишається однією з ключових в економіці України, адже ІТ-сектор — найбільший експортер послуг. Комп'ютерні послуги сягають 38 % від загального обсягу експорту послуг. ІТ-сектор посідає друге місце в загальній структурі українського експорту (після експорту продовольства). У ньому працює понад 300 тис. осіб, із них близько 80 % живуть в Україні.

У 2022 р. близько двох третин чистого доходу українських ІТ-компаній припадало на Київ. Далі йдуть Львів (10,4 % доходів), Харків (8,1 %), Дніпро (4,2 %), Вінниця (3,4 %), Одеса (1,7 %).

Штаб-квартира
«Google» у столиці
Ірландії Дубліні

Мал. 3. Ірландія — один із лідерів в експорті ІТ-послуг. Завдяки сприятливій податковій політиці країни багато великих технологічних компаній, зокрема «Google», «Facebook», «Apple», розмістили тут свої європейські штаб-квартири

За даними досліджень, у 2024 р. в Україні налічувалося понад 2 тис. технологічних компаній. Близько половини з них надають сервісні послуги: 47% спеціалізуються на аутсорсингу, 3% — на аутстафінгу. Приблизно третина компаній створює власні продукти, а решта працює за змішаними моделями. Багато з них активно розширюють діяльність на міжнародні ринки.

ІТ-сектор України вистояв і пристосувався до складних умов. Зросло використання дистанційної роботи, активно розвивається кібербезпека, а також збільшилися міжнародна підтримка та інвестиції в українські ІТ-компанії. Разом із тим галузь стикається з певними проблемами. До 20 % ІТ-спеціалістів виїхали за кордон, а ще частина робочої сили перемістилася всередині країни. До широкомасштабного вторгнення Росії основними ІТ-кластерами були Харків, Одеса, Дніпро та Київ, а зараз чверть фахівців працюють у західних областях України. Кібербезпека стала нагальним питанням: зростає кількість атак на державні установи, критичну інфраструктуру та приватні компанії.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114687

Програмна інженерія пов'язана з виробництвом програмного забезпечення. Майбутніх фахівців цього напрямку навчають не просто програмувати (кодування, створення алгоритмів), а й створювати програмні продукти, працювати в команді розробників, тестувати та забезпечувати якість продукту. Запорукою успіху в ІТ є постійне навчання та вдосконалення навичок. В Україні на ІТ-спеціалістів готують Харківський радіотехнічний технікум, Вінницький технічний коледж, Львівський національний університет імені І. Франка, Харківський авіаційний інститут та інші.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поясніть, у чому полягає сутність комп'ютерного програмування. 2. Проаналізуйте зміст поняття «аутсорсинг». 3. Які країни є провідними експортерами ІТ-послуг? 4. Назвіть основні сфери застосування комп'ютерного програмування. 5. Розкажіть про роль технологічної галузі для економіки України зараз і в майбутньому.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

За додатковими джерелами доберіть приклади країн-лідерів на ринку програмного забезпечення, технополісів і технопарків у країнах світу та в Україні. Створіть політичну карту-модель «Географія ринку програмного забезпечення». Оцініть місце України в ній.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Обґрунтуйте рівень розвитку в країні та місця розташування ІТ-кластерів, технопарків і технополісів. Поясніть вплив географії вищих навчальних закладів технічної освіти на розташування ІТ-кластерів, технопарків і технополісів.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. **Працюємо в групі.** Створіть навчальну модель технополіса або ІТ-кластера.
2. Проведіть дослідження за однією з тем (на вибір): «Де в Україні функціонують технопарки?», «Чому в Україні швидко розвивається ІТ-аутсорсинг?», «Технопарк у своїй місцевості: можливості, профіль, проблеми». Результати подайте у вигляді мультимедійної презентації.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113341

3

РОЗДІЛ

РЕГІОНИ І КРАЇНИ

«Географія
зробила нас сусідами.
Історія зробила нас
друзями. Економіка
зробила нас партнерами,
а необхідність зробила нас
союзниками»

Джон Кеннеді

«Схід є Сходом,
Захід є Заходом, і їм
ніколи не зійтися»

Редьярд Кіплінг

«Кожному мила
своя сторона»

Григорій Сковорода

ТЕМА 1. РЕГІОНИ СВІТУ

§ 34 Регіональний поділ та геополітична карта світу

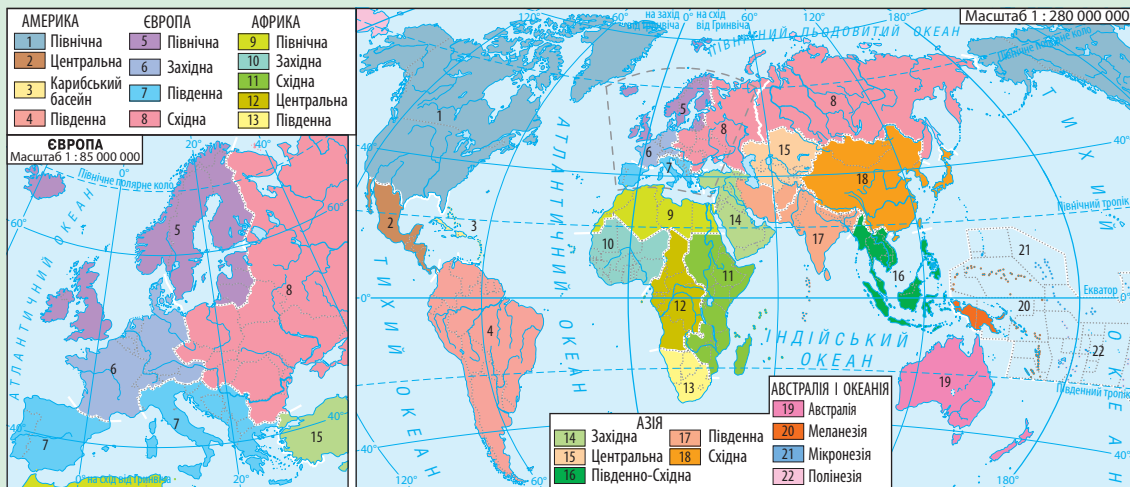
Світ — це велика шахівниця, на якій кожна держава є фігурою, а її доля залежить від власної стратегії та дій інших гравців. Поміркуйте, хто із сучасних світових лідерів міг би сказати такі слова. Що робить країну «королем», «королевою» або лише «пішаком» у цій глобальній грі? Яке місце на цій «шахівниці» посідає Україна? Пригадайте, що таке геополітичне положення держави і чому воно має вирішальне значення для розуміння сучасних міжнародних процесів.

1. Регіони та субрегіони світу за класифікацією ООН

Ви вже знаєте, що предметом вивчення суспільної географії є особливості та закономірності просторової організації суспільства як складової частини географічної оболонки. Основними одиницями сучасної суспільної структури світу є регіони та країни.

Регіон світу — сукупність країн, розташованих у певному географічному просторі, які мають спільні природні, історичні, культурні, економічні, демографічні та інші ознаки.

Для вивчення процесів і явищ, що відбуваються у глобальному просторі, ООН розробила спеціальну систему поділу на регіони.

Мал. 1. Регіони світу (за класифікацією ООН)

? Працюємо в групі. 1. Оберіть один з макрорегіонів світу. З'ясуйте за картосхемою, на які субрегіони він поділений. **2.** Зіставте картосхему та політичну карту світу в атласі. Установіть, які країни входять до складу кожного субрегіону. **3.** Назвіть ключові (найбільш впливові), на вашу думку, країни в субрегіонах та обґрунтуйте свій вибір.

Вона ґрунтується переважно на географічних принципах, а її головна мета — забезпечити «статистичну зручність» під час оброблення та аналізу даних.

За цією системою виділено п'ять великих регіонів (макрорегіонів): Європу, Азію, Африку, Америку, Австралію та Океанію (мал. 1). Кожен із них, своєю чергою, поділяється на субрегіони. Наприклад, у Європі розрізняють Північну, Західну, Південну та Східну Європу; в Азії — Західну, Центральну, Південну, Південно-Східну та Східну Азію.

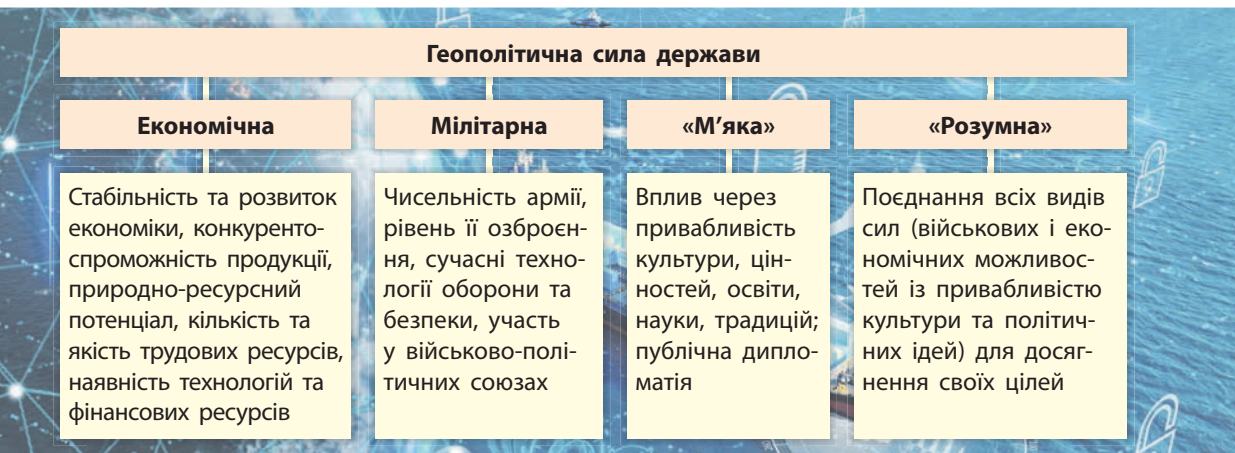
Зверніть увагу, що межі регіонів і субрегіонів не завжди збігаються з межами частин світу або материків. Так, наприклад, регіон Європа за класифікацією ООН охоплює й Північну Азію, тобто азійську частину Росії. А субрегіон Північна Америка простягається від Гренландії на півночі до державного кордону між США та Мексикою на півдні, тоді як материк Північна Америка тягнеться аж до Панамського каналу.

2. Геополітична карта світу. Види та центри сили

Основними елементами регіонів є держави. Саме вони формують політичну карту світу й визначають особливості його суспільного розвитку. Однак країни не існують ізольовано: між ними формуються політичні, економічні й культурні зв'язки. Їхній характер і сила впливу зумовлюють місце тієї чи іншої держави в системі міжнародних відносин.

Закономірності просторової організації політичних сил і їхній вплив на світовий розвиток досліджує наука **геополітика**. Відображенням цих процесів є **геополітична карта світу**. Вона показує не лише державні кордони, а й розташування **центрів сили** — найпотужніших за економічним, військово-політичним, науково-технічним, фінансовим та людським потенціалом країн і їхніх об'єднань. Крім того, на карті відображено військово-політичні блоки, міжнародні організації та осередки конфліктів і напруженості. На відміну від політичної, геополітична карта зосереджується на динаміці взаємодії між державами та об'єднаннями, а також на ролі центрів сили у світовому розвитку.

Геополітична сила держави визначається її економічним потенціалом, військовою потужністю, політичним впливом і здатністю формувати міжнародну думку. Вона складається з кількох видів сил: економічної, мілітарної, «м'якої» та «розумної» (мал. 2).

Мал. 2. Геополітичні сили держави

Мал. 3. Розвиток співпраці України з НАТО як чинник безпеки

Найпотужнішими центрами геополітичної сили в сучасному світі є США, Китай, Росія та Індія. До регіональних центрів сили належать Японія, Бразилія та Туреччина — держави, які відіграють провідну роль у своїх регіонах, але водночас мають помітний вплив і на глобальні процеси.

Важливу роль у формуванні світової політики відіграють також міжнародні об'єднання. Серед них — ЄС, що має потужний економічний і політичний вплив, та НАТО — найсильніший військово-політичний блок у світі.

До глобальних організацій, на яких ухвалюються стратегічно важливі рішення, належать ООН, «Велика сімка» (G7), «Велика двадцятка» (G20) та інші.

Крім того, у світі сформувалися цілі «регіони сили» — Північна Америка, Західна Європа, Східна й Південна Азія, Близький Схід. Разом вони визначають сучасну геополітичну карту світу та впливають на основні напрями розвитку міжнародних відносин.

3. Місце України в геополітичному просторі

Важливими кроками на шляху утвердження України у світі стали приєднання до ОБСЄ, відмова від ядерної зброї, партнерство з НАТО та курс на європейську інтеграцію (мал. 3). У 2008 р. Україна вступила до Світової організації торгівлі (СОТ), що сприяло економічному розвитку країни.

Водночас цей шлях був непростим. У 2013 р. відмова керівництва України від курсу на європейську інтеграцію спричинила масові протести, які призвели до повалення тогочасного режиму. Після Революції Гідності, у березні 2014 р., Україна підписала з ЄС Угоду про асоціацію, а у 2022 р. стала кандидатом на членство в ЄС. Було відновлено інтенсивне партнерство з НАТО та США.

У 2014 р. на Україну чекали тяжкі випробування: окупація Росією Криму та окремих районів Луганської і Донецької областей. А 24 лютого 2022 р. відбулося широкомасштабне вторгнення Росії.

Війна показала, що справжня геополітична сила визначається не лише ресурсами або армією, а передусім стійкістю, єдністю народу та здатністю до ефективної міжнародної взаємодії.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи є, на вашу думку, регіональний поділ за класифікацією ООН справедливим і актуальним у XXI ст.? Наведіть аргументи «за» і «проти», спираючись на приклади країн, які могли б належати до різних регіонів одночасно.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть та покажіть на картосхемі (мал. 1) основні регіони світу за класифікацією ООН. 2. Укажіть ключові чинники, що визначають геополітичну роль країни в сучасному світі. Які країни та об'єднання сьогодні є головними центрами геополітичної сили? 3. Охарактеризуйте місце України на сучасній геополітичній карті світу. 4. Які геополітичні центри сили мають найбільший вплив на Україну?

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. Напишіть коротке звернення (до десяти речень) від імені України до світової спільноти: що ми вже зробили та чого прагнемо.
2. **Працюємо в групі.** Оберіть одну з країн — центрів сили. Зберіть та опрацюйте інформацію, яка розкриває економічний, політичний, військовий і культурний потенціал цієї країни та її вплив на міжнародні відносини й світову економіку. За результатами роботи підготуйте коротку доповідь.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Практична робота 10. Позначення на контурній карті регіонів і субрегіонів світу

1. Позначте на контурній карті регіони та субрегіони світу за класифікацією ООН.
2. Визначте, до якого субрегіону Європи належить Україна.
3. Проаналізуйте переваги та виклики геополітичного положення України.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113342

ТЕМА 2. АМЕРИКА

§ 35 Загальна характеристика Америки

Америка — регіон неймовірних можливостей і контрастів. Пригадайте, які природні контрасти цього континенту вам відомі. Як вони можуть впливати на життя людей? Країни регіону мають різний рівень економічного розвитку. Чому, на вашу думку, виникають такі відмінності? Як на це вплинули географічні відкриття, колонізація та освоєння територій?

1. Географічний образ регіону

Америка простягається велетенською дугою завдовжки понад 16,5 тис. км із півночі на південь — від холодних островів Канади до архіпелагу Вогняна Земля. Загальна площа цієї частини світу становить 42,5 млн км² — це майже третина суходолу планети. Значна протяжність морських кордонів сприяє розвитку міжнародної торгівлі.

Природні умови та ресурси регіону дуже різноманітні. Тут простягаються гірські системи Кордильєр, Анд і Аппалачів, а близько двох третин території займають величезні рівнини, сприятливі для сільського господарства. Америка розташована майже в усіх кліматичних поясах, що формує різні природні зони з багатим рослинним і тваринним світом.

За запасами мінеральних ресурсів Америка поступається лише Євразії. Тут розвідані великі поклади нафти, природного газу, вугілля, залізної руди, міді, золота, бокситів та алмазів.

Регіон має важливі водні ресурси: найбільші річки — Амазонка, Парана, Ориноко, Міссісіпі, Міссурі, Маккензі, Юкон; Великі озера — найбільша внутрішня водна система світу. Ліси також займають значні площі.

Тривала імміграція та порівняно високі показники народжуваності сприяли формуванню великого працересурсного потенціалу. Кількість населення регіону перевищує 1 млрд осіб (12% населення світу). Найнаселеніші країни — США, Бразилія, Мексика. Більша частина людей живе в містах та міських агломераціях. Їхній розвиток спричинив утворення великих зон розселення — мегалополісів.

Величезні природні та трудові ресурси Америки в поєднанні з вигідним географічним положенням створюють сприятливі передумови для економічного розвитку країн регіону.

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114688

2. Склад та політична карта регіону

Відповідно до класифікації ООН Американський макрорегіон поділяють на Північну, Центральну, Південну Америку та країни Карибського басейну (мал. 1, таблиця 1). Країни Центральної та Південної Америки часто поєднують в один субрегіон під назвою Латинська Америка.

Сучасні держави Америки — колишні колонії, що домоглися державного суверенітету від своїх метрополій. Зараз політична карта Америки налічує 35 держав і 23 залежні території, які є володіннями Великої Британії, Нідерландів, Данії, Франції та США. Більшість держав регіону — унітарні республіки. Федеративний устрій мають Аргентина, Бразилія, Венесуела, Канада, Мексика, США, Сент-Кітс і Невіс. Канада та деякі невеликі острівні держави входять до складу Британської Співдружності й визнають головою держави короля або королеву Великої Британії.

Усі держави Америки є членами ООН. Також американські країни активно співпрацюють у різних об'єднаннях, які сприяють

РЕГІОНАЛЬНИЙ СКЛАД АМЕРИКИ

Субрегіони	Країни і залежні території
Північна Америка (Англо-Америка)	США, Канада, Гренландія, Бермудські Острови
Центральна Америка	Мексика, Беліз, Гватемала, Нікарагуа, Сальвадор, Гондурас, Коста-Рика, Панама
Південна Америка	Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаяна, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі
Карибський басейн	Багамські Острови, Куба, Ямайка, Гаїті, Домініканська Республіка, Антигуа і Барбуда, Барбадос та інші

Мал. 1. Субрегіони Америки

раціональному використанню ресурсів. Найпотужніші серед них — це ОАД (Організація американських держав), МЕРКОСУР (Південний спільний ринок) та USMCA (угода між США, Мексикою і Канадою, колишня НАФТА). США та Канада входять до складу НАТО.

3. Типи країн Америки за рівнем економічного розвитку

Американський регіон охоплює країни з дуже різним рівнем економічного розвитку. США і Канада належать до високорозвинених держав світу, є членами «Великої сімки». Вони мають потужну промисловість, високотехнологічне сільське господарство, розвинену сферу послуг та є світовими лідерами у фінансах, науці й інноваціях. Їхні економіки характеризуються високим рівнем життя населення. Усі інші країни Америки належать до групи держав, що розвиваються. Серед них виділяють декілька підтипів:

- 1) нові індустріальні країни (НІК) — Бразилія, Мексика та Аргентина (так звана «велика трійка» Латинської Америки). До них наближаються Венесуела, Колумбія, Чилі;
- 2) «багаті острови» — острівні країни Карибського басейну, відомі своїми курортами та банківським бізнесом (зокрема, Багамські Острови, Барбадос);

- 3) країни середніх можливостей, які мають значний потенціал для економічного зростання (наприклад, Парагвай, Болівія, країни Центральної Америки);
- 4) найменш розвинені країни. У регіоні така лише одна — Гаїті. Це найбідніша держава всієї Західної півкулі, де 60 % населення живе за межею бідності, а понад 40 % громадян є неписьменними.

4. Структура національних економік країн Америки

Різний рівень економічного розвитку визначає відмінності у структурі господарства держав Америки (таблиця 2). На країни Північної Америки припадає близько 32 % світового ВВП, тобто це один із найпотужніших економічних регіонів світу.

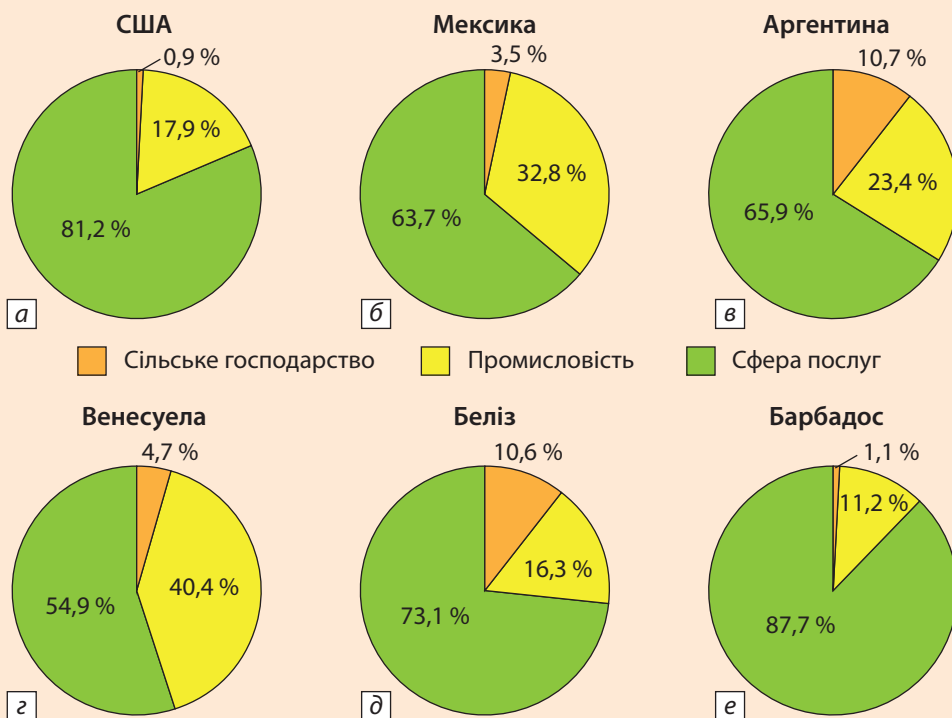
Таблиця 2

ВВП ОКРЕМИХ КРАЇН ПІВНІЧНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ (2025 р.)*

Місце у світі	Країна	ВВП (за ПКС), млрд дол.	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
2	США	30 767,1	89 991
8	Бразилія	4 988,6	23 381
12	Мексика	3 425,1	25 682
17	Канада	2 845,0	58 900
28	Аргентина	1 494,7	31 484
31	Колумбія	1 195,9	22 543
43	Чилі	714,3	35 649
45	Перу	643,1	18 688
58	Венесуела	224,0	8 397
63	Еквадор	300,1	16 578

- 7 Проаналізуйте таблицю. Поміркуйте, чому Канада, яка є розвинутою країною, за загальним ВВП у регіоні посідає нижчу позицію, ніж Мексика та Бразилія. Які показники допомагають пояснити цей «економічний парадокс»?

* За даними Світового банку.

Мал. 2. Структура ВВП країн Америки (2025 р.)*

? Які зміни можуть відбутися у структурі економік цих країн у наступні 10—20 років? Обґрунтуйте свою думку.

Високорозвинені США й Канада посідають лідерські позиції за виробництвом продукції переробної і добувної промисловості, сільськогосподарства. У структурі їхньої економіки та зайнятості населення провідні позиції належать третинному сектору (мал. 2, а). Ці дві країни є найбільшими у світі виробниками та постачальниками різноманітних послуг і мають надсучасну невиробничу сферу та розвинений туристично-рекреаційний комплекс.

Для країн Латинської Америки характерний нерівномірний розвиток. Більшість із них мають індустріально-аграрну економіку, яка перебуває під значним впливом іноземного капіталу. За обсягами виробництва ВВП у регіоні виділяють три економічні гіганти: це Бразилія, Мексика та Аргентина (мал. 2, б, в).

* За даними: CIA World Factbook.

У 1980-х рр. вони здійснили глибокі економічні реформи, спрямовані на прискорення зростання. Основними заходами були залучення іноземних інвестицій, особливо від американських корпорацій, та розвиток власного експортного виробництва. За декілька десятиліть ці держави перетворилися на потужні промислові центри та приєдналися до світових ланцюгів постачання. За їхнім прикладом активно розвивалися й інші країни регіону, зокрема Чилі, Колумбія, Перу та Еквадор.

В економіці Куби, Венесуели та Болівії ще зберігаються значна роль держави та обмеження приватного сектору (мал. 2, з). Водночас країни шукають шляхи інтеграції в ринкову економіку та залучення іноземних інвестицій для подолання криз.

Острівні держави Карибського басейну зосереджують увагу на розвитку сфери послуг — передусім туризму та фінансових послуг, а також сільського господарства (мал. 2, е).

Тривалий час головним чинником економічного розвитку Американського регіону була провідна роль США. Вони виступали головним інвестором, торговельним партнером та постачальником нових технологій і послуг. Останніми десятиліттями країни Латинської Америки розширюють співпрацю з іншими державами та активно залучають інвестиції з Європи, Китаю та Японії.

5. Географія провідних виробництв

Економіка Америки вирізняється різноманітною спеціалізацією країн. Провідне значення має третинний сектор, який формує основу сучасної економіки, особливо в США та Канаді. Тут зосереджені світові фінансові центри (Нью-Йорк, Бостон, Чикаго, Торонто, Монреаль), найбільші біржі, ТНК та банки. Високого рівня досягли інформаційні технології, наукові дослідження, освіта та медицина.

Важливим складником третинного сектору є транспортна інфраструктура. Найгустіша мережа автомобільних і залізничних шляхів поєднує США з Канадою та Мексикою. Найбільші трансконтинентальні магістралі регіону — Панамериканське та Трансамазонське шосе. Велику роль у міжнародних перевезеннях відіграють найбільші аеропорти (Атланта, Чикаго, Лос-Анджелес,

Мал. 3. Виробничий комплекс «Boeing»
(місто Еверетт, штат Вашингтон, США)

Мал. 4. Найбільший завод із виробництва
автомобілів «Volkswagen» за межами
Німеччини (Мексика)

Торонто, Сан-Паулу) та морські порти (Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Філадельфія, Сантус, Ванкувер, Гавана). Стратегічне значення має Панамський канал.

Панама, Багамські Острови, Антигуа і Барбуда належать до країн «зручного прапора», який можуть використовувати іноземні судна.

Американський туристичний регіон посідає третє місце за масштабами розвитку міжнародного туризму. Головні центри залучення туристів — США, Канада, Мексика, Бразилія, а також невеликі країни Карибського басейну та Центральної Америки.

В економіці Америки важливе місце посідає обробна промисловість. Зростає частка вторинного сектору в загальній структурі ВВП регіону (насамперед завдяки індустріалізації країн Латинської Америки).

США та Канада спеціалізуються на виробництві наукомісткої продукції: авіаційно-космічної техніки, електроніки, програмного забезпечення, автомобілів та медичного обладнання (мал. 3). Головними промисловими центрами є Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес, Детройт, Торонто та Монреаль. У країнах Латинської Америки — Мексиці, Бразилії та Аргентині — сформувалися великі промислові комплекси, орієнтовані на автомобілебудування, металургію, хімічну та харчову промисловість (мал. 4).

Найбільшими центрами промисловості є Мехіко, Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Буенос-Айрес та Монтеррей.

Важливу роль в індустріалізації Латинської Америки відіграють ТНК. Вони інвестують у виробничі комплекси, створюють робочі місця та впроваджують сучасні технології. Наприклад, автомобільні компанії «General Motors», «Ford» та «Volkswagen» мають великі заводи в Мексиці. Компанія «Vale» у Бразилії розробляє родовища залізної руди та постачає її на світові ринки. Хімічну промисловість підтримують корпорації «BASF» та «Dow», які мають відділення у Бразилії та Аргентині.

Первинний сектор зберігає стратегічне значення завдяки багатим природним ресурсам. США та Канада належать до світових лідерів із виробництва зернових культур, сої, кукурудзи та м'яса. Латинська Америка спеціалізується на вирощуванні тропічних культур — кави, какао, бананів, цукрової тростини та сої. Америка також є важливим постачальником енергетичних та мінеральних ресурсів: нафти й природного газу (США, Венесуела, Мексика), міді (Чилі), срібла (Мексика), залізної руди (Бразилія), бокситів (Ямайка).

6. Зв'язки України з країнами Америки

Серед країн Америки найважливішими торговельно-економічними партнерами України є США, Канада, Бразилія, Мексика, Еквадор та Аргентина. США й Канада підтримують розвиток України як демократичної та економічно розвиненої держави. Під час широкомасштабного вторгнення Росії ці країни разом із партнерами запровадили санкції проти агресора та надають Україні фінансову, військову й гуманітарну допомогу. Водночас триває економічна співпраця у сфері торгівлі, інвестицій та розвитку важливих секторів економіки України. Значну роль відіграють також культурні зв'язки, освітні програми та активна українська діаспора, яка популяризує українську культуру за кордоном.

④ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи дійсно Америка — територія контрастів? Наведіть приклади, які підтверджують або спростовують цю думку.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Порівняйте структуру економіки країн Латинської Америки та Північної Америки. 2. Яку спеціалізацію мають третинний, вторинний і первинний сектори у країнах Північної та Латинської Америки? 3. Охарактеризуйте роль США та Канади як стратегічних партнерів України.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Оберіть одну відому американську ТНК (наприклад, «Coca-Cola», «McDonald's», «Microsoft», «Amazon», «Ford»). З'ясуйте, що вона виробляє і де має підрозділи. Дослідіть, чи є її товари або філії в Україні. Поясніть, як це впливає на економіку та життя людей у нашій країні.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Працюємо в групі. За додатковими джерелами проаналізуйте текстові та числові дані про країни Америки. Складіть інфографіку або картосхему основних експортних товарів і послуг цих країн.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Практична робота 11. Групування країн Америки за ІЛР

1. Опрацюйте джерела, які містять інформацію про ІЛР країн (наприклад, Human Development Report ООН). Визначте, до якої групи належать країни Північної та Латинської Америки.
2. Складіть таблицю та розподіліть країни за групами.
3. Поясніть, які чинники впливають на значення ІЛР у цих країнах.

Практична робота 12. Порівняння секторальної структури національних економік країн Америки

1. Розгляньте діаграми, що відображають секторальну структуру економік країн Америки (мал. 2). Порівняйте частки первинного, вторинного та третинного секторів.
2. Поясніть відмінності секторальної структури.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113343

§ 36 Країни Америки

США та Бразилія — економічні гіганти Америки. Поміркуйте, які історичні події вплинули на сьогоднішній статус цих країн. Які чинники сприяли їхньому економічному зростанню? Чим різняться економічні моделі США та Бразилії? Які сучасні виклики вони долають, щоб залишатися важливими учасниками світового ринку?

1. США (Сполучені Штати Америки)

- ♦ **Офіційна назва** — Сполучені Штати Америки (США)
- ♦ **Площа:** 9,8 млн км² (III місце)
- ♦ **Населення:** 347,5 млн осіб (2025 р.) (III місце)
- ♦ **Столиця:** Вашингтон
- ♦ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки»
- ♦ Президентська республіка, федеративна держава (50 штатів і федеральний округ Колумбія)

США — одна з провідних держав світу з потужним політичним та економічним впливом. На неї припадає близько 15 % світового ВВП та понад 17 % промислового виробництва.

Великий економічний потенціал забезпечує країні політичний вплив: вона фінансово підтримує діяльність міжнародних організацій (ООН, Світового банку, МВФ) і відіграє провідну роль у НАТО. США витрачають значні кошти на наукові дослідження та розробки, що сприяє розвитку інформаційної інфраструктури й міжнародної співпраці.

США є однією з найбагатших країн світу за природними ресурсами. Клімат сприятливий, ґрунти родючі, водні ресурси великі (річки Міссісіпі, Колорадо, Юкон, Ріо-Гранде; Великі озера). Ліси займають понад третину території. Країна має значні запаси нафти, природного газу, вугілля, залізної руди, міді, урану та золота.

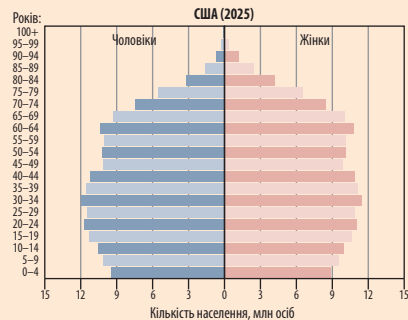
США — одна з найбільш населених країн світу з різною густиною населення: щільно заселені східне та західне узбережжя, район Великих озер, а внутрішні та гірські райони малолюдні. Рівень урбанізації перевищує 83 %. Найбільші міста: Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Х'юстон, Даллас, Вашингтон. Природний приріст становить близько 4 ‰. Вікова структура поступово змінюється: зменшується частка дітей і підлітків, зростає кількість людей старшої групи, але проблема старіння населення ще не настільки гостра, як у Європі (мал. 1).

США — багатонаціональна країна. Тут живуть нащадки європейських переселенців, афроамериканці, латиноамериканці, азійські громади та корінні індіанські народи. У країні налічується близько 2 млн українців. США залишаються одним із головних центрів імміграції у світі.

Релігійне життя різнобарвне: найбільше християн — протестантів і католиків, представлені також індуїзм, іслам та інші релігії.

Близько 80 % населення зайняте у сфері послуг (фінанси, торгівля, освіта, медицина), понад 20 % — у промисловості і лише 0,7 % — у первинному секторі. США — одна з перших постіндустріальних економік із провідною роллю сфери послуг, серед яких інформаційно-технологічні, консалтингові та маркетингові послуги. Американські ІТ-компанії виробляють близько третини світового програмного забезпечення (серед лідерів — «IBM», «Microsoft», «Oracle», «Symantec», «Google», «Apple») (мал. 2). Більшість підприємств, що надають новітні послуги, зосереджені в технопарках і технополісах. У мегалополісі Сан-Сан (Каліфорнія) розташована Силіконова долина — найбільший у світі технополіс.

США мають сучасну транспортну систему з густою мережею автошляхів, залізниць, авіаційною інфраструктурою та морськими портами. Найпотужніші галузі промисловості: електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічна, текстильна та харчова.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда США (2025 р.)*

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 2. «Apple Park» у Купертіно (Каліфорнія) — головний офіс компанії «Apple»

Країна також посідає провідні позиції у видобутку вугілля, нафти, природного газу та руд чорних і кольорових металів.

Провідну роль у вторинному секторі США відіграє багатопрофільне машинобудування, насамперед автомобілебудування. Щорічно в США виробляють понад 10 млн автомобілів, основна частка їхнього виробництва припадає на три найбільші автомобільні компанії — «Ford Motor», «General Motors» та «Chrysler».

Сільське господарство США має високу продуктивність і використовує сучасні технології. Країні належать провідні позиції у світі за виробництвом та експортом кукурудзи, сої, цитрусових, пшениці, арахісу, цукрових буряків, винограду, соняшнику тощо.

За обсягом експорту США поступаються лише Китаю. Країна продає виробниче обладнання й машини, літаки та аерокосмічну техніку, зброю, а також сільськогосподарську продукцію. США є потужним інвестором інших держав.

США є важливим партнером України. Із 2014 р. вони надають Україні допомогу в проведенні реформ і протистоянні агресії Росії.

Карта
«Економіка
США»

rnk.com.ua/
114689

2. Бразилія

- ♦ **Офіційна назва** — Федеративна Республіка Бразилія
- ♦ **Площа:** 8,5 млн км² (V місце)
- ♦ **Населення:** 220,1 млн осіб (2024 р.) (VII місце)
- ♦ **Столиця:** Бразилія
- ♦ Країна, що розвивається, підтип — нова індустріальна країна
- ♦ Президентська республіка, федеративна держава

Бразилія — величезна країна зі значними природними ресурсами й численним населенням. За обсягом ВВП країна посідає сьоме місце у світі й друге в регіоні (після США). Бразилія відіграє ключову роль у політичних та економічних процесах Латинської Америки. Завдяки іноземним інвестиціям вона досягла значних успіхів у розвитку промисловості та сільського господарства.

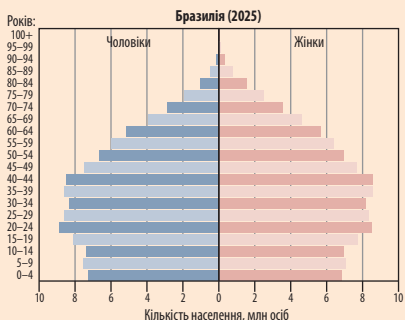
Бразилія займає майже половину Південноамериканського континенту. Велика кількість країн-сусідів сприяє розвитку зовнішніх економічних зв'язків.

Природно-ресурсний потенціал Бразилії є одним із найбагатших у світі. Країна має величезні запаси залізних, марганцевих та уранових руд, бокситів, ніобію, золота, алмазів. У Бразилії зосереджені величезні водні ресурси — Амазонка та її притоки формують найбільший у світі гідропотенціал. Лісові масиви Амазонії забезпечують різноманітні біологічні ресурси та деревину. Родючі ґрунти та сприятливий клімат роблять країну одним із провідних світових виробників і експортерів сільськогосподарської продукції.

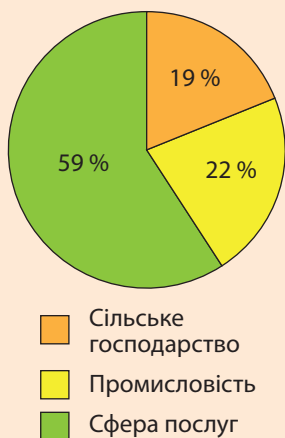
Бразилія — найбільша за кількістю жителів країна Латинської Америки та одна з найнаселеніших у світі. Для країни характерна велика етнічна різноманітність: поряд живуть нащадки європейських переселенців, африканців, представники мішаних рас (мулати, метиси, самбо), корінні індіанські народи,

а також вихідці з Азії. Кількість української діаспори в Бразилії становить близько 600 тис. осіб.

Українська діаспора в Бразилії сформувалася наприкінці XIX ст. Відомі українці — кінорежисер Гуго Пашко, скульпторка Оксана Нарозняк. Українці в Бразилії зберігають свою ідентичність через школи, церкви та культурні центри.

Мал. 3. Статеві-вікова піраміда Бразилії (2025 р.)*

Мал. 4. Структура ВВП Бразилії (2025 р.)**

* За даними: CIA World Factbook.

** За даними Світового банку.

У середині XX ст. темпи приросту населення в країні були дуже високими (25—30‰), що зумовило значну частку дітей. Зараз природний приріст помітно знизився та становить 6,2‰ (мал. 3).

Близько 88 % населення Бразилії живе в містах, що свідчить про високий рівень урбанізації. Найбільші міські агломерації розміщені переважно в прибережних районах — це Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Бразиліа, Сальвадор. На вузькій смузі Атлантичного узбережжя зосереджена майже половина жителів країни.

Демографічні процеси в Бразилії сформували великий трудовий потенціал. Збільшується зайнятість економічно активного населення у сфері послуг та промисловості. Збільшення кількості міського населення загострює проблеми зайнятості (безробіття сягає 8 %).

Структура ВВП Бразилії за співвідношенням секторів економіки наближається до розвинених країн (мал. 4). Провідними складниками третинного сектору економіки є торгівля, банківсько-фінансова діяльність і туризм.

Важливу роль відіграє транспортна інфраструктура — порти й авіасполучення,

Мал. 5. Місто Белу-Оризонті в Бразилії

які забезпечують експорт промислової та сільськогосподарської продукції. Зростає значення інформаційних технологій і телекомунікацій.

Туризм — одна з найприбутковіших галузей економіки Бразилії. Самобутня природа Амазонки, мальовничі узбережжя та яскраві карнавали Ріо-де-Жанейро щороку приваблюють понад 6 млн туристів.

Основні підприємства обробної промисловості зосереджені на південному сході країни — у промисловому трикутнику Сан-Паулу — Ріо-де-Жанейро — Белу-Оризонті (мал. 5). Провідне місце посідає машинобудування (понад 30 % промислового виробництва): випуск автомобілів (понад 2,5 млн на рік), літаків, суден, тракторів та електроніки. Чимала частина підприємств належить іноземним компаніям. Потреби галузі забезпечують чорна й кольорова металургія, зберігають важливе значення легка та харчова промисловість.

Первинний сектор Бразилії залишається важливою частиною економіки: за видобутком залізної руди, бокситів, золота, графіту та інших мінералів країна належить до десятки світових лідерів. Провідну роль у сільському господарстві відіграє рослинництво. Основні культури — кава, какао, бавовник, цукрова тростина та соя.

Карта
«Економіка
Бразилії»

rnk.com.ua/
114690

Понад половину експорту Бразилії становлять автомобілі, транспортне обладнання та сільськогосподарська продукція.

Україна й Бразилія розвивають партнерство в економічній, науково-технічній і гуманітарній сферах, зокрема в сільському господарстві, біоенергетиці, фармацевтиці та цивільному будівництві.

ДИЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи здатна Бразилія в майбутньому скласти конкуренцію США на світовій арені? Як ви вважаєте, у яких саме сферах (економіка, культура, спорт, міжнародна політика) вона має найбільші шанси?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть основні особливості сучасного постіндустріального розвитку США. 2. Які сфери економічної діяльності формують міжнародну спеціалізацію США? 3. Визначте, який вплив природні ресурси Бразилії мають на спеціалізацію її промисловості та сільського господарства. 4. Поясніть особливості розміщення основних промислових виробництв Бразилії. 5. Порівняйте секторальну структуру економіки США та Бразилії. Поясніть причини відмінностей.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Зберіть та проаналізуйте інформацію про економіку США. Поясніть, чому США посідають провідні позиції у світовій економіці та які виклики стоять перед їхньою економікою сьогодні.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Порівняйте економіки США та Бразилії за такими напрямками: природні ресурси, промисловість, сільське господарство, інновації, роль у світовій торгівлі. Створіть таблицю або схему, що відображає спільні й відмінні ознаки. З'ясуйте, які особливості господарства кожної країни формують її конкурентні переваги.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113344

ТЕМА 3. АЗІЯ

§ 37 Загальна характеристика Азії

«Азія — велика, давня, таємнича. Із нею не сперечаються. Її просто приймають», — зазначав британський письменник Редьярд Кіплінг. Поясніть слова письменника з погляду географії, культури та економіки. Чи погоджуєтеся ви із цією думкою? Наведіть приклади, які підтверджують або спростовують її.

1. Географічний образ регіону

Азія — найбільша частина світу. Вона простягається з півночі на південь майже на 7 тис. км, а із заходу на схід — на понад 10 тис. км. Більшість країн Азії мають приморське положення. Величезні розміри та різноманітне географічне розташування зумовлюють надзвичайне різноманіття природних умов і ресурсів, що істотно впливає на господарську діяльність та спосіб життя населення. Клімат регіону також відзначається великою різноманітністю: від спекотного й вологого екваторіального на півдні до різкоконтинентального та посушливого у внутрішніх районах і помірного на півночі.

Азія є світовим лідером за запасами нафти та природного газу (особливо в Західній Азії), має значні поклади кам'яного вугілля (Китай, Індія). Регіон багатий і на рудні ресурси — залізні руди

(Китай, Індія) та кольорові метали, зокрема олово й вольфрам (Південно-Східна Азія), мідь (Казахстан, Індонезія).

Величезне значення мають водні ресурси — річки Янцзи, Хуанхе, Ганг, які забезпечують водою мільярди людей, а також агрокліматичні ресурси, що створюють сприятливі умови для вирощування багатьох сільськогосподарських культур.

Водночас природні ресурси Азії розподілені вкрай нерівномірно, що суттєво впливає на економічний розвиток окремих субрегіонів.

Азія — найбільш населений регіон світу, де проживає близько 60 % усього людства, що формує її потужний трудовий потенціал. Тут розташовані вісім із 16 найнаселеніших країн світу (понад 100 млн осіб), зокрема Індія та Китай.

Для більшості країн характерні порівняно високі показники природного приросту, нерівномірність розселення та швидкі темпи урбанізації. Густота населення особливо висока у Східній, Південній і Південно-Східній Азії. Значна частина жителів зосереджена в прибережних районах і великих річкових долинах.

Саме в Азії сформувалися найбільші у світі міські агломерації та мегалополіси: Токайдо (Японія), Цзинь-Цзинь-Цзі, Дельта річки Янцзи, Дельта Перлової річки (Китай) (таблиця 1).

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114691

Таблиця 1

НАСЕЛЕННЯ НАЙБІЛЬШИХ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ АЗІЇ (2025 р.)*

Місце у світі	Назва агломерації	Країна	Населення, млн осіб
1	Токіо	Японія	37,04
2	Делі	Індія	34,67
3	Шанхай	Китай	30,48
4	Мумбаї	Індія	22,09
5	Карачі	Пакистан	18,08

* За даними: World Population Review.

Населення Азії відзначається етнічною, мовною та релігійною різноманітністю. Тут живуть сотні народів, що належать до різних рас і культурних спільнот, представлені майже всі мовні сім'ї. Більшість країн є багатонаціональними. Етнічна й релігійна строкатість, а також нерівномірне забезпечення природними ресурсами зумовлюють велику кількість внутрішніх і міждержавних конфліктів.

2. Склад та політична карта регіону

ООН поділяє Азію на п'ять субрегіонів, кожен із яких має свої унікальні економічні та культурні особливості (таблиця 2, мал. 1).

Сучасна політична карта Азії містить 48 держав і територій. Із них 47 країн є суверенними. Тайвань (Китайська республіка) належить до частково визнаних держав, юридично це провінція Китаю.

Таблиця 2

РЕГІОНАЛЬНИЙ СКЛАД АЗІЇ*

Субрегіони	Країни
Західна (Південно-Західна) Азія	Країни <i>Близького Сходу</i> : Кіпр, Туреччина, Сирія, Ліван, Ізраїль, Йорданія, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія, Бахрейн, Катар, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман, Ємен; країни <i>Закавказзя</i> : Азербайджан, Вірменія, Грузія
Південна Азія	Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Іран, Мальдіви, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка
Південно-Східна Азія	Бруней, Східний Тимор, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни
Східна Азія	Китай, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Японія
Центральна Азія	Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

* Субрегіон Північна Азія охоплює територію Росії, яку в суспільно-географічному поділі ООН віднесено до Східної Європи.

Мал. 1. Субрегіони Азії

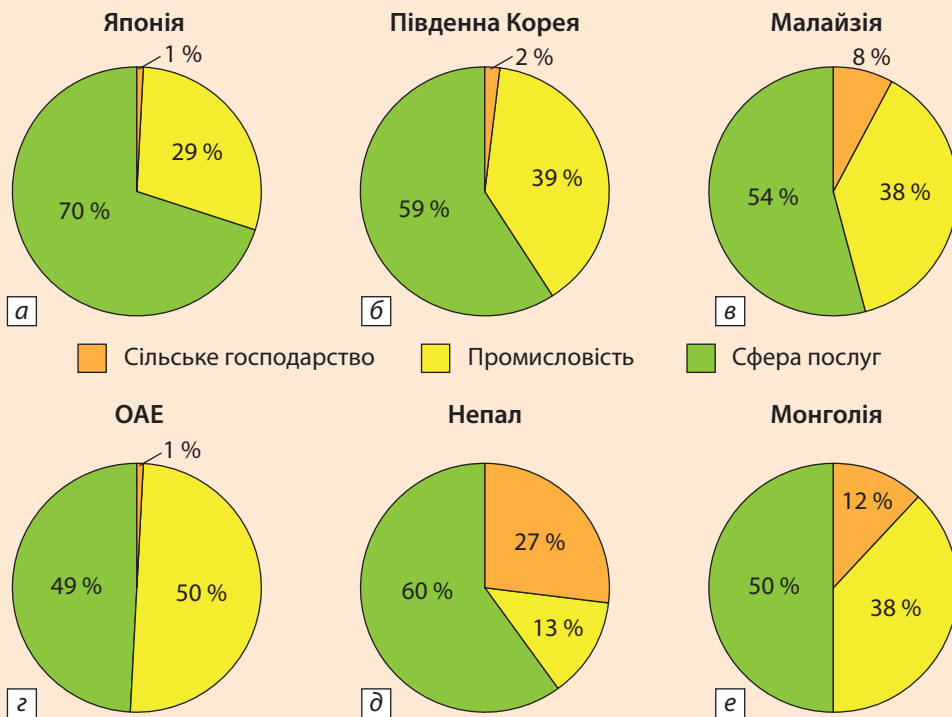
У більшості країн Азії переважає республіканська форма правління. Проте саме в Азійському регіоні розташовано найбільше монархій — 13 (Японія, Бутан, Таїланд, Камбоджа, Йорданія, Малайзія, Кувейт, Бахрейн, Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Оман, Бруней). За адміністративно-територіальним устроєм більшість держав Азії є унітарними. Федеративних країн тут шість: Індія, Пакистан, М'янма, Малайзія, ОАЕ, Непал.

В Азії діють кілька важливих інтеграційних об'єднань. Одним із найпотужніших є Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), до якої належать Бруней, В'єтнам, М'янма, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд.

3. Особливості соціально-економічного розвитку країн і субрегіонів Азії

Ще в недалекому минулому Азійський регіон був аграрною периферією світу. Зараз Азія посідає провідні позиції за обсягом ВВП і темпами економічного зростання. Водночас тут сильно виражені відмінності в рівнях економічного розвитку, спеціалізації та структурі економіки країн (мал. 2).

До високорозвинених країн належать Японія (єдина країна «Великої сімки» в Азії), Ізраїль, Кіпр, а також Південна Корея та Сінгапур.

Мал. 2. Структура ВВП країн Азії (2025 р.)*

? Проаналізуйте діаграми. Визначте, як структура економіки країни пов'язана з рівнем життя населення.

Країни з перехідною економікою — колишні республіки СРСР (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Грузія, Вірменія, Азербайджан) та Монголія.

Більшість держав Азії — *країни, що розвиваються*. Серед них виділяються ключові країни Китай та Індія, а також *нові індустріальні країни* — Туреччина, Малайзія, Таїланд, Індонезія, Філіппіни.

До *нафтодобувних країн* із високими доходами належать держави Перської затоки — Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Оман і Бруней.

Найменш розвиненими країнами є Афганістан, Непал, Бутан, Ємен, М'янма, Камбоджа, Лаос, Східний Тимор.

* За даними: CIA World Factbook.

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ НАЙПОТУЖНІШИХ КРАЇН АЗІЇ (2025 р.)*

Місце у світі	Країна	ВВП (за ПКС), млрд дол.	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
1	Китай	40 718	28 650
3	Індія	17 427	11 960
4	Японія	6 903	55 430
6	Індонезія	4 980	17 840
7	Південна Корея	3 512	68 190
11	Туреччина	2 640	30 540
14	Саудівська Аравія	2 310	61 380
15	Іран	2 090	23 900
16	Ізраїль	1 980	58 420
18	ОАЕ	1 620	77 850

Найпотужніші економіки в Азії мають Китай, Індія, Японія та Південна Корея, які є світовими лідерами за обсягами ВВП (таблиця 3). Значну роль відіграють Індонезія, Туреччина та нафтодобувні країни.

Різний рівень розвитку країн Азії безпосередньо впливає на економічну неоднорідність її субрегіонів.

Західна Азія (Близький Схід) вирізняється значними економічними контрастами. Основою добробуту нафтодобувних держав Перської затоки (Саудівська Аравія, Катар, ОАЕ, Кувейт) є видобуток та експорт нафти й природного газу. Завдяки високим прибуткам від енергоресурсів ці країни активно інвестують у розвиток інфраструктури, хімічну промисловість, металургію, машинобудування, фінансовий сектор і туризм. Ізраїль спеціалізується на високих технологіях, має розвинену промисловість і сферу послуг. Для Туреччини характерні потужна індустріально-аграрна база та туристичний сектор, що стрімко зростає. Йорданія, Ємен та Ірак відстають в економічному розвитку, а Сирія через тривалу громадянську війну переживає глибоку економічну кризу.

* За даними Міжнародного валютного фонду.

Мал. 3. Шанхай — один із найбільших промислових і фінансових центрів Китаю

Південна Азія є одним із найгустіше заселених і водночас найдинамічніших регіонів. Провідну роль тут відіграють Індія та Пакистан, економіка яких ґрунтується на розвиненій промисловості та швидкому зростанні сфери послуг. Індія стала одним зі світових центрів виробництва комп'ютерної техніки й створення програмного забезпечення. Експорт обох країн охоплює машини, обладнання, хімічну продукцію, метали та послуги. Іран спеціалізується на видобутку й переробці нафти, а Афганістан, Бангладеш, Бутан і Непал залишаються переважно аграрними країнами, економіка яких базується на вирощуванні фруктів, джуту, чаю, спецій і каучуку.

Південно-Східна Азія активно інтегрується у світові виробничі ланцюги. Малайзія, Таїланд, Індонезія та В'єтнам є важливими виробниками електроніки, автомобілів і текстилю. Сінгапур виступає провідним фінансовим і логістичним центром, а Бруней — експортером нафти та природного газу. Економіка менш розвинених країн — Камбоджі, Лаосу, М'янми — орієнтована на сільське господарство та переробку сировини.

Східна Азія — економічно найрозвиненіший субрегіон. Японія, Південна Корея та Тайвань спеціалізуються на виробництві високотехнологічної продукції, мають розвинену сферу послуг. Китай став «фабрикою світу», де зосереджено потужні промислові

комплекси та підприємства з виробництва споживчих товарів (мал. 3). Водночас Монголія та Північна Корея значно відстають за більшістю економічних показників.

Центральна Азія охоплює держави з перехідною економікою — Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан. Для цього субрегіону характерні висока частка первинного сектору, паливно-сировинна орієнтація господарства та залежність від експорту природних ресурсів.

4. Географія провідних виробництв

У більшості країн Азії первинний сектор економіки відіграє важливу роль. Країни Азії посідають провідні позиції у світі за видобутком руд чорних та кольорових металів, паливних корисних копалин. Також вони є важливими постачальниками сільськогосподарської продукції (таблиця 4).

Таблиця 4

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ПЕРВИННОГО СЕКТОРУ В СУБРЕГІОНАХ АЗІЇ

Субрегіон	Добувна промисловість	Спеціалізація сільського господарства
Східна Азія	Вугілля, руди, рідкісні метали (Китай, Монголія)	Рис, пшениця, овочі, фрукти, тваринництво
Південно-Східна Азія	Вугілля, нафта, олово, мідь, боксити (Індонезія, Малайзія, Таїланд, В'єтнам)	Рис, кава, каучук, пальмова олія, спеції
Південна Азія	Залізна руда, вугілля, нафта, природний газ (Індія, Пакистан, Бангладеш)	Рис, пшениця, чай, бавовна, спеції
Західна Азія (Близький Схід)	Нафта, природний газ (Саудівська Аравія, Катар, ОАЕ, Кувейт)	Фініки, овочі, зернові культури
Центральна Азія	Нафта, природний газ, мінерали, золото, уранові руди (Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан)	Пшениця, ячмінь, бавовна, тваринництво

Зростає частка обробної промисловості. Азія є світовим лідером за виробництвом електроенергії (Китай, Індія, Японія), чорних і кольорових металів (Китай, Індія, Казахстан), автомобілів (Китай, Японія, Південна Корея, Індія), морських суден (Китай, Південна Корея, Японія), електроніки (Японія, Південна Корея, Тайвань), мінеральних добрив (Китай, Індія), хімічних волокон (Китай, Індія), паперу (Китай, Японія), продукції легкої та харчової промисловості (Індія, Китай, Таїланд).

Динамічно розвивається сфера послуг. Найбільше значення мають фінансово-банківська справа, торгівля, освіта, інформаційно-технологічний сектор, транспорт, туризм. Найвища частка сфери послуг у ВВП розвинених країн Азії — Японії, Ізраїлю, Сінгапуру (понад 70 %). Найгустіша мережа транспортних шляхів і найбільші обсяги перевезень характерні для Японії, східних районів Китаю, Індії, Південної Кореї, нових індустріальних країн.

5. Зв'язки України з країнами Азії

Україна підтримує активні торговельні відносини з багатьма країнами Азії. Найбільшими партнерами є Китай, Туреччина, Індія, Японія та Південна Корея.

Україна постачає до Азії зерно, соняшникову олію, метали, продукцію машинобудування, а імпортує техніку, електроніку, одяг, автомобілі та побутові товари.

Від початку широкомасштабного вторгнення Росії Україна відчувала підтримку з боку багатьох азійських країн. Зокрема, Японія, Туреччина та Південна Корея надавали фінансову, гуманітарну й технічну допомогу, сприяли відновленню інфраструктури, зміцненню оборони та розвитку міжнародних проєктів.

⑨ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Порівняйте економічний успіх країн, що ґрунтується на ресурсах (Катар, ОАЕ), з успіхом країн, що зумовлений запровадженням новітніх технологій (Японія, Південна Корея). Яка із цих економічних моделей є більш стійкою до глобальних економічних криз?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Знайдіть на карті атласу та назвіть субрегіони Азії. Наведіть приклади країн, що належать до: 1) різних форм державного правління; 2) різних типів та підтипів за рівнем економічного розвитку. 2. Визначте особливості економічного розвитку країн Азії. 3. Порівняйте спеціалізацію господарства субрегіонів Азії. Назвіть причини нерівномірності їхнього економічного розвитку. 4. Наведіть найперспективніші для України напрями співробітництва з країнами Азії.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

1. **Працюємо в групі.** З'ясуйте, як Південна Корея досягла високого рівня розвитку та які чинники цьому сприяли. Проаналізуйте історичні, природні, демографічні та економічні передумови її розвитку. Зробіть висновки про ключові чинники успіху та можливі уроки для України. Результати роботи подайте у вигляді постера, доповіді або презентації.
2. Дослідіть, які країни Азії використовують вугілля, природний газ і нафту для виробництва електроенергії. Проаналізуйте, як це впливає на рівень викидів парникових газів. З'ясуйте, як пов'язаний рівень розвитку країни з використанням теплової енергетики. Запропонуйте шляхи зменшення її негативного впливу на клімат.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Практична робота 13. Визначення за економічними картами шкільного атласу видів економічної діяльності, які сконцентровано в Західній, Північній, Східній Азії

1. Визначте основні види економічної діяльності в кожному субрегіоні. Запишіть результати в таблицю.

Субрегіон Азії	Види економічної діяльності	Приклади країн

2. Поясніть зосередження певних видів діяльності в субрегіонах.

Тестові завдання

rnk.com.ua/
113345

§ 38 Країни Азії

Японія, Китай та Індія — країни Азії з великим впливом на світову економіку та політику. Поміркуйте, які чинники зробили ці країни економічно потужними. Як їхня географія, ресурси та кількість населення впливають на розвиток? У чому полягають відмінності між їхніми економічними моделями? Із якими сучасними викликами вони стикаються?

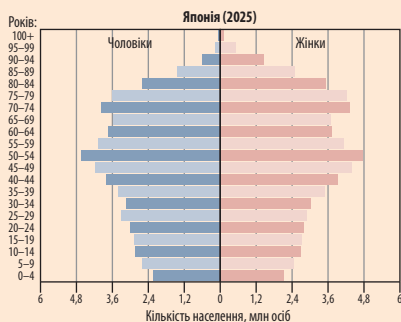
1. Японія

- ♦ **Офіційна назва** — Японська держава
- ♦ **Площа:** 377,9 тис. км²
- ♦ **Населення:** 123,1 млн осіб (2025 р.)
- ♦ **Столиця:** Токіо
- ♦ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки»
- ♦ Конституційна монархія, унітарна держава

Японія — високорозвинена постіндустріальна держава, одна з провідних промислових і технологічних країн світу. В Азії Японія виступає економічним лідером, потужним інвестором і партнером у розвитку технологій, торгівлі та міжнародних проєктів. У другій половині ХХ ст. темпи зростання економіки країни були найвищими у світі — близько 11 % на рік. Це явище дістало назву японського «економічного дива». Японія стала прикладом того, як можна досягти швидкого економічного зростання та індустріалізації.

Основні чинники, які забезпечили Японії стрімке економічне зростання: 1) зважена національна стратегія економічного розвитку; 2) широке запозичення науково-технічних досягнень інших розвинених країн; 3) порівняно низькі витрати на оборону; 4) інтенсивна та наполеглива праця населення.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Японії (2025 р.)*

Японія — острівна держава у Східній Азії, що розташована на понад 4 тис. островів, найбільші з яких — Хонсю, Хоккайдо, Кюсю і Сікоку. Її вигідне положення між Китаєм, Південною Кореєю та США сприяє розвитку міжнародної торгівлі, судноплавства, рибальства й туризму.

Природно-ресурсний потенціал країни обмежений: більшу частину території (понад 75 %) займають гори й вулкани, часто трапляються землетруси. Японія майже не має власних запасів палива, тому імпортує сировину. Ґрунти переважно гірські й малородючі, лише вузькі рівнини придатні для сільського господарства. Водночас річки та геотермальні ресурси сприяють розвитку гідро- й альтернативної енергетики, а Тихий океан забезпечує рибою та морепродуктами.

Японія має високу густоту населення — понад 330 осіб/км². Населення зосереджене переважно у великих прибережних агломераціях (Токійська, Осацька, Нагойська), які формують мегаполіс Токайдо. Рівень урбанізації перевищує 90 %.

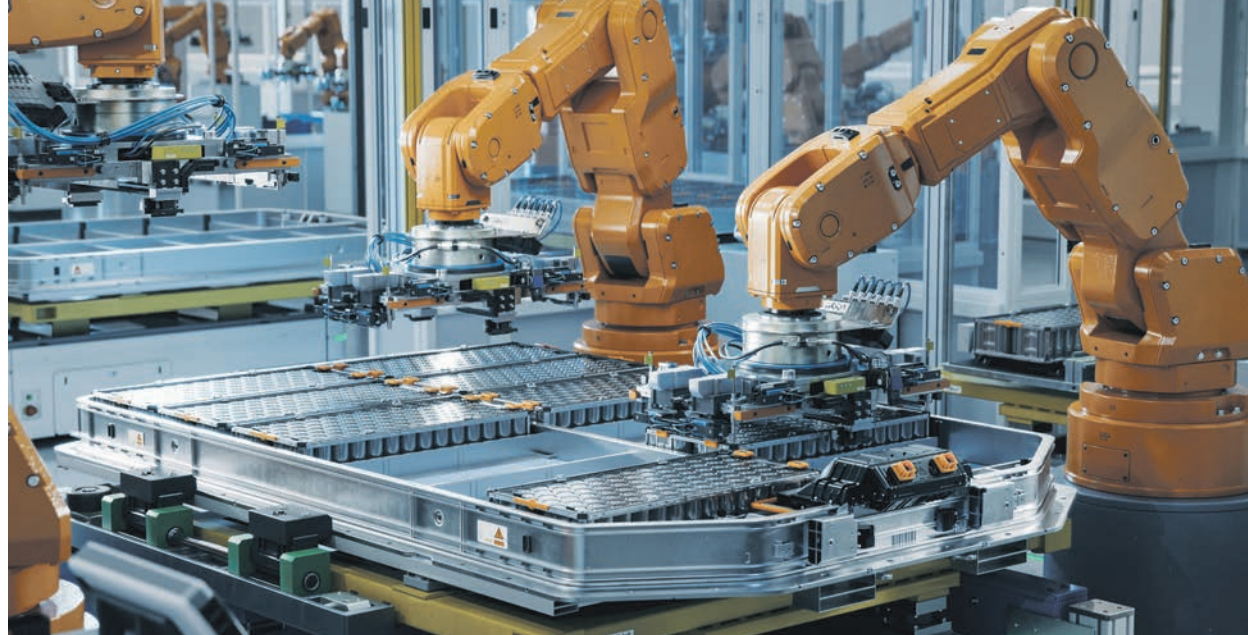
Для країни характерні старіння населення та низька народжуваність, тому Японія активно впроваджує сучасні технології й роботизацію виробництва (мал. 1, 2).

Економічний розвиток Японії спрямований на скорочення залежності від виробництв, що потребують багато палива й сировини, та орієнтацію на новітню наукомістку промисловість. У зв'язку із цим неухильно зростає значення третинного сектору (мал. 3).

У Японії набули розвитку всі види діяльності у сфері послуг, характерні для постіндустріальних країн, — фінансово-банківська справа, страхування, транспорт, освіта, наука, інформаційні технології та туризм.

Найбільше значення як у національному, так і у світовому господарстві мають високотехнологічні виробництва: машинобудування, чорна металургія, хімічна й нафтохімічна промисловість, електроенергетика (мал. 4). Машинобудування забезпечує понад

* За даними: CIA World Factbook.

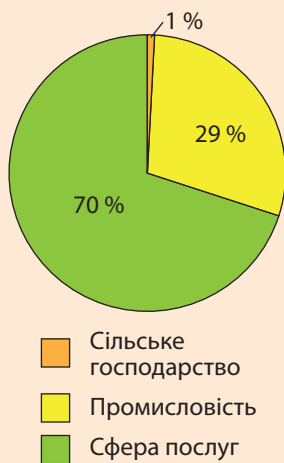
Мал. 2. Японія активно впроваджує технології для заміни людської праці

половину обсягів промислової продукції країни. У виробництві багатьох видів машинобудівної продукції Японія посідає провідні позиції у світі. Насамперед це автомобілі, верстати, морські судна, електроніка та робототехніка.

Попри малу площу орних земель (лише 13 % території), Японія досягла високих результатів у сільському господарстві завдяки сучасним технологіям. Головна культура — рис, що займає половину орних земель. Також вирощують овочі, фрукти, розводять свиней, велику рогату худобу, птицю. Країна забезпечує себе продуктами майже на дві третини та проводить реформи для зміцнення продовольчої безпеки. Важливу роль у харчуванні відіграють риба й морепродукти — Японія є одним зі світових лідерів за їх споживанням та розвиває аквакультуру.

Основу експорту Японії становить продукція машинобудування, металургії та хімічної промисловості. Країна активно обмінюється технологіями й інвестує в економіку інших держав Азії.

Незважаючи на географічну віддаленість, Україна та Японія мають різнобічні двосторонні зв'язки. Українським споживачам добре відома продукція японського виробництва: автомобілі, комп'ютери, телевізори, годинники, фотоапарати тощо. Україна

Мал. 3. Структура ВВП Японії (2025 р.)*

Мал. 4. Економіка Японії

постачає до Японії руди металів та харчові продукти. Від початку агресії Росії проти України Японія однозначно стала на бік України та надає їй значну допомогу.

2. Китай

* За даними: CIA World Factbook.

- ♦ **Офіційна назва** — Китайська Народна Республіка (КНР)
- ♦ **Площа:** 9,6 млн км² (IV місце)
- ♦ **Населення:** 1416,1 млн осіб (2025 р.)
- ♦ **Столиця:** Пекін
- ♦ Країна, що розвивається (підтип — нова індустріальна країна)
- ♦ Соціалістична (комуністична) народна республіка, унітарна держава

Мал. 4. Широкий вихід до морів Тихого океану сприяє торгівлі та співпраці зі США, Японією, Південною Кореєю та іншими країнами

Китай — одна з найбільших і найдавніших держав світу. На початку ХХІ ст. країна стала одним із лідерів світової економіки, а у 2014 р. посіла перше місце у світі за обсягом ВВП (за ПКС). Водночас показник на одну особу залишається порівняно невисоким через велику кількість населення.

Китай має потужний військово-промисловий комплекс і ядерну зброю. Країна не входить до жодного військового блоку. Значний вплив на регіональному рівні він посилює через ініціативу «Один пояс, один шлях», спрямовану на розвиток міжнародних транспортних і торговельних зв'язків.

Китай займає близько 1/5 площі Азії, має найдовший суходільний кордон у світі (22,5 тис. км) та межує з 13 країнами. Територію країни умовно поділяють на Східний і Західний Китай. Східна частина має вихід до морів Тихого океану, густу мережу річок, родючі ґрунти та сприятливі умови для господарства (мал. 4). Західний Китай переважно гірський, із суворим кліматом і менш сприятливими умовами для життя.

Природно-ресурсний потенціал Китаю різноманітний. Східний Китай здебільшого рівнинний. Тут поширені родючі ґрунти та розташовані основні площі орних земель, густа мережа повноводних річок, серед яких Янцзи та Хуанхе. Клімат мусонний, літні мусони приносять рясні опади. Природні умови Західного Китаю мало сприятливі для життя й господарської діяльності: тут переважають високогірні території та панує різкоконтинентальний клімат.

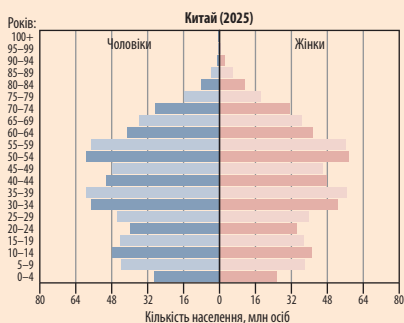
Китай багатий на корисні копалини: кам'яне вугілля, залізні руди, боксити, рідкісноземельні та інші метали. Ліси займають близько 22% території.

Населення країни розміщене нерівномірно: близько 80 % проживає у східних районах, де сформувалися великі міські агломерації. Рівень урбанізації перевищує 65 %. Близько 90 % населення становлять ханьці (етнічні китайці).

Українська спільнота в Китаї невелика, проте активна. У першій половині ХХ ст. у Харбіні жив український історик і журналіст Іван Світ, який багато зробив для розвитку українського культурного життя на Далекому Сході. Сьогодні українці працюють у Пекіні, Шанхаї, Гуанчжоу та інших містах. Серед відомих сучасних представників — В'ячеслав Лисенко, підприємець і засновник компанії «Meest China».

У результаті обмежувальної демографічної політики поступово зменшується частка дітей, зростають частка людей старшої групи та середня тривалість життя. У статевій структурі населення переважають чоловіки (мал. 5).

Величезна кількість працездатних людей забезпечила швидкий розвиток промисловості. Завдяки інвестиціям в освіту країна переходить від простого виробництва до високотехнологічної економіки.

Мал. 5. Статтєво-вікова піраміда Китаю (2025 р.)*

Ще в недалекому минулому Китай був аграрною країною, а велика частина населення жила за межею бідності. У 1980-х рр. у Китаї почалися масштабні економічні реформи, спрямовані на розвиток підприємництва, залучення іноземних інвестицій і технологій та виробництво експортної продукції. Сучасна економіка Китаю поєднує державне управління та ринкові механізми. Зростає частка третинного сектору. Країна одночасно є центром технологічного прориву. Рушієм цих змін є масштабна роботизація та автоматизація.

Фабрика китайської компанії «Xiaomi» працює без людей 24 години на добу та здатна випускати понад 10 млн смартфонів на рік. Завдяки цьому Китай може пропонувати продукцію значно дешевше, ніж конкуренти.

* За даними: CIA World Factbook.

Порівняно з розвиненими країнами для Китаю характерна значно вища частка промисловості у ВВП (мал. 6). Китай лідирує у світі за обсягом виробництва понад 100 видів промислової продукції, зокрема сталі, цементу, хімікатів, електроніки, побутової техніки, автомобілів, текстилю, мінеральних добрив, пластикових виробів, паперу та електроенергії. Більшість промислових центрів і зон зосереджені на сході країни.

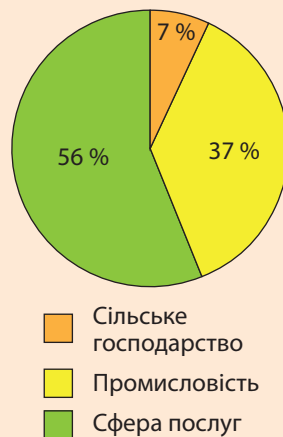
Найважливішим чинником індустріальної могутності Китаю є машинобудування. Протягом декількох десятиліть воно здійснило перехід від копіювання іноземних зразків до розробки власних передових технологій. Китай очолює світове виробництво автомобілів, зокрема електромобілів, високошвидкісних поїздів, морських суден, верстатів із числовим програмним управлінням, смартфонів і телекомунікаційного обладнання. Країна активно освоює космічний простір і співпрацює з американськими та європейськими авіабудівними компаніями.

Проте сільське господарство зберігає стратегічне значення, адже Китай має забезпечувати продовольством величезне населення. Країна є провідним світовим виробником рису та має найбільше у світі поголів'я свиней. Водночас швидкими темпами розвиваються фінансово-банківський сектор, наука, телекомунікаційні та ІТ-послуги, транспорт, туризм.

Завдяки надзвичайним обсягам виробництва Китай є найбільшим експортером товарів у світі. Країна продає майже все: від сировинних матеріалів і товарів широкого вжитку до високотехнологічної електронної продукції та складного машинобудівного обладнання.

Китай залишається найбільшим торговельним партнером України за загальним товарообігом і лідером за обсягами імпорту. Важливим для України є вивчення китайського досвіду щодо залучення інвестицій, передових технологій та організації виробництва високотехнологічної продукції для післявоєнного відновлення економіки.

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 6. Структура ВВП Китаю (2025 р.)*

Карта
«Економіка
Китаю»

rnk.com.ua/
114692

3. Індія

- ♦ **Офіційна назва:** Республіка Індія
- ♦ **Площа:** 3,3 млн км² (VII місце)
- ♦ **Населення:** 1463,9 млн осіб (2025 р.)
- ♦ **Столиця:** Нью-Делі
(адміністративний район Делі)
- ♦ Країна, що розвивається
- ♦ Парламентська республіка, федеративна держава

За обсягом економіки Індія посідає третє місце у світі та належить до країн «Великої двадцятки». Індія — найвпливовіша країна в Південній Азії. За розміром території, економічною потужністю та кількістю населення вона значно перевершує всіх своїх сусідів разом узятих. Індія є основним торговельним партнером, джерелом інвестицій і важливим ринком збуту для країн Азії.

Індія має великі збройні сили та володіє ядерною зброєю, що зміцнює її геополітичні позиції.

Індія розташована в Південній Азії, на півострові Індостан, та омивається водами Індійського океану. Через її територію проходять важливі міжнародні торговельні шляхи, що поєднують Азію, Європу, Африку та Австралію. На суходолі Індія межує із сімома країнами. Проте деякі території є спірними, що зумовлює прикордонні конфлікти, передусім із Китаєм і Пакистаном.

Індія має значний природно-ресурсний потенціал. Близько 80% території займають рівнини, що разом із теплим кліматом і родючими ґрунтами створює сприятливі умови для сільського господарства.

Країна багата на мінеральні ресурси — залізні, марганцеві та уранові руди, кам'яне вугілля, боксити. В умовах мусонного клімату та глобального потепління відчувається нестача водних ресурсів, які забезпечують великі річки — Ганг, Інд, Брахмапутра. Ліси займають близько чверті території, переважно вони розташовані на вологих гірських схилах Гімалаїв.

Індія — найбільш населена країна світу. Населення має молодий віковий склад: середній вік становить близько 30 років, а середня тривалість життя — близько 68 років (мал. 7). Розселення дуже нерівномірне — у долинах річок і на узбережжях густота населення перевищує 1000 осіб/км². Рівень урбанізації залишається помірним (менш ніж 40 %), більшість населення живе в сільській місцевості. Країна має велику етнічну, мовну та релігійну різноманітність — тут поширені індуїзм, іслам, християнство та інші вірування. Це формує багату культурну спадщину.

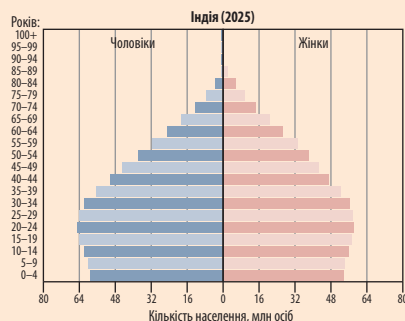
Як і Китай, Індія накопичила величезний трудовий потенціал (понад 600 млн осіб), що продовжує зростати. Значна частина населення має якісну освіту та готова працювати за помірну оплату праці. Це робить країну привабливою для міжнародних компаній.

У структурі економіки зростає значення сфери послуг, активно розвивається переробна промисловість, а частка сільського господарства поступово зменшується (мал. 8).

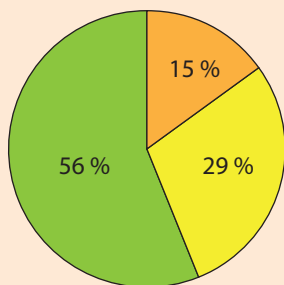
Рушієм сучасної економіки Індії є третинний сектор. Країна є світовим лідером у сфері інформаційних технологій та аутсорсингу. Головні центри ІТ-індустрії — Бангалор, Мумбаї, Ченнаї та Делі. Важливе значення мають фінансова сфера, транспорт, торгівля, кінематограф, туризм.

Ключовими виробництвами переробної промисловості є чорна металургія, машинобудування, хімічна, фармацевтична, текстильна та харчова промисловість. Як і в Китаї, провідне значення має машинобудування. У країні виробляють верстати й екскаватори, локомотиви й автомобілі, текстильне й гірничошахтне обладнання, літаки та різні види електроапаратури. Виробництвом автомобілів займаються понад 30 іноземних та національних компаній («BMW», «Volkswagen», «Ford», «General Motors», «Nissan», «Honda», «Toyota», «Tata Motors», «Maruti Suzuki» та інші).

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 7. Статтєво-вікова піраміда Індії (2025 р.)*

■ Сільське господарство
■ Промисловість
■ Сфера послуг

Мал. 8. Структура ВВП Індії (2025 р.)*

Мал. 9. Фармацевтична продукція — важлива частина експорту Індії

Розвиток енергетики, металургії та хімічної промисловості забезпечує добувна промисловість, яка постачає необхідну сировину. В Індії видобувають вугілля, руди металів, коштовне каміння та інші корисні копалини.

Головним напрямом сільського господарства є рослинництво, на яке припадає понад 80 % вартості сільськогосподарської продукції. Тут вирощують рис, пшеницю, кукурудзу, бавовник, чай, спеції, овочі та фрукти.

Основою експорту Індії є фармацевтична продукція (мал. 9), одяг, хімікати, коштовне каміння, суттєво зростає частка машин та устаткування (електроніка, програмне забезпечення тощо).

Індія — важливий партнер України в торговельно-економічній, науково-технічній та оборонній сферах (понад 10 % загального обсягу двосторонньої торгівлі України з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону). Із перших тижнів російського широкомасштабного вторгнення Індія почала направляти в Україну гуманітарні вантажі з ліками, теплим одягом і наметами багатоцільового призначення.

Карта
«Економіка
Індії»

rnk.com.ua/
114693

❶ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Які галузі української економіки можуть отримати найбільшу вигоду від інвестицій та технологій азійських партнерів у після-воєнний період?

* За даними: CIA World Factbook.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Визначте основні особливості економічного розвитку Японії на сучасному етапі. 2. Поясніть, які структурні зрушення відбуваються в економіці Китаю та Індії в останні десятиліття. 3. Назвіть складові частини переробної промисловості Японії, Китаю та Індії, які відіграють провідну роль у господарстві країн. Знайдіть та покажіть на картах атласу їхні найбільші промислові центри. 4. Порівняйте складники третинного сектору економіки Японії, Китаю та Індії. Назвіть види діяльності, що є рушіями розвитку в кожній країні.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Працюємо в групі. Створіть концепцію спільного українсько-азійського підприємства (на вибір: Китай, Японія, Індія, Південна Корея). Визначте: партнера, сферу діяльності та інноваційний продукт або послугу, орієнтовані на післявоєнне відновлення. Обґрунтуйте національні переваги розташування цього виробництва в Україні.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. Порівняйте статево-вікові піраміди Японії, Китаю та Індії. Визначте: 1) країну з найбільшою часткою осіб працездатного віку; 2) країну з найбільшою часткою осіб старшої вікової групи; 3) тип необхідної демографічної політики.
2. Уявіть, що вам випала нагода здійснити тижневу туристичну подорож до Японії, Китаю або Індії (на вибір). Складіть туристичний маршрут із коротким описом місць та об'єктів, які ви хочете відвідати. Скористайтеся додатковими джерелами та обчисліть приблизні витрати на транспорт, проживання, харчування та пізнавальну програму під час подорожі.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Порівняйте роль високих технологій в економіці Японії та Китаю. Чому Японія робить ставку на наукомістке виробництво, а Китай поєднує масове промислове виробництво з розвитком інновацій?

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113346

ТЕМА 4. ОКЕАНІЯ ТА АВСТРАЛІЯ

§ 39 Загальна характеристика регіону Океанія та Австралія

Океанія та Австралія — найвіддаленіші від нас куточки Землі. Пригадайте особливості природно-кліматичних умов і мінерально-сировинних ресурсів регіону. Поясніть, як вони впливають на рівень життя населення та господарський розвиток цих територій.

1. Географія та особливості економіки країн регіону

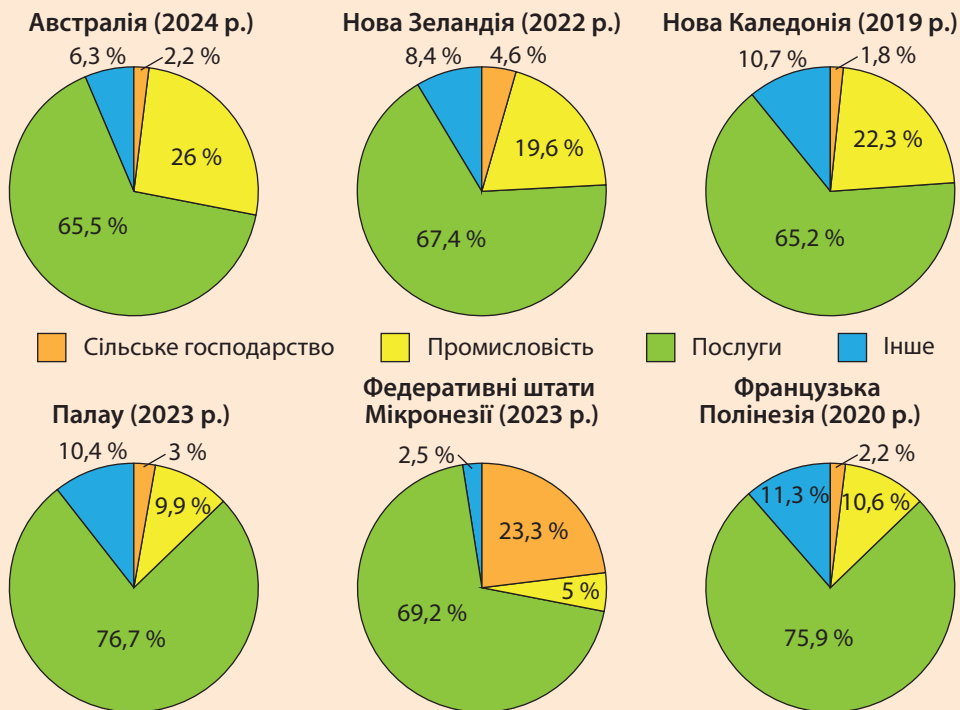
Океанію утворюють декілька груп островів: Меланезія, Мікронезія та Полінезія. Австралія — материк, який займає однойменна держава.

Природні умови та ресурси регіону надзвичайно різноманітні. Давня платформа, що залягає в основі Австралії, та давні гори багаті на численні копалини: боксити, вугілля (понад чверть світового експорту), залізни, мідні, олов'яні, нікелеві, свинцево-цинкові руди, літій, золото, срібло, уран (найбільші у світі запаси), вольфрам, рідкісноземельні елементи, титано-цирконієві піски, алмази, опали, природний газ, нафта та інші.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
113355

Мал. 1. Структура ВВП Австралії та країн Океанії*

? Проаналізуйте діаграми. Які зміни можуть відбутися у структурі економіки цих країн через наслідки глобального потепління? Обґрунтуйте свою думку.

Через обмеженість природних багатств, віддаленість від світових ринків збуту, нестачу висококваліфікованих фахівців більшість країн Океанії має низький рівень розвитку економіки. Багато держав залежать від іноземної фінансової допомоги.

Австралія та Нова Зеландія (найбільший архіпелаг Полінезії) — високорозвинені незалежні держави регіону. У структурі економіки Австралії провідним сектором є третинний, який створює близько 65% ВВП (мал. 1). У країні діє розвинена банківська система з більш ніж 70 установ, із яких понад половину

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 2. Центральний діловий район Сіднея — осередок банківської та інвестиційної діяльності Австралії

контролюють іноземні компанії. Австралія є великим фінансовим центром і відіграє важливу роль у світовій фінансовій системі (мал. 2). ВВП за ПКС на одну особу в Австралії вищий, ніж у Франції, Канаді, Фінляндії, Великій Британії, США та інших високорозвинених країнах (таблиця).

Таблиця

ВВП ОКРЕМИХ КРАЇН РЕГІОНУ (2024 р.)*

Місце у світі	Країна (територія)	ВВП за ПКС на одну особу, дол. США
23	Австралія	71 195
36	Нова Зеландія	55 094
37	Гуам (США)	41 833
48	Нова Каледонія (Франція)	33 516
99	Палау	17 532
106	Фіджі	16 032
124	Науру	14 326
138	Маршаллові Острови	8 198
155	Федеративні штати Мікронезії	4 155
163	Папуа-Нова Гвінея	4 889

? Зробіть висновок про рівень розвитку економіки та життя населення регіону Океанія та Австралія.

* За даними Світового банку.

Мал. 3. Папуа-Нова Гвінея — острівна держава

2. Провідні виробництва країн регіону

Економіка Австралії та країн Океанії має різноманітну спеціалізацію. Основними напрямками, що динамічно розвиваються майже в усьому регіоні, є сектор послуг (транспортних, туристичних, а також фінансових в Австралії), видобуток корисних копалин (переважно в Австралії) та тропічне сільське господарство.

В Австралії в передгір'ях Великого Вододільного хребта поширене випасання мериносових овець, що мають цінність завдяки тонкій вовні. Перші вівці з'явилися в Новій Зеландії завдяки капітану Джеймсу Куку в 1773 р. Зараз їхня кількість тут у декілька разів перевищує кількість людей.

Видобування окремих видів корисних копалин ведуть майже в усіх країнах Океанії. Наприклад, фосфорити залягають на Маршаллових Островах, нікелеві руди — у Новій Каледонії, золото — на Фіджі, мідна руда — у Папуа-Новій Гвінеї (мал. 3). Проте їхні запаси обмежені.

Науру, Папуа-Нова Гвінея, Тонга, Фіджі, Вануату, Соломонові Острови та Острови Кука мають дозвіл на дослідження морського дна у своїх виключних економічних зонах. Кірибаті співпрацює з Китаєм для дослідження свого морського дна. Уряди Французької Полінезії та Нової Каледонії поки відмовилися від глибоководного видобутку копалин. А Науру, яка заробила статки на фосфоритах, але потім усе втратила, готується розпочати підводні гірничі операції у 2026 р. разом із Канадою.

3. Зв'язки України з країнами регіону

Австралія є ключовим торговельним партнером України в Океанії. Україна експортує до Австралії плавучі засоби для дозвілля та спорту, гребні човни й каное, насоси, повітряні компресори й вентилятори, олію, джеми, желе, мармелад, труби із чорних металів, машини та апарати для зварювання, швейні вироби тощо. А імпортує Україна кам'яне вугілля та антрацит, пристрої ортопедичні та для лікування переломів, штучні частини тіла, слухові апарати, виноградні вина й сусло, конвеєрні стрічки, вироби з вулканізованої гуми, сироватки, вакцини, токсини, частини та пристрої транспортних засобів, барвники тощо.

ДИЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи згодні ви з твердженням, що регіон Океанія та Австралія — наче інша планета? Наведіть приклади, які підтверджують або спростовують цю думку.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Чим різниться структура економіки Австралії та країн Океанії? 2. Поясніть, чому у структурі ВВП Австралії сільське господарство становить 2,2%, а у Федеративних штатах Мікронезії — 23,3%. 3. На які корисні копалини багаті надра Австралії? За допомогою карт атласу назвіть регіони країни, де вони залягають.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Доберіть матеріали про сучасний стан видобутку корисних копалин в Океанії. Результати подайте у вигляді мультимедійної презентації.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Доберіть інформацію про організацію туризму та види відпочинку в межах одного з регіонів Океанії — Меланезії, Мікронезії або Полінезії. Складіть туристичний маршрут.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113347

§ 40 Країни регіону Океанія та Австралія

Вам уже відомо, що материк Австралія, а отже, й однойменна країна має багато унікальних природних особливостей. Пригадайте їх. Поміркуйте, як вони можуть впливати на розвиток і розміщення рослинництва і тваринництва. Що ви вже знаєте про вплив глобального потепління на природу та господарство країни? Які глобальні проблеми чекають на материк через глобальне потепління? Поясніть, як і чому столицею цієї держави стала Канберра.

1. Австралійський Союз

- ♦ **Офіційна назва:** Австралійський Союз
- ♦ **Площа:** 7 688 287 км² (VI місце)
- ♦ **Населення:** 28,125 млн осіб (2025 р.)
- ♦ **Столиця:** Канберра
- ♦ Економічно високорозвинена держава
- ♦ Конституційна монархія (очолює монарх Великої Британії), парламентська демократія та федерація (6 штатів і 2 території)

Австралія має високорозвинену економіку, один із найвищих доходів на одну особу у світі, посідає високі місця за якістю життя, охороною здоров'я, освітою, економічною свободою, громадянськими свободами та політичними правами. Добре розвинені міжнародні торговельні відносини та багаті природні ресурси, особливо мінеральні, мають вирішальне значення для економіки країни. Основними напрямками господарства є видобуток корисних копалин, сектор послуг, виробництво сталі, промислового обладнання, хімічної продукції та харчова промисловість. Електроенергетика країни базується на викопному паливі та енергії вітру та сонця.

Мал. 1. Острів Тасманія, що належить до території Австралії

За темпами зростання ВВП країна посідає 14-те місце у світі (за даними на 2025 р.). Головними торговельними партнерами Австралії є Китай, Японія, Південна Корея, Тайвань і Таїланд.

Австралія вирізняється культурним розмаїттям завдяки великій частці населення іноземного походження.

Унікальна особливість географічного положення Австралії — відсутність у країни суходільних кордонів і при цьому значна віддаленість від важливих економічних центрів світу — Західної Європи та США. Це впливає на вартість транспортних перевезень пасажирів і вантажів, що ускладнює розвиток міжнародної торгівлі.

Австралія переважно рівнинна й найсухіша з населених континентів (мал. 1). Найближчі країни: Індонезія, Папуа-Нова Гвінея, Нова Каледонія, Нова Зеландія.

Австралія видобуває понад 20 видів корисних копалин. Вона є одним із провідних світових виробників бокситів, залізної руди (37% світових запасів), літію, золота, свинцю, алмазів, рідкісноземельних елементів, урану (28% світових запасів) і цинку, кам'яного вугілля, марганцю, сурми, нікелю, срібла, кобальту,

міді та олова, має великі родовища мінерального піску, ільменіту, циркону та рутилу, нафти й природного газу.

Понад 47% території Австралії становлять сільськогосподарські угіддя, із яких на ріллю припадає лише 4% (пшениця, цукрова тростина, ячмінь, ріпак, бавовна, сорго, сочевиця, виноград тощо), а на пасовища — понад 43%. Австралія дуже посушлива. Періоди посух негативно впливають на сільськогосподарські ресурси. Понад 80% території має менш ніж 600 мм опадів на рік, що призводить до формування вилужених, піщаних і солоних ґрунтів.

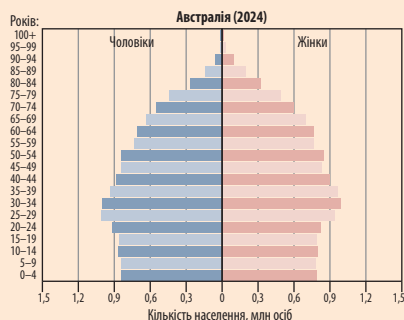
Населення Австралії зосереджене у великих містах, де проживає майже три чверті від його загальної кількості. Близько 95% людей зосереджено в межах 100 км від узбережжя. Співвідношення чоловіків і жінок у країні майже однакове. Для Австралії характерні висока частка працездатного населення та зростання кількості людей старшої вікової групи, що пов'язане з високою тривалістю життя (мал. 2).

Майже половина австралійців мають батьків, народжених за кордоном. Так, близько третини людей в Австралії народилися за кордоном. Станом на 2021 р. кількість аборигенів і корінних народів становила 984 тис. осіб, або 3,8% від загальної кількості населення країни.

Крім державної англійської, найпоширенішими мовами в Австралії є китайська, арабська, в'єтнамська. Із релігій найбільше сповідують католицизм, англіканство, іслам та індуїзм.

Первинний сектор економіки Австралії базується на сільському господарстві, яке спеціалізується на тваринництві. У господарствах Австралії налічують 30,4 млн голів великої рогатої худоби. Поголів'я овець в Австралії значно скоротилося зі 170 млн у 1990 р.

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 2. Статтєво-вікова піраміда Австралії (2024 р.)*

Карта
«Економіка
Австралії»

rnk.com.ua/
114694

Мал. 3. Мериносові вівці в Австралії

до близько 69 млн зараз. Із них 75 % становлять мериноси, що забезпечують 25 % світової вовни (мал. 3).

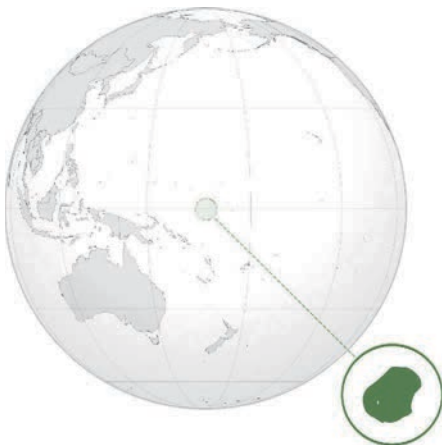
Відносне значення сільського господарства для економіки країни зменшилося в другій половині XX ст. На початку XXI ст. в ньому було зайнято лише 2,5 % населення.

Значну частину економіки Австралії становить сфера послуг. На туризм припадає понад 5 % зайнятих, які створюють понад 3 % ВВП. Найбільше туристів приїждять із Китаю, Нової Зеландії, США та Великої Британії.

Австралія має розвинену транспортну систему. Країна посідає третє місце у світі (після США та Бразилії) за кількістю аеропортів та аеродромів. Найбільші морські порти країни: Брисбен, Дампір, Дарвін, Гобарт, Мельбурн, Ньюкасл, Аделаїда, Сідней. Протяжність залізниць — близько 33 тис. км.

На світових ринках Австралія є провідним експортером вугілля та зрідженого природного газу, золота, урану, заліза, м'яса й вовни, зернових культур і фруктів, верстатів. Імпорт країни більше зосереджений на промислових товарах — від запчастин і комп'ютерів до транспортного та телекомунікаційного обладнання.

2. Республіка Науру

- ◆ **Офіційна назва** — Республіка Науру
- ◆ **Площа:** 21 км²
- ◆ **Населення:** 11 919 осіб (2024 р.)
- ◆ Парламентська республіка

Науру — найменша республіка та острівна держава. У 1900 р. тут були знайдені родовища фосфоритів, які зробили Науру однією з найбагатших територій на планеті. Унаслідок активного видобутку компаніями Австралії, Великої Британії та Нової Зеландії згодом запаси фосфоритів були майже вичерпані. З метою отримання доходів Науру на певний час стала фінансовим офшорним центром, який використовували для сумнівних фінансових операцій.

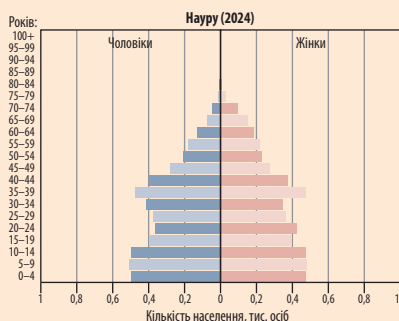
Науру — член Міжнародного агентства з відновлюваної енергії, Міжнародного валютного фонду, Азійського банку розвитку.

Республіка Науру розташована на однойменному острові в Мікронезії. Найближчим її сусідом на відстані близько 300 км є Кірибаті (мал. 4).

Науру є рівнинним островом. Клімат тут тропічний зі значною кількістю опадів та високою вологістю протягом усього року. Більш-менш родючі землі розташовані у вузькій прибережній смузі. Майже 80 % поверхні острова зруйновано через видобуток фосфоритів. Зараз це безплідна пустеля з гострими вапняковими вершинами до 15 м. Крім поверхні острова, видобуток фосфатів зруйнував і екосистему в прилеглих районах океану. На острові немає річок. Для потреб населення збирають дощову воду.

Мал. 4. Науру в центральній частині острова

Мал. 5. Статеві-вікова піраміда Науру (2024 р.)*

Населення Науру складається з 12 племен, їхня рідна мова — науруанська, але поширеною є англійська мова. Середній вік населення Науру становить 28 років (мал. 5). Понад 60 % — протестанти.

Більшість населення живе в родючих прибережних районах, особливо вздовж південно-західного узбережжя. Кількість робочих місць, пов'язаних із видобутком фосфоритів, скоротилася, що призвело до високого рівня безробіття та зростання бідності.

Населення країни перебуває під загрозою через наслідки зміни клімату, зокрема підвищення рівня моря, яке починає розмивати берегову лінію. За оцінками ООН, острів і чотири інші держави — Мальдіви, Тувалу, Маршаллові Острови та Кірибаті — ризикують стати непридатними для життя до 2100 р., що призведе до появи 600 тис. біженців.

Дотепер видобуток залишків фосфоритів залишається основним джерелом економічних доходів. Також Науру продає іншим країнам дозволи на риболовлю в його економічних водах.

Економіка країни значною мірою залежить від іноземної допомоги. Основна сільськогосподарська продукція, що йде на експорт: кокоси, тропічні фрукти, папая, овочі, капуста, свинина,

* За даними: CIA World Factbook.

яйця, курятина. Експортують також рибу та незначні обсяги фосфоритів. Країна імпортує кораблі, титанову руду, очищену нафту, пластикові вироби та харчові продукти.

Основні торговельні партнери країни — Таїланд, Філіппіни, Нова Зеландія, Японія, Канада (експорт); Австралія, Японія, Фіджі, Сенегал, Китай (імпорт).

Науру активно використовує викопне паливо як основне джерело енергії та меншою мірою — сонячну енергію.

У країні працює один морський порт та один аеропорт. Громадського транспорту в країні немає, але є компанії з оренди автомобілів.

ДИЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи можуть глобальні зміни клімату стати причиною змін в економіці країн Океанії?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть основні особливості сучасного постіндустріального розвитку Австралії. 2. Які сфери економічної діяльності формують міжнародну спеціалізацію країни? 3. За допомогою карти атласу поясніть особливості розміщення добувних підприємств Австралії. Чи залежить їхня діяльність від місцевого клімату? 4. Охарактеризуйте особливості природно-ресурсного потенціалу Науру та їхній вплив на розвиток сільського господарства країни.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

За допомогою додаткових джерел зберіть і проаналізуйте інформацію про особливості міжнародної спеціалізації країн Океанії.

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

Визначте, чому природа островів є особливо вразливою та залежить від виду й інтенсивності господарської діяльності острівних держав (зокрема, Науру). Наведіть приклади негативних наслідків від господарської діяльності в острівних державах.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113584

ТЕМА 5. АФРИКА

§ 41 Загальна характеристика Африки

Африка — єдиний материк, розташований у всіх чотирьох півкулях Землі. Її країни тривалий час були залежними територіями. Поясніть, як це вплинуло на природу та населення Африки.

1. Географічний образ регіону

На Африку припадає 20 % площі суходолу. Вона відокремлена від Європи Середземним морем, а від Азії (Аравійський півострів) — Червоним морем. З Азією на північному сході її з'єднують Суецький перешийок і Синайський півострів із важливим для світової торгівлі Суецьким каналом (мал. 1).

Найбільшою країною Африки є Алжир.

Середня висота Африканського континенту — близько 600 м, що значно нижче за Азію та набагато вище за Америку. Найвища гора — Кіліманджаро, найбільше озеро — Вікторія, найдовша річка — Ніл, а найповноводніша — Конго.

Африка розташована майже повністю в тропіках, тому тут немає значних сезонних коливань температури. Натомість найважливіші кліматичні відмінності зумовлені різницями в кількості опадів. Дуже незначну їхню кількість має територія пустель

Мал. 1. Геополітично Синайський півострів, що належить Єгипту, часто вважають частиною Африки, хоча географічно це Азія

Сахара та Калахарі, що не дає змоги розвивати тут сільське господарство. Також країни, що межують із Сахарою, зазнають впливу сухого вітру з піском, що дме з пустелі до моря. Сахара займає близько третини материка.

Клімат Африки є причиною поширення небезпечних хвороб, як-от малярія, жовта лихоманка, сонна хвороба. Перші дві передають комарі, а сонну хворобу — муха цеце. Загибель худоби від цих захворювань перешкоджає розвитку тут тваринництва.

Африка має 30 % світових запасів корисних копалин. Країни материка посідають провідні місця у світі за запасами бокситів, кобальту, алмазів, фосфоритів, металів платинової групи, вермикуліту та цирконію. На материк розвідані величезні поклади вугілля (ПАР, Есватіні, Нігерія, Мозамбік, Зімбабве, Ботсвана, Танзанія), алмазів (ПАР, Ботсвана, Намібія), нафти (Лівія, Алжир, Єгипет), природного газу (Північна Африка та прибережні райони Центральної Африки), урану (Намібія, ПАР, Нігер), залізної руди (Ліберія, Гвінея, Нігерія), хромітів (Зімбабве, ПАР), марганцевих руд (Габон, ПАР, Гана), а також мідних та олов'яних руд тощо.

Африка стикається із численними екологічними проблемами. Частина з них пов'язані з вирубуванням лісів (зміни клімату, ерозія ґрунту та інші).

Африка має найвищі темпи зростання населення. Зараз його кількість становить понад 1,5 млрд осіб, а до 2050 р. може досягти 2,4 млрд осіб. Середній вік — 19 років. Урбанізація в Африці також відбувається високими темпами: понад половина населення живе в містах.

Додаткові
матеріали

rnk.com.ua/
114695

2. Країни Африки за рівнем економічного розвитку

Африканський континент зазвичай поділяють на п'ять субрегіонів: це Північна Африка, Західна Африка, Центральна (Середня) Африка, Східна Африка та Південна Африка (мал. 2).

В Африці налічують 54 суверенні держави, які є членами Африканського Союзу. На материку залишається декілька залежних територій, що перебувають під контролем колишніх колоніальних держав: острови Тромелін і Майотта належать Франції, острови Вознесіння та Святої Єлени — Великій Британії.

Африка має великі природні й людські ресурси, але є найбіднішим і найменш розвиненим континентом світу через корупцію, низький рівень грамотності населення, спадщину колоніалізму, війни та внутрішні конфлікти (мал. 3).

ВВП країн Африки дуже відстає навіть від середньосвітового, а низка країн посідає найнижчі місця. Для їхніх економік харак-

терна моноспеціалізація. Однією з найбідніших країн Африки є ДР Конго, яка попри родючі землі, повноводні річки й мінеральні ресурси бореться з багатьма соціально-економічними проблемами. Це високий рівень дитячої та материнської смертності, недоїдання, недостатній доступ до чистої води.

Мал. 2. Субрегіони Африки

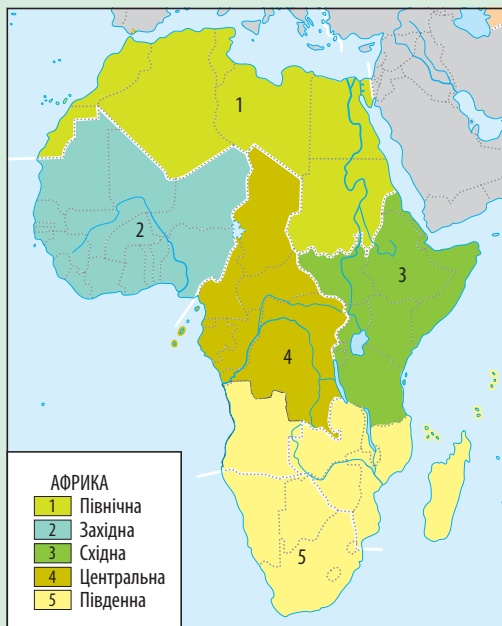
? За допомогою політичної карти Африки в атласі складіть таблицю «Регіональний склад Африки». Визначте субрегіон із найбільшою та найменшою кількістю держав.

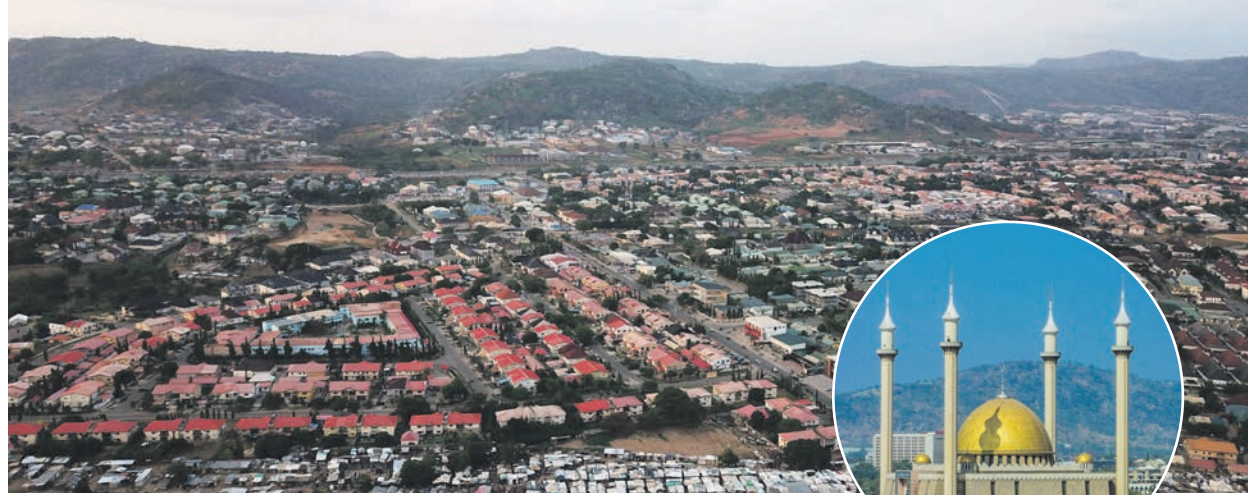
Субрегіони	Країни й залежні території	Столиці

Додаткові матеріали

rnk.com.ua/
114696

Мал. 3. Нігерія — найнаселеніша країна Африки

Нігер — ще одна бідна країна Африки, що має найвищу народжуваність у світі (семеро дітей на одну жінку).

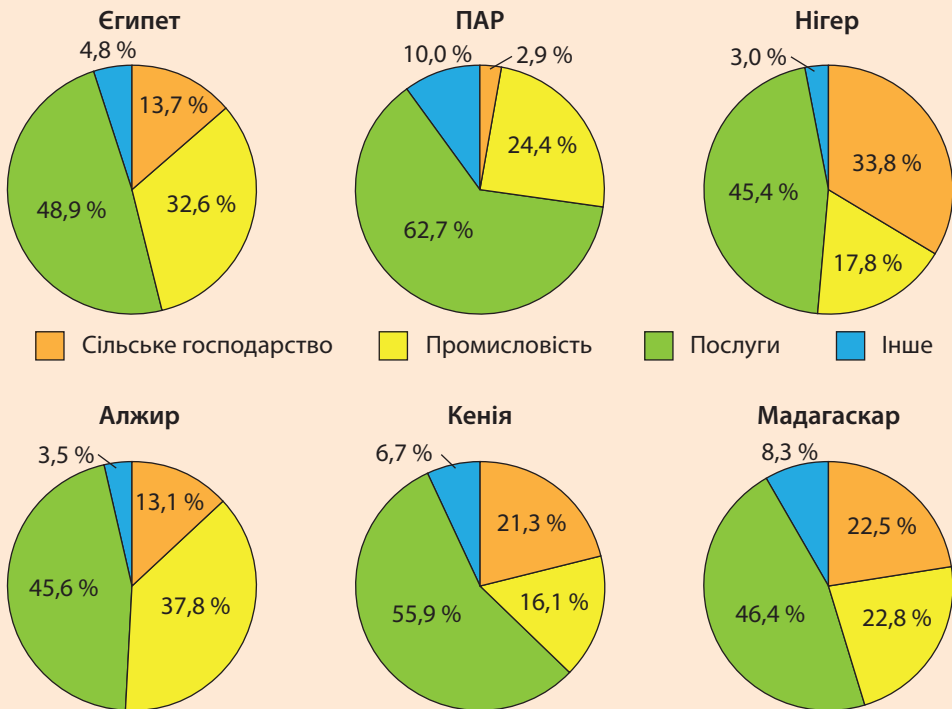
На Африканському континенті зосереджені шість із десяти економік, що зростають найшвидше: Гана, Ефіопія, Кот-д'Івуар, Джибуті, Сенегал і Танзанія.

3. Особливості структури національних економік країн Африки

Торгівля значною мірою сприяла зростанню економіки Африки на початку ХХІ ст. Важливими торговельними партнерами для всього континенту стали Китай та Індія.

Зараз основою розвитку країн є енергетика. Африка має значні ресурси для виробництва енергії: запаси нафти, природного газу, вугілля та урану, а також великі можливості для розвитку гідроенергетики й використання відновлюваних джерел енергії — сонячної, вітрової, геотермальної. Через відсутність розгалуженої транспортної інфраструктури використовується лише незначна частина цього потенціалу. Виробництво та споживання енергії в різних країнах різняться. Найбільшими споживачами електроенергії в Африці є ПАР, Лівія, Намібія, Єгипет, Туніс і Зімбабве. Натомість в Ефіопії, Еритреї та Танзанії споживання електроенергії є незначним.

Нафта й нафтопродукти є основою експорту 14 африканських країн. Другим експортним товаром Африки є природний газ.

Мал. 4. Структура ВВП країн Африки (2024 р.)*

? Проаналізуйте діаграми. Поясніть, чому в багатьох країнах Африки сільське господарство займає значну частку у структурі ВВП. Обґрунтуйте свою думку.

4. Географія провідних виробництв

Первинний сектор є основним у більшості країн материка. У рибальстві в Африці зайнято близько 12 млн осіб, здебільшого жінки. Сільське господарство Африки дає 23 % ВВП, а також створює робочі місця для понад половини населення (мал. 4). Сьогодні Африка задовольняє майже 10 % світових потреб у бавовні.

Індустріалізація Африки відстає протягом останніх десятиліть, а економічні показники залишаються значно нижчими та зосереджені на експорті сировини, особливо нафти. ПАР є найбільш промислово розвинутою країною на континенті. За нею йдуть Єгипет,

* За даними: CIA World Factbook.

Марокко, Туніс, Маврикій та Есватіні. Вирішальну роль у підтримці індустріалізації Африки відіграють країни ЄС, надаючи фінансування та технічну допомогу.

В Африці активно розвиваються текстильна та швейна промисловість (Гана, Ефіопія, Кенія).

Запроваджують великі проекти з виробництва електроенергії в Ефіопії, Кенії, Уганді та Замбії.

Поступово зміцнюється фінансова система Африки. Тут працюють 29 фондових бірж. Найбільшими з них є Йоганнесбургська фондова біржа, Єгипетська біржа (найстаріша на континенті, заснована в 1883 р.), Нігерійська фондова біржа, Касабланкська фондова біржа в Марокко та Найробіська фондова біржа в Кенії.

5. Зв'язки України з країнами Африки

Останніми роками було започатковано діяльність посольств України в низці африканських країн: Гані, ДР Конго, Кот-д'Івуарі, Мозамбіку, Ботсвані, Руанді, Мавританії, Танзанії, що збільшило загальну кількість українських дипломатичних представництв на континенті з 10 до 18.

У 2025 р. Україна постачала харчові продукти таким країнам Африки, як Джибуті, ДР Конго, Ефіопія, Кенія, Малаві, Мавританія, Мозамбік, Нігерія, Сомалі, Судан, Танзанія, Замбія та Чад.

Основні товари українського експорту до країн Африки: зернові (переважно пшениця, кукурудза та ячмінь), насіння олійних культур (переважно соєві боби), жири та олії (переважно соняшникова та соєва), чорні метали, цукор і кондитерські вироби із цукру.

Основні товари африканського імпорту до України: паливно-енергетичні товари (переважно нафтопродукти, природний газ, антрацит), какао та продукти з нього, їстівні плоди й горіхи, добрива, мінеральні продукти (здебільшого сіль, фосфати).

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи згодні ви з твердженням, що Африканський регіон — територія майбутнього економічного прогресу? Наведіть приклади, які підтверджують або спростовують цю думку.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. У чому полягають особливості сучасної політичної карти Африки та кордонів її держав? 2. Назвіть субрегіони Африки, їхній склад та обґрунтуйте доцільність цього поділу. 3. Чим відрізняється структура економік країн Африки від економік країн Північної Америки? 4. Яку спеціалізацію мають первинний і вторинний сектори в країнах Африки? 5. Чому варто розвивати стратегічне партнерство між Україною та країнами Африки?

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

1. Доберіть додаткову інформацію за темою «Неоднорідна Африка». На прикладі двох-трьох країн продемонструйте вплив природних ресурсів на можливості розвитку їхньої економіки.
2. Зберіть інформацію про країни з найвищим і найнижчим загальним рівнем ВВП і ВВП на одну особу для кожного субрегіону Африки. Зробіть висновки про те, який із них є найбіднішим та найбагатшим відповідно до цих показників.
3. **Працюємо в групі.** Доберіть матеріали про сферу інтересів в Африці однієї-двох країн Азії, Європи або Америки. Зробіть висновок про протистояння економічних інтересів. Які економічні зв'язки ви вважаєте найкориснішими для розвитку економіки та населення країн Африки?
4. Розробіть проект «Українська присутність в Африці як спосіб реалізації потенціалу України та підвищення її конкурентоспроможності». Складіть інфографіку або картосхему основних експортних товарів і послуг країн Африки та України. Запропонуйте найбільш вигідні, на вашу думку, сфери спільного бізнесу для України та країн Африки.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Практична робота 14. Групування країн Африки за моноспеціалізацією виробництв первинного сектору економіки

За допомогою карт атласу та таблиці «Регіональний склад Африки» складіть перелік корисних копалин, на які багаті надра країн кожного субрегіону континенту. Зробіть відповідну картосхему.

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113585

§ 42 Країни Африки

Ангола — одна з країн Африки з типовою для цього регіону географією та історією. Пригадайте особливості природи території Африки, що розташована на південь від екватора. Які країни материка ніколи не були колоніями? Назвіть країни-метрополії, які мали в межах Африки найбільші залежні території. Поміркуйте, які наслідки для країн материка мали антиколоніальні війни та чи можна порівняти з ними сучасну агресію Росії проти України.

Ангола

- ♦ **Офіційна назва:** Республіка Ангола
- ♦ **Площа:** 1,246 млн км²
- ♦ **Населення:** 37,202 млн осіб (2024 р.)
- ♦ **Столиця:** Луанда
- ♦ Країна, що розвивається
- ♦ Унітарна держава, президентська конституційна республіка

Ангола раніше була колонією Португалії та здобула незалежність у 1975 р. Потім у країні спалахнула тривала боротьба за владу. Лише на початку XXI ст. Ангола стала відносно стабільною конституційною республікою. Її економіка швидко зростала: щорічно ВВП збільшувався в середньому на 20 %.

Ангола розташована в регіоні Південна Африка та межує із чотирма країнами: це Демократична Республіка Конго, Республіка Конго, Намібія та Замбія, на заході має вихід до Атлантичного океану. Провінція Кабінда є ексклавом, що має вихід до Атлантичного океану та відокремлюється від решти країни територією ДР Конго.

Більша частина території країни (північ) розташована в межах субекваторіального кліматичного поясу та покрита лісами. Тут сезон дощів може тривати до семи місяців. Значні території на півдні та південному узбережжі океану займають пустелі та степи.

Мал. 1. Луанда — столиця та найбільше місто Анголи (кількість населення налічує понад 9 млн осіб)

Ангола дуже вразлива до змін клімату, який погіршується через глобальне потепління, що відбивається на сільському господарстві. Проблему створює і підвищення рівня моря, адже в прибережних районах країни живе близько половини населення.

Сільськогосподарські угіддя становлять 36,8 % території, здебільшого це пасовища. Великі річки — численні притоки річки Конго та Замбезі — дають можливість розвивати зрошувальне землеробство.

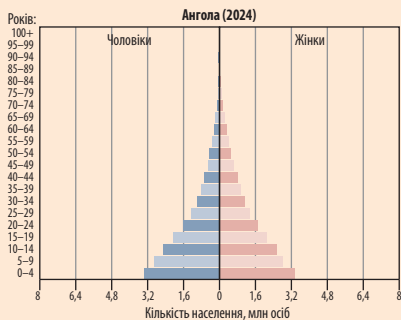
Надра країни мають значні запаси мінеральних ресурсів. Нафта та алмази складають 60 % економіки та майже весь експорт. Також видобувають уран, фосфати, залізні, мідні, марганцеві, поліметалеві руди, польовий шпат, золото, слюду, боксити.

Більшість населення живе в західній частині Анголи. Рівень урбанізації становить понад 68 %. Найбільші міста — Луанда (мал. 1), Лубанго, Кабінда, Бенгела.

Офіційна та найпоширеніша мова — португальська, також тут використовують і місцеві мови.

У релігійній структурі населення переважають римо-католики та протестанти.

Зараз спостерігається значна імміграція в Анголу з країн Латинської Америки, особливо з Куби.

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда Анголи (2024 р.)*

Мал. 3. Населення Анголи

Майже половину населення Анголи становлять діти віком до 14 років. Середній вік населення — 16 років. Тобто країна має високий потенціал працездатного населення. Проте близько третини жителів є безробітними. За темпами народжуваності країна посідає друге місце у світі. Середня тривалість життя населення — 62 роки (мал. 2, 3).

Країна має високий рівень бідності населення та різьчу соціальну нерівність через стійкий авторитаризм і корупцію.

Незважаючи на використання великих запасів нафти, Ангола має низькі показники ІЛР, загального ВВП (за ПКС) та ВВП (за ПКС) на одну особу.

До здобуття незалежності економіка Анголи залишалася переважно монокультурною, основною культурою була кава. Країна продавала багато сільськогосподарської продукції до Південної Африки: це банани, кава, сизаль, арахіс, батат, маніок, кукурудза, цукрова тростина, томати, ананаси, цибуля, картопля, цитрусові тощо. Через громадянську війну мільйони людей емігрували до міст. Зараз країна залежить від імпорту харчових продуктів, а понад 90% сільського господарства має натуральний характер. Ангола вирощує лише 5% необхідної їй пшениці, 20% рису та 55% кукурудзи. Тваринництво також не задовольняє потреб країни.

Сільське та лісове господарства мають значний потенціал для розвитку, адже поки що обробляють не більш ніж 3% родючих земель Анголи.

За даними: CIA World Factbook.

Мал. 4. Економіка Анголи

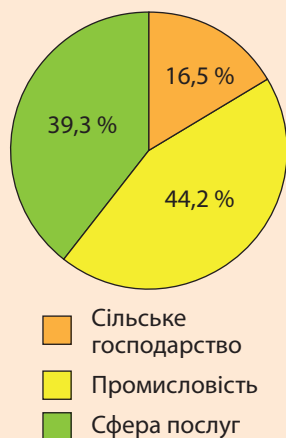
? Проаналізуйте економічну карту Анголи. Пригадайте особливості природи країни та поясніть причини, що зумовили нерівномірне розміщення центрів економічної активності.

В Анголі за часів португальського колоніалізму були збудовані нафтопереробний, цементні, шинний заводи, текстильні та тютюнові фабрики, підприємства з переробки сільськогосподарської сировини (каво- і рисоочисні, цукрові та рибопереробні заводи). Сьогодні основу промисловості країни становлять видобуток та експорт нафти, алмазів, залізної руди, фосфатів, польового шпату, бокситів, урану та золота, виробництво цементу, переробка риби, харчова, тютюнова та текстильна промисловість, пивоваріння та судноремонт, виробництво шин, добрив, целюлози, скла та сталі (мал. 4).

Третинний сектор господарства значно відстає від світових показників (мал. 5). Протяжність залізниці в країні — лише 2761 км (для порівняння: в Україні 22,3 тис. км). В Анголі діє 21 морський порт.

Країна поступово відкривається для туризму, який ускладнений через перебої з електропостачанням, автомобільні аварії, спричинені тропічним кліматом і поганими дорожніми умовами.

В Анголі зареєстровано 26 комерційних банків.

Мал. 5. Структура ВВП Анголи (2024 р.)

Разом зі зростанням реального ВВП країни (278,239 млрд дол. у 2024 р.) зростають і рівень бідності (28 %, 195-те місце у світі) та інфляція.

Основними партнерами з експорту Анголи є Китай (40 %), Індія, ОАЕ, Іспанія, Нідерланди. Основні товари — сира та очищена нафта, алмази, природний газ.

Найбільше товарів країна імпортує з Китаю, Португалії, ОАЕ, Індії, США. Це переважно рафінована нафта, пшениця, кораблі, автомобілі.

ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Ураховуючи проблеми в сільськогосподарському виробництві Анголи, чи могла б Україна налагодити взаємовигідне співробітництво з її урядом у цій сфері? Як саме?

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть основні особливості природно-ресурсного потенціалу Анголи. 2. Визначте, який вплив мають природні ресурси на спеціалізацію промисловості та сільського господарства країни. 3. Які сфери економічної діяльності формують міжнародну спеціалізацію країни? 4. Поясніть особливості розміщення основних промислових центрів Анголи. 5. Порівняйте секторальну структуру економіки Анголи, США та Австралії. Поясніть причини відмінностей.

УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Зберіть і проаналізуйте інформацію про те, чому зростання економіки мало впливає на доходи населення в країнах Африки (на прикладі Анголи).

ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. **Працюємо в групі.** Порівняйте особливості сільськогосподарства США, Бразилії, Австралії та Анголи. Запропонуйте шляхи подолання продовольчої проблеми в країнах Африки (на прикладі Анголи).
2. Створіть мультимедійну презентацію за темою «Ангола: багата країна, бідний народ».

Тестові
завдання

rnk.com.ua/
113738

ТЕМА 6. ЄВРОПА

§ 43 Загальна характеристика Європи

Європа — регіон великої різноманітності та тривалої історії. Згідно з класифікацією ООН, він тягнеться аж до Тихого океану, але ми в його характеристиці обмежимося переважно частиною світу Європа. Країни регіону мають різний рівень економічного розвитку. Чому, на вашу думку, склалися такі відмінності?

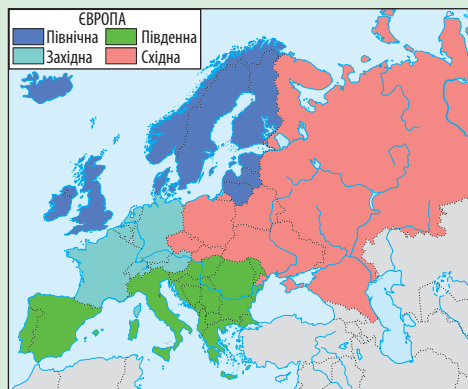
1. Географічний образ регіону

Європа повністю розташована в Північній півкулі та переважно у Східній півкулі. Її омивають Північний Льодовитий океан на півночі, Атлантичний океан на заході та його Середземне море на півдні. Європейський регіон поділяють на чотири субрегіони: це Північна, Південна, Західна та Східна Європа (мал. 1).

Природні умови Європи дуже різноманітні, адже вона лежить у межах чотирьох кліматичних поясів: арктичного, субарктичного, помірного й субтропічного.

Невеликі рівнини Європи достатньо розорані. У горах регіону (Альпи, Піренеї, Карпати та інші) склалися умови для розвитку зимових видів спорту та відпочинку.

Різнманітність гірських порід сприяла утворенню в надрах Європи багатьох видів корисних копалин. Проте через зростання потреб економіки більшість країн Європи залежать від їхнього

Мал. 1. Регіональний поділ Європи (за класифікацією ООН)

? За допомогою мал. 1 та політичної карти Європи назвіть країни, що належать до складу окремих субрегіонів Європи.

імпорту. Перші нафтові родовища в Європі були відкриті в Україні (1810 р., Дрогобич) та Франції (1813 р., Пешельбронн). Зараз основні запаси нафти розташовані у Великій Британії та Норвегії (Північне море), а запаси природного газу також у Нідерландах. Нафта й природний газ є і в надрах Австрії, Данії, Румунії, України та інших країн. Великі поклади вугілля мають Велика Британія, Україна, Польща, Чехія.

Значні запаси урану зосереджено у Франції, Іспанії, Угорщині, Естонії та Україні. Із металевих копалин залізні руди є у Швеції, Україні, Великій Британії та Норвегії, титано-магнієві руди з ванадієм — у Швеції, Норвегії, Фінляндії, марганцеві — в Україні, Болгарії, Греції, Італії, Угорщині, Румунії. Найбільші в Європі запаси титанових руд розташовані в Україні, хромові руди — у Фінляндії, Албанії, Греції, Україні, ванадієві — у Фінляндії, Норвегії, алюмінієві — у Греції, Боснії і Герцеговині, Франції, Угорщині, Румунії, вольфрамові — у Португалії, Франції, Великій Британії, Болгарії, Німеччині, Чехії, руди кобальту і нікелю — в Албанії, Греції. Значні запаси міді має Польща, ртуті — Іспанія, олова — Велика Британія, Іспанія, Португалія, Чехія.

Благородні метали (золото, срібло та платина) у Європі порівняно рідкісні, золоторудні родовища є у Франції, Румунії, Україні, срібні — у Норвегії, золото-срібні — у Чехії, Словаччині, платинові — у Фінляндії.

Гірничохімічна сировина в Європі представлена калійними й кам'яними солями, фосфатами, сіркою, а нерудна індустріальна сировина — родовищами вогнетривів (магнезит), флюсових

Мал. 2. Ліс
у Норвегії

вапняків і доломіту, графіту, азбесту, польового шпату, кварцу, флюориту, бариту тощо.

Лідерами за запасами будівельних матеріалів є Угорщина, Греція, Ісландія, Данія, Велика Британія, Португалія, Німеччина, Франція, Чехія, Італія, Україна, Швеція, Фінляндія.

Із коштовного й напівкоштовного каміння в Європі видобувають рубін, сапфір, гранат, топаз у Чехії, Андоррі, Фінляндії, Україні. Термальні й мінеральні джерела є майже в усіх країнах.

Лісові ресурси регіону дуже виснажені, за винятком Скандинавських країн (мал. 2). Річки Європи не такі довгі й повноводні, як в Африці та Азії.

У Європі зосереджені значні водні ресурси, однак клімат зумовлює значні їхні відмінності за регіонами: від 120 м³ на особу на рік на Мальті до 70 тис. м³ у Норвегії. Зміни клімату роблять дефіцитнішою прісну воду в посушливих районах Іспанії, на півдні Франції, Італії та України тощо. Лише трохи більш як третина поверхневих водних об'єктів у ЄС мають задовільний екологічний стан.

Загальна кількість населення Європи становить близько 745 млн осіб (менш ніж 10% населення світу) (таблиці 1, 2). Стабільна економіка та розвинені ринки забезпечують добрі умови життя. Чотири з десяти країн світу з найбільшим ВВП розташовані в Європі: це Німеччина, Велика Британія, Франція та Італія. Середня густота населення Європи — 109 осіб/км², найбільша вона на Мальті (1766 осіб/км²), а найменша в Ісландії (4 особи/км²).

Таблиця 1

КРАЇНИ ЄВРОПИ (ЄС) З НАЙБІЛЬШОЮ КІЛЬКІСТЮ НАСЕЛЕННЯ (2024 р.)*

Країна	Кількість населення, млн осіб	Частка від населення ЄС, %
Німеччина	83,4	19
Велика Британія**	69,3	—
Франція	68,4	15
Італія	58,9	13
Іспанія	48,6	11
Польща	36,6	8

Таблиця 2

НАЙБІЛЬШІ МІСЬКІ АГЛОМЕРАЦІЇ ЄВРОПИ ЗА КІЛЬКІСТЮ НАСЕЛЕННЯ*

Місто	Країна	Кількість населення, млн осіб
Париж	Франція	11,34
Лондон	Велика Британія	9,84
Мадрид	Іспанія	6,81
Барселона	Іспанія	5,73
Рим	Італія	4,34
Берлін	Німеччина	3,58
Мілан	Італія	3,17
Афіни	Греція	3,15
Лісабон	Португалія	3,02
Київ	Україна	3,01

Середній вік населення Європи — 45 років. Зростає частка осіб віком понад 65 років, зараз вона становить 21,6%. Натомість частка населення до 16 років дещо скоротилася та дорівнює 14,6%. Отже, населення Європи продовжує старіти, кількість народжень зменшується, а смертність зростає (мал. 3). Однією з причин

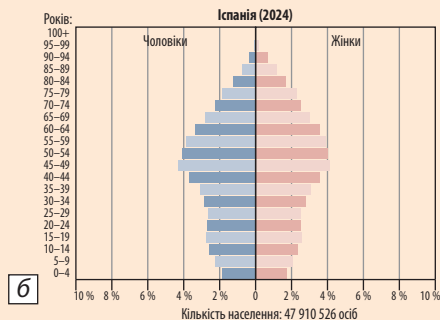
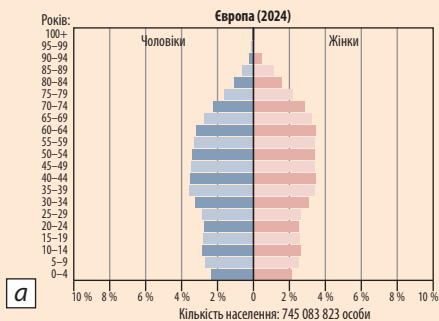
* За даними Євростатистики.

** Вийшла зі складу ЄС у 2020 р.

Додаткові
матеріали

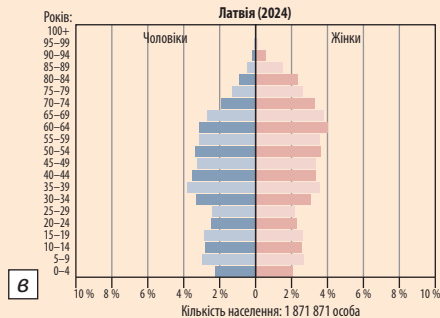

rnk.com.ua/
116780

Мал. 3. Статеві-вікова структура населення: а) країн Європи; б) Іспанії; в) Латвії (2024 р.).*

? Порівняйте особливості статеві-вікової структури населення Іспанії, Латвії та Європи загалом. Зробіть відповідні висновки.

Таблиця 3
ВВП ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПИ
(2025 р.)**

№ з/п	Країна	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
1	Люксембург	152 915
2	Ірландія	134 000
3	Норвегія	107 892
4	Швейцарія	97 581
5	Данія	88 934
6	Нідерланди	84 566
7	Сан-Марино	83 031
8	Ісландія	81 215
9	Мальта	76 705
10	Бельгія	75 846

старіння населення є збільшення тривалості життя. У 2023 р. очікувану тривалість життя при народженні загалом у регіоні оцінювали у 81,4 року. Найвища вона була в Монако, Іспанії та Італії, а найнижча — у Латвії та Болгарії.

2. Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку. Інтеграційні процеси

Рівень економічного розвитку країни визначають показник ВВП на одну особу та ІЛР — показник, що оцінює якість життя в країні (таблиця 3). Також для цього країни розподіляють за типами, ураховуючи їхні місце та роль у світовій економіці (мал. 4).

* За даними: CIA World Factbook.

** За даними Світового банку.

Типи країн за рівнем економічного розвитку

Економічно розвинені країни (35)

Країни з перехідною економікою (9)

Країни «Великої
сімки» (4)

«Малі» економічно
розвинені країни Європи (15)

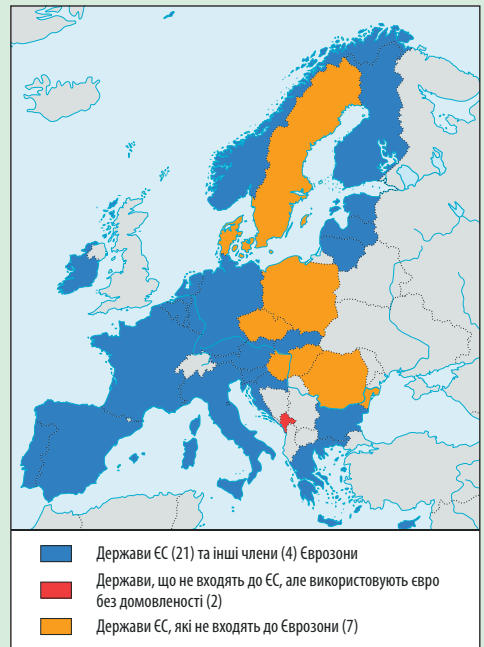
Інші європейські
країни (16)

Мал. 4. Типи країн Європи (за класифікацією ООН)

? Наведіть приклади країн, що належать до кожного з типів.

Головним прикладом інтеграційних процесів у Європі є створення Європейського Союзу (ЄС) як економічного об'єднання із запровадженням єдиної валюти євро. Зараз ЄС налічує 27 країн-членів (мал. 5). У ЄС створено Європейський центральний банк зі штаб-квартирою у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). ЄС — це також і політичний союз зі спільною зовнішньою політикою та впровадженням спільного громадянства. Між країнами ЄС діє Шенгенська угода про скасування паспортного й митного контролю. До Шенгенської зони належать 29 країн Європи.

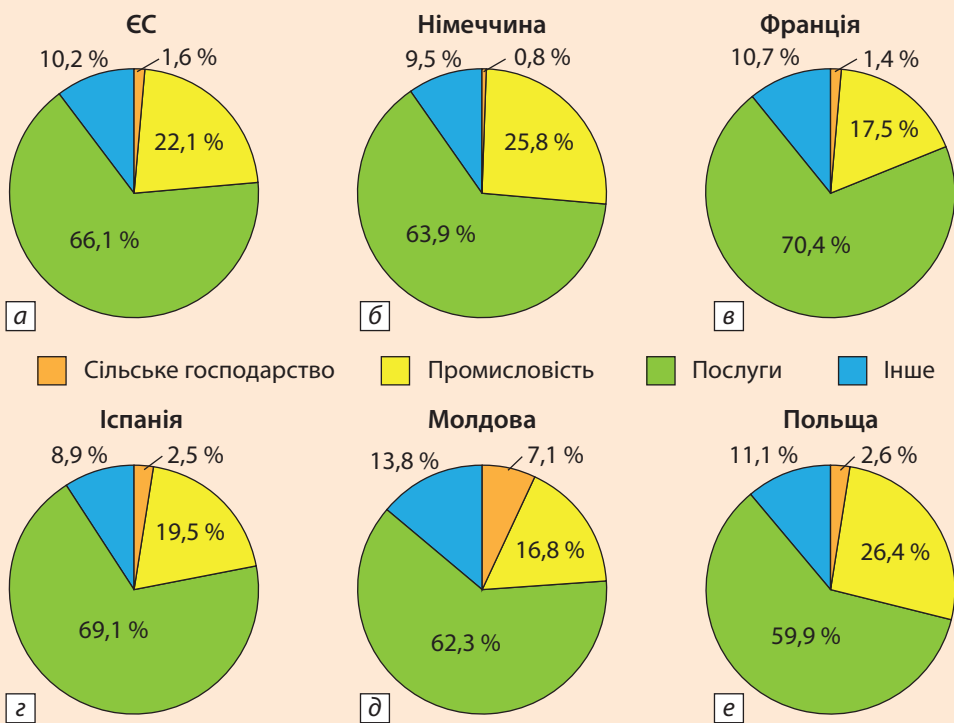
Найстарішою міждержавною організацією Європи є Рада Європи (заснована в 1949 р.). Вона налічує 46 держав-членів. Її метою є дотримання прав людини, демократії та верховенства права в Європі.

Мал. 5. Єврозона та інтеграційні процеси в Європі

3. Особливості структури національних економік країн Європи. Географія провідних виробництв

Загальною особливістю структури національних економік країн Європи є те, що вони перебувають на різних стадіях розвитку.

Мал. 6. Структура ВВП країн Європи (2024 р.)*

? Проаналізуйте діаграми. Порівняйте з даними для країн іншого регіону світу (на вибір). Поміркуйте, які зміни можуть відбутися у структурах економік цих країн у наступні 10—20 років. Обґрунтуйте свою думку.

За секторальною структурою економіки видно, що тут є як постіндустріальні країни, які мають велику частку третинного сектору та малу частку первинного сектору, так і індустріальні, що мають значну частку вторинного сектору (мал. 6).

Для більшості країн Європи провідне значення має третинний сектор як основа сучасної економіки, особливо в країнах «Великої сімки» (Велика Британія, Німеччина, Франція та Італія). Тут зосереджені світові фінансові центри, найбільші фондові біржі, ТНК та банки. Високого рівня досягли інформаційні технології, наукові дослідження, освіта й медицина.

Високорозвинені держави Європи взяли курс на реіндустріалізацію — перехід промислового виробництва на нові технологічні

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 7. Зустріч представників країн Східного партнерства у Тбілісі (Грузія). Березень 2012 р.

основи. Першочерговими завданнями стали запровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки, перехід до екологічно чистої енергетики та ощадливих технологій. У межах ЄС було розроблено програми з реорганізації традиційних виробництв (сталеливарного, нафтохімічного, суднобудування, синтетичних волокон, текстильного) та створення нових. Одним із напрямів політики держав Європи стало залучення прямих інвестицій закордонних компаній.

4. Зв'язки України з країнами Європи

Україна — одна з найбільших за площею держав Європи. Основним напрямом зовнішньої політики України є долучення до європейської спільноти. Територіальна близькість, традиційні історичні відносини та взаємний економічний інтерес створюють сприятливі передумови для розвитку різнобічних зв'язків.

Україна є пріоритетним партнером у межах Східного партнерства та Європейської політики сусідства (мал. 7). Країни ЄС надають Україні військову, політичну та фінансову підтримку в проведенні реформ.

За підтримки українців, що живуть у європейських країнах, там проводять заходи, спрямовані на популяризацію української культури, звичаїв і традицій: це покази фільмів, гастролі театрів і творчих колективів, фестивалі українського мистецтва, виставки.

④ ДИЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи згодні ви з твердженням, що для України зараз особливо важливі економічні зв'язки із сусідніми країнами — Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Назвіть субрегіони Європи та обґрунтуйте доцільність їхнього виділення. 2. У чому полягають особливості природно-ресурсного потенціалу регіону? 3. Чим різняться структура економік країн Європи (на прикладі Німеччини та Молдови)? 4. Поясніть особливості спеціалізації первинного, вторинного та третинного секторів господарства на прикладі країн «Великої сімки». 5. Охарактеризуйте роль країн ЄС як стратегічних партнерів України.

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. **Працюємо в групі.** За додатковими джерелами доберіть інформацію про те, як змінилася Польща після вступу до ЄС. Складіть перелік спільних і відмінних ознак економіки України та Польщі. Наведіть декілька прикладів змін економіки Польщі після її вступу до ЄС. Зробіть висновки. Результати роботи подайте у вигляді презентації.
2. За додатковими джерелами доберіть інформацію щодо ресурсів та економічних показників Німеччини. Визначте основні експортні та імпорتنі товари Німеччини. Обґрунтуйте правильність або хибність твердження «Німеччина — економічний двигун ЄС». Наведіть конкретні докази.

💻 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Практична робота 15. Позначення на контурній карті країн ЄС

1. За допомогою карт атласу позначте на контурній карті Європи кордони країн ЄС. Підпишіть їхні назви та столиці.
2. Позначте країни, які входять до Єврозони.
3. Позначте країни, які підписали Шенгенську угоду.

Тестові завдання

rnk.com.ua/
113739

§ 44 Країни Європи

З уроків географії та історії ви знаєте про країни Європи значно більше, ніж про країни інших регіонів планети. Пригадайте, які докорінні зміни відбулися на політичній карті Європи в минулому столітті. Визначте особливості клімату та його зміни у зв'язку з глобальним потеплінням. Які зміни в розвитку господарства та розміщенні населення можуть відбутися в регіоні в найближчі кілька десятиліть?

1. Велика Британія

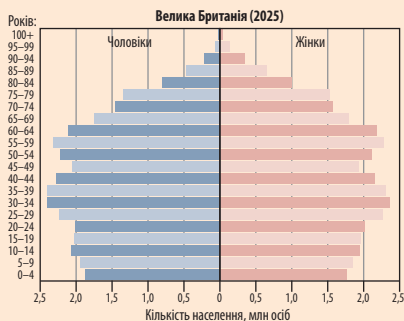

- ♦ **Офіційна назва** — Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії
- ♦ **Площа:** 242,7 тис. км²
- ♦ **Населення:** 58,9 млн осіб (2024 р.)
- ♦ **Столиця:** Лондон
- ♦ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки»
- ♦ Унітарна конституційна монархія, демократія з парламентською системою управління. Складається з Англії та Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії та 12 залежних територій

Велика Британія — острівна держава на Британських островах, відокремлена від Європи протоками Ла-Манш і Па-де-Кале. Вона розташована між континентальною Європою та Північною Америкою й має широкий вихід до Атлантичного океану та його морів. Північна Ірландія займає північний схід острова Ірландія, де межує з однойменною країною.

Наслідком минулого Британської імперії є Співдружність націй — добровільне об'єднання 56 суверенних держав-членів.

У надрах Великої Британії є вугілля, нафта, природний газ, залізна руда, свинець, цинк, золото, олово, вапняк, сіль, глина, крейда, гіпс, кварцовий пісок, сланець. Сільськогосподарські угіддя становлять до 70% території країни. Країна багата на водні ресурси, має чимало невеликих річок та озер.

Мал. 1. Статтєво-вiкова пiраміда Великої Британії (2025 р.)*

Для демографічних процесів Великої Британії характерні ознаки більшості високорозвинених країн: низький природний приріст і старіння населення. В етнічному складі переважають особи європейського походження. Населення розміщене територією країни нерівномірно, середня густина становить близько 270 осіб/км². У релігійному складі переважають християни. Середній вік населення — 41 рік, середня тривалість життя — 82 роки (мал. 1).

Понад 85 % населення проживає в містах. Виникнення та розвиток значної частини міст Великої Британії пов'язані з розробками вугілля або географічним положенням на морському узбережжі. Основна частина населення зосереджена в Лондоні та його околицях (9,8 млн осіб), а також у Бірмінгемі (2,6 млн), Манчестері (2,5 млн), Ліверпулі (1,2 млн), Лідсі (1,06 млн) та Глазго (970 тис.). Мегалополіс Лонлів (Лондон—Ліверпуль) із кількістю населення понад 30 млн осіб є найбільшим у Європі.

Сільське господарство Великої Британії інтенсивне, високо-механізоване та високоефективне. Його основою є тваринництво (молочне й м'ясо-молочне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво). У рослинництві половина оброблюваних земель зайнята багаторічними травами. На корм худобі вирощують буряк і капусту та багато кормів імпортують. Також вирощують зернові культури, картоплю, ріпак, різні ягоди й фрукти.

Основні напрямки експорту продукції сільського господарства — Ірландія, Франція, США та Нідерланди; імпорту — Нідерланди, Франція, Ірландія та Бельгія. Велика Британія посідає десяте місце у світі (друге в Європі) за ВВП — 3,686 трлн дол. (2024 р.).

У структурі економіки Великої Британії третинний сектор створює близько 80 % ВВП країни. У Лондоні розташовані штаб-квартири найбільших банків і фінансових компаній. Сектор

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 2. Лондон — другий фінансовий центр світу (після Нью-Йорка)

ринків інформаційно-комунікаційних технологій країни охоплює десятки тисяч компаній і є одним із найбільших у світі.

У Великій Британії розташовані Лондонська фондова біржа — один із найбільших світових центрів валютної та фондової торгівлі, Лондонська біржа металів, Міжнародна нафтова біржа (мал. 2). Завдяки їхній діяльності країна перебуває серед світових лідерів за операціями із цінними металами, акціями (цінними паперами) різних компаній і валютними операціями (понад чверть світового обігу валюти). Велика Британія — провідний європейський і світовий страховий ринок. Її частка на світовому ринку морського страхування становить близько 30 %.

У країні понад 40 університетів, провідні й найстаріші серед них — Оксфорд і Кембридж. На розвиток медицини та охорону здоров'я в державі витрачають 11,3 % ВВП, на дослідження та наукові розробки — близько 3 %.

Важливим джерелом доходів країни є туризм. Країна входить до десяти найбільш відвідуваних країн світу. Більшість іноземних туристів приїздить із найближчих європейських країн (Ірландії, Франції, Нідерландів, Бельгії, Німеччини, Скандинавських країн) та тих, де живуть нащадки мігрантів із Британії (США, Канади, Австралії, Нової Зеландії). Зростає кількість туристів із Китаю.

Мал. 3. Густа залізнична мережа півдня країни забезпечує сполучення між більшістю великих міст

Найбільші порти країни: Філікстоу, Саутгемптон, Лондон, Іммінгем, Ліверпуль, Белфаст та інші. Найбільший міжнародний аеропорт країни та всієї Європи — Хітроу (Лондон), тут працює 80 тис. осіб.

Створення швидкісної залізниці під Ла-Маншем полегшило сполучення Великої Британії з материковою Європою та зменшило навантаження на південні порти країни. Найгустіша залізнична мережа розташована на півдні, найбільший вокзал — Ватерлоо в Лондоні (мал. 3). У внутрішніх перевезеннях провідну роль відіграє автомобільний транспорт.

Провідними галузями промисловості Великої Британії є машинобудування та хімічна промисловість. Розвинені авіакосмічне, електронне, електротехнічне машинобудування й військово-промисловий комплекс, які зосереджені переважно на південному сході країни. Автомобілебудування представлене виробництвом легкових і вантажних автомобілів, а загальне машинобудування розвинене в Йоркширі, на півночі Англії та в Шотландії.

Хімічна промисловість виробляє нафтопродукти, пластмаси, фарби, хімічні волокна, каучук і фармацевтичні препарати. Основні центри — Лондон, Мідлсбро, Ліверпуль та Единбург.

Паливно-енергетичний комплекс базується на видобутку нафти й природного газу в Північному морі (мал. 4). Металургія країни

спеціалізується переважно на виробництві якісних марок сталі, а кольорова металургія — на виплавленні свинцю, цинку та алюмінію. Більшість підприємств кольорової металургії розміщені в портових районах і Шотландії.

Легка промисловість зберегла свої позиції у виробництві відносно дорогої продукції — шерстяних (Йоркшир) і лляних (Північна Ірландія) тканин.

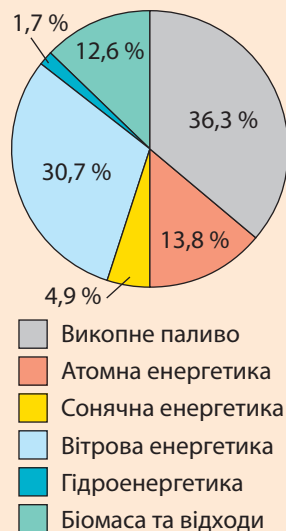
Харчова промисловість орієнтується переважно на внутрішнє споживання. Виділяються м'ясна й рибна промисловість, пивоваріння.

Особливістю зовнішніх економічних зв'язків Великої Британії є велика роль вивезення капіталу. Країна має величезні інвестиції за кордоном. Найбільшими інвесторами в економіку Великої Британії є США (25 % усіх інвестицій), Нідерланди та Франція.

Традиційно великим для Великої Британії є значення зовнішньої торгівлі. Країна експортує понад 25 % виробленої продукції: це верстати, літаки, обладнання для автоматизації та суднобудування, залізничне, електроенергетичне та комунікаційне обладнання, автомобілі й запчастини, газові турбіни, ліки, електроніку, метали, хімікати, вугілля, нафту, папір і вироби з нього, харчові продукти, текстиль, одяг, інші споживчі товари. Країна імпортує кольорові й рідкісні метали, частково залізну руду, машини та обладнання, харчові продукти. Провідними торговельними партнерами Великої Британії є США, Китай, Німеччина (експорт та імпорт), Нідерланди, Ірландія (експорт), Франція, Норвегія (імпорт). Сальдо торговельного балансу країни від'ємне.

Велика Британія є другим у світі після США експортером послуг — 330 млрд дол. на рік (фінансові, страхові, консультативні, транспортні, комп'ютерне програмування). Валюта країни — фунт стерлінгів — четверта резервна валюта світу після долара США, євро та єни.

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 4. Джерела виробництва електроенергії (2023 р.)*

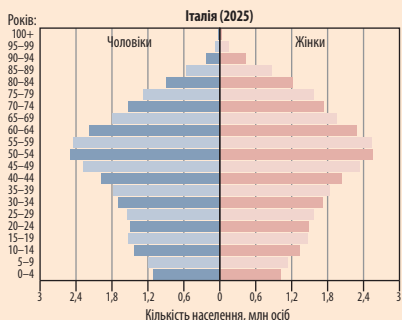
2. Італія

- ♦ **Офіційна назва** — Італійська Республіка
- ♦ **Площа:** 301 340 км²
- ♦ **Населення:** 60,964 млн осіб (2024 р.)
- ♦ **Столиця:** Рим
- ♦ Економічно високорозвинена держава, країна «Великої сімки»
- ♦ Парламентська республіка

Територіально Італія складається з материкової, півострівної та острівної частин і межує з Австрією, Францією, Швейцарією, Словенією та двома анклавами — Ватиканом і Сан-Маріно. Італія має широкий вихід до одного з найважливіших районів світового судноплавства — теплого Середземного моря. Значну частину території Італії займають гори — Альпи та Апенніни. Клімат середземноморський. Найбільша річка країни — По.

Демографічні показники країни нагадують відповідні характеристики інших розвинених держав. Однак в Італії становище ускладнює більша частка населення старшої вікової групи — 23,6% та одна з найнижчих у світі часток молодшої — лише 11,9%. Середня тривалість життя населення — 83 роки (мал. 5). У національному складі переважають італійці, у релігійному складі — християни. Середня густина населення — 205 осіб/км². Урбанізація дорівнює 72%. Найбільші міста — Рим, Мілан, Неаполь, Турин, Генуя, Палермо.

Мал. 5. Статеві-вікова піраміда Італії (2025 р.)*

* За даними: CIA World Factbook.

У сільському господарстві Італії з її субтропічним кліматом, на відміну від Великої Британії, переважає рослинництво. Головні продовольчі культури — пшениця, кукурудза та рис. На гірських схилах і в долинах вирощують жито й овес. Основні технічні культури — цукровий буряк, соя, бавовник, льон. Італія вирощує різноманітні овочі, значна частина яких іде на експорт.

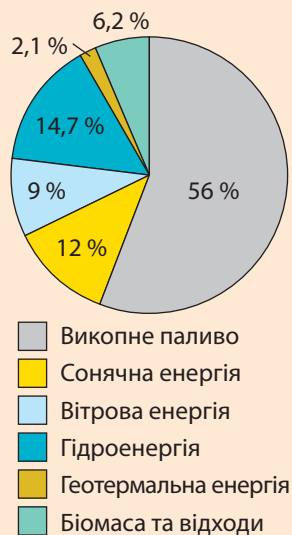
Експортні культури (овочі, виноград, цитрусові, яблука, оливки для виробництва олії) вирощують у менш розвинених центральній і південній частинах Італії. Північ, де сільське господарство є інтенсивнішим, працює переважно на внутрішній ринок.

Поголів'я худоби налічує 6 млн голів великої рогатої худоби, 8,6 млн свиней, 6,8 млн овець та 900 тис. кіз.

Для економіки Італії характерні порівняно велике значення легкої та харчової промисловості, незначні обсяги видобутку корисних копалин і суттєва залежність від імпортової сировини, недостатній рівень розвитку виробництва наукомісткої продукції, значний державний сектор. Італія має меншу кількість глобальних багатонаціональних корпорацій, ніж інші економіки такого розміру.

Більшість виробничих потужностей розташовано на півночі, де особливо виділяється «промисловий трикутник» Мілан — Турин — Генуя. Італія відмовилася від атомної енергетики, тому більшість електроенергії виробляють ТЕС (мал. 6).

Металургійна промисловість Італії працює на імпортній сировині й паливі, тому найбільші підприємства розташовані на узбережжі (Генуя, Неаполь, Таранто) та поблизу великих машинобудівних центрів (Мілан, Турин), діють підприємства переробної металургії.

Мал. 6. Джерела виробництва електроенергії (2023 р.)*
 ? Охарактеризуйте енергетику країни та поясніть, чи є вона екологічно чистою.

* За даними: CIA World Factbook.

Мал. 7. Автомобілі «Lamborghini» — символ італійського автомобілебудування

Машинобудування — провідна галузь промисловості Італії (близько 30 % виробництва). Країна спеціалізується на випуску автомобілів, промислового й офісного обладнання, сільськогосподарської техніки та побутових приладів. Найвідомішою компанією є «Stellantis», що володіє брендами «Fiat», «Alfa Romeo», «Lancia», «Maserati», «Ferrari», «Lamborghini» (мал. 7). Із новітніх виробництв представлені авіаційне машинобудування та електронна промисловість.

Італія посідає третє місце в Європі за розвитком хімічного виробництва. Його спеціалізація — нафтохімія та хімія органічного синтезу, виробництво синтетичних волокон, пластмас, автомобільних шин, фармацевтики (друге місце в Європі). Нафтопереробка Італії є однією з найпотужніших у світі. Найважливіші райони зосередження хімічної промисловості — портові міста й головний центр Ломбардії Мілан.

Італія — великий виробник споживчих товарів (текстиль, бавовняні тканини, взуття, одяг, меблі). Найбільше підприємств легкої промисловості розташовано на півночі. Країна — провідний експортер одягу в Європі та модельного шкіряного взуття

в Європі та світі («Armani», «Prada» та інші). Одним із лідерів обробної промисловості є харчова промисловість: це молочна продукція (у тому числі різноманітні сири), кондитерські й м'ясні вироби, овочеві та фруктові консерви, виноградні вина, оливкова олія. Харчова промисловість розміщена територією порівняно рівномірно.

Провідну роль в економіці відіграє третинний сектор, насамперед фінансові послуги, туризм та ІТ-індустрія. Італія — один із найбільших центрів міжнародного туризму в Європі.

У транспорті головне значення мають автомобільні дороги та залізниці, найбільш розвинені на півночі країни. Між великими містами курсують швидкісні поїзди. Важливу роль у міжнародних перевезеннях відіграють авіаційний і морський транспорт. Найбільші порти — Генуя, Трієст і Неаполь.

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи здатна Велика Британія скласти конкуренцію Італії у сфері туризму? Які об'єкти світової спадщини цих двох країн вам відомі? Які з них ви хотіли б відвідати й чому?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Визначте та порівняйте особливості природних умов Великої Британії та Італії. Якими ресурсами володіють ці країни? 2. Поясніть особливості системи розселення Великої Британії та Італії. Як на неї вплинули природні умови? 3. Порівняйте спеціалізацію сільського господарства Великої Британії та Італії, поясніть причини відмінностей. 4. Оцініть особливості й перспективи розвитку паливної та електроенергетичної промисловості країн. 5. Охарактеризуйте зовнішні економічні зв'язки Італії та Великої Британії.

Тестові
завдання

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

З'ясуйте, чому регіони Італії розвиваються нерівномірно. Проаналізуйте, які чинники зумовлюють економічні контрасти між північчю та півднем країни.

rnk.com.ua/
113740

§ 45 Україна: сучасні ознаки суспільства та економіки

Протягом історії політична карта України зазнавала змін, а сьогодні наша країна переживає складний період, пов'язаний з агресією Росії. Коливання клімату — підвищення температур і часті посухи — дедалі сильніше впливають на природні умови. Поміркуйте, як воєнні дії та кліматичні зміни можуть позначитися на господарстві та розміщенні населення України.

1. Україна: загальна інформація

- ♦ **Офіційна назва** — Україна
- ♦ **Площа:** 603 700 км²
- ♦ **Населення:** близько 35 млн осіб (2025 р.)
- ♦ **Столиця:** Київ
- ♦ Країна з перехідною економікою
- ♦ Парламентсько-президентська республіка

Україна — країна Східної Європи, що має стратегічне положення на перехресті шляхів між Європою та Азією. Це найбільша за площею країна, що повністю розташована в Європі. Вона межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою, Білоруссю та Росією. На півдні Україна має вихід до морів басейну Атлантичного океану (Чорне, Азовське). До нього належить більшість річок країни — Дніпро, Дністер, Південний Буг тощо. Територія України переважно рівнинна та степова із родючими землями. Середня висота території — 175 м, сільськогосподарські угіддя становлять понад 71 % території, із яких рілля — понад 57 %. У її надрах є залізні й марганцеві руди, вугілля, природний газ, нафта, солі, сірка, графіт, титан, магній, каолін, нікель, ртуть, рідкісноземельні метали, золото, коштовне каміння та різноманітні будівельні матеріали (від піску до гранітів). Найбільше місто країни та її столиця — Київ (2,9 млн осіб). Великими містами країни є Харків, Одеса, Дніпро, Львів, Запоріжжя. Державна мова України — українська.

На теренах України була розташована перша східнослов'янська держава Русь — найбільша й наймогутніша держава Європи в X—XI ст.

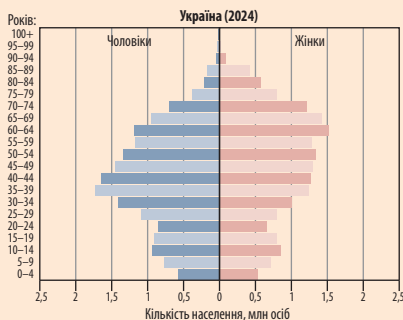
Україна складається з 27 регіонів: 24 області, Автономна Республіка Крим та міста зі спеціальним статусом Київ і Севастополь.

2. Сучасні ознаки українського суспільства

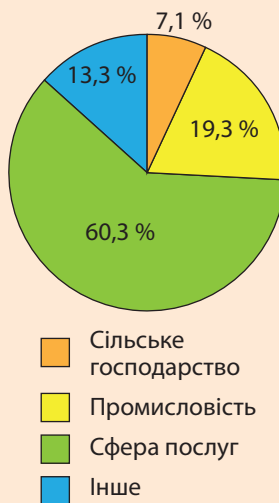
Агресія Росії щодо України призвела до переміщення значної частини населення країни зі сходу та півдня переважно на захід і в центр. Отже, для одних територій є загроза депопуляції, а для інших характерна надлишкова заселеність.

Україна має низькі показники народжуваності. У статевій структурі населення є незначна кількісна перевага жінок (мал. 1).

Від початку широкомасштабного вторгнення Росія веде неперервні бойові дії, спрямовані на знищення України як держави. За цей час громадянська активність українців в обороні країни стала для всього світу взірцем військової та економічної стійкості. Україна змогла довести свою спроможність гуртуватися у справі боротьби за незалежність.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда України (2024 р.)*

Мал. 2. Структура ВВП України

? Порівняйте ці дані з даними інших країн Європи та світу. Зробіть висновки про структуру господарства України.

* За даними: CIA World Factbook.

ДИНАМІКА ОКРЕМИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ УКРАЇНИ

Темпи зростання реального ВВП		Темпи інфляції		Курси обміну, грн за дол. США		Експорт, млрд дол. США		Імпорт, млрд дол. США	
2024 р.	2,9%	2024 р.	6,5%	2024 р.	40,152	2024 р.	56,114	2024 р.	92,025
2023 р.	5,5%	2023 р.	12,8%	2022 р.	32,342	2023 р.	51,28	2023 р.	89,159
2022 р.	-28,8%	2022 р.	20,2%	2020 р.	26,958	2022 р.	57,517	2022 р.	83,254

? Оцініть основні проблеми в зовнішній торгівлі України. Як вони впливають на валютні резерви країни?

3. Сучасні особливості економіки України

Сучасна економіка України — типова економіка країни Східної Європи з низьким середнім рівнем доходу. Зараз економіка поступово відновлюється після скорочення ВВП на третину на початку запровадження воєнного стану (мал. 2, таблиця). Найбільшого пошкодження зазнала енергетична інфраструктура України (мал. 3).

Україна — ключовий експортер пшениці й кукурудзи. Крім цих культур, основними продуктами рослинництва є ячмінь, соя, ріпак, цукровий буряк і картопля. У лютому 2026 р. країна відновила експорт озброєнь.

Мал. 3. Зруйнована російськими військами енергетична інфраструктура України

❗ ДІЛИМОСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Що можна зробити для ефективнішого використання економіко-географічного та політико-географічного положення України?

🔍 ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Які позитивні ознаки господарства України можуть стати в пригоді для розв'язання проблеми трудової міграції з України в країни Європи? 2. Спрогнозуйте подальші проблеми українського суспільства. 3. Визначте перспективи розширення економічних зв'язків України з країнами Європи в межах набуття членства в ЄС.

🖨 ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Проаналізуйте статистичні дані щодо структури та географії експорту товарів і послуг з України за допомогою даних державної статистики урядових сайтів. Зробіть відповідні висновки.

🌐 ДОСЛІДЖУЄМО СВІТ НАВКОЛО НАС

1. **Працюємо в групі.** Проведіть «мозковий штурм» і запропонуйте якомога більше способів (економічних, політичних, соціальних) для того, щоб призупинити трудову міграцію з України. Складіть перелік рекомендацій. Порівняйте результати роботи груп і складіть загальний перелік для уряду України.
2. Створіть проєкт про один із пріоритетних напрямів розвитку економіки в Україні (на вибір).

🔧 УСТАНОВЛЮЄМО ЗАКОНОМІРНОСТІ

Практична робота 16. Складання та аналіз картосхеми одного з видів економічної діяльності в Україні (ІТ-кластери, туристичні кластери, центри фармацевтичного виробництва тощо)

1. Нанесіть на контурну карту основні центри розміщення ІТ-кластерів (туристичних кластерів, центрів фармацевтичного виробництва) в Україні.
2. Поясніть географію їхнього розміщення. Зробіть висновки щодо перспектив подальшого розвитку.

Використані джерела

rnk.com.ua/
113356

Тестові завдання

rnk.com.ua/
113741

ЗМІСТ

Передмова	3
Вступ	5
§ 1 Суспільна географія в системі географічних наук	5
§ 2 Карти суспільних явищ та процесів як джерело інформації та пізнання світу	10
Розділ 1. Населення України і світу	15
Тема 1. Демографічні процеси	16
§ 3 Кількість населення і чинники, які на неї впливають	16
§ 4 Статеві-віковий склад населення. Демографічна політика...	24
§ 5 Міграції населення	30
Тема 2. Розселення	37
§ 6 Густота населення. Населені пункти	37
§ 7 Функції міст. Урбанізація	44
Тема 3. Етнічний і релігійний склад	52
§ 8 Розселення народів. Національні меншини та етнічні групи в Україні	52
§ 9 Світові релігії. Міжетнічні і міжконфесійні конфлікти...	57
Тема 4. Трудові ресурси	62
§ 10 Трудові ресурси світу та України	62
Розділ 2. Національна і світова економіка	71
Тема 1. Економіка	72
§ 11 Види економічної діяльності та сектори. Національна економіка	72
§ 12 Чинники розміщення виробництва. Суспільна організація національної економіки	83
§ 13 Чинники спеціалізації країн. Міжнародний поділ праці...	90
§ 14 Формування світового господарства. Глобалізація	96
§ 15 Типізація країн за рівнем економічного розвитку	102
Тема 2. Просторова організація виробництв первинного сектору економіки	108
§ 16 Сільське господарство як вид економічної діяльності...	108
§ 17 Сільське господарство України	116
§ 18 Добувна промисловість світу та України	121
§ 19 Сучасні тенденції просторової організації виробництв первинного сектору економіки	127

Тема 3. Просторова організація виробництв вторинного сектору економіки	131
§ 20 Електроенергетика.	131
§ 21 Металургійне виробництво.	141
§ 22 Хімічне виробництво.	149
§ 23 Виробництво машин та устаткування.	156
§ 24 Провідні виробники машинобудівної продукції у світі ...	162
§ 25 Машинобудування України в умовах глобалізації	169
§ 26 Виробництво тканин, одягу, взуття	175
§ 27 Виробництво харчових продуктів	182
Тема 4. Просторова організація виробництв третинного сектору економіки	190
§ 28 Третинний сектор економіки. Транспорт	190
§ 29 Торгівля	200
§ 30 Туризм	208
§ 31 Наука	214
§ 32 Фінансові послуги	218
§ 33 Комп'ютерне програмування	224
Розділ 3. Регіони і країни	229
Тема 1. Регіони світу	230
§ 34 Регіональний поділ та геополітична карта світу	230
Тема 2. Америка	235
§ 35 Загальна характеристика Америки	235
§ 36 Країни Америки	244
Тема 3. Азія	251
§ 37 Загальна характеристика Азії	251
§ 38 Країни Азії.	261
Тема 4. Океанія та Австралія	272
§ 39 Загальна характеристика регіону Океанія та Австралія	272
§ 40 Країни регіону Океанія та Австралія.	277
Тема 5. Африка	284
§ 41 Загальна характеристика Африки.	284
§ 42 Країни Африки	291
Тема 6. Європа	296
§ 43 Загальна характеристика Європи	296
§ 44 Країни Європи	305
§ 45 Україна: сучасні ознаки суспільства та економіки	314

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчаль- ний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

**ДОВГАНЬ Галина Дмитрівна
КАПРУЛІНА Світлана Леонідівна**

«ГЕОГРАФІЯ»

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Провідні редакторки *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*
Редакторка *С. С. Павлюченко*. Технічний редактор *А. В. Плisko*
Художнє оформлення *В. І. Труфена, Т. В. Задорожної*
Коректорка *Н. В. Красна*

Підписано до друку 15.05.2026. Формат 70×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,63. Обл.-вид. арк. 28,00.
Наклад 43325 пр. Зам. 6404-2026.

ТОВ Видавництво «Ранок», пр. Незалежності, 5, Харків, 61022;
вул. Деревлянська, 13, Київ, 04119. E-mail: office@ranok.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №8348 від 02.06.2025.

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.
Тел. +38(057)712-20-00. E-mail: triadakniga@ukr.net

Служба підтримки:
rnk.com.ua/107946

Географічний розподіл країн на «центр», «напівпериферію» та «периферію»

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

ГЕОГРАФІЯ

Особливості підручника

- Допоможе опанувати знання про господарський розвиток регіонів та країн
- Ілюстрації, карти та схеми дадуть змогу краще зрозуміти особливості розвитку національної та світової економіки
- Творчі завдання стануть дороговказом у проведенні власних географічних досліджень

Інтерактивний електронний додаток

- Інтерактивні тести за всіма темами
- Підсумкові роботи до кожного розділу
- Навчальні відеофільми та інтерактивні вправи

Інтерактивний
електронний додаток
до підручника
доступний за QR-кодом
або покликанням
rnk.com.ua/111356